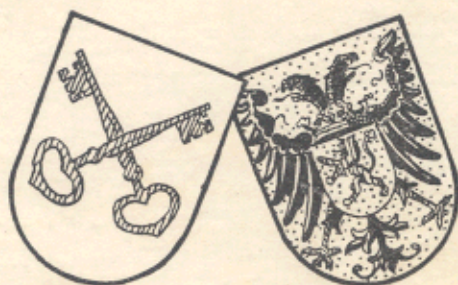

LEIDSCH JAARBOEKJE

— UITGAVE „OUD-LEIDEN” —

1942

JAARBOEKJE

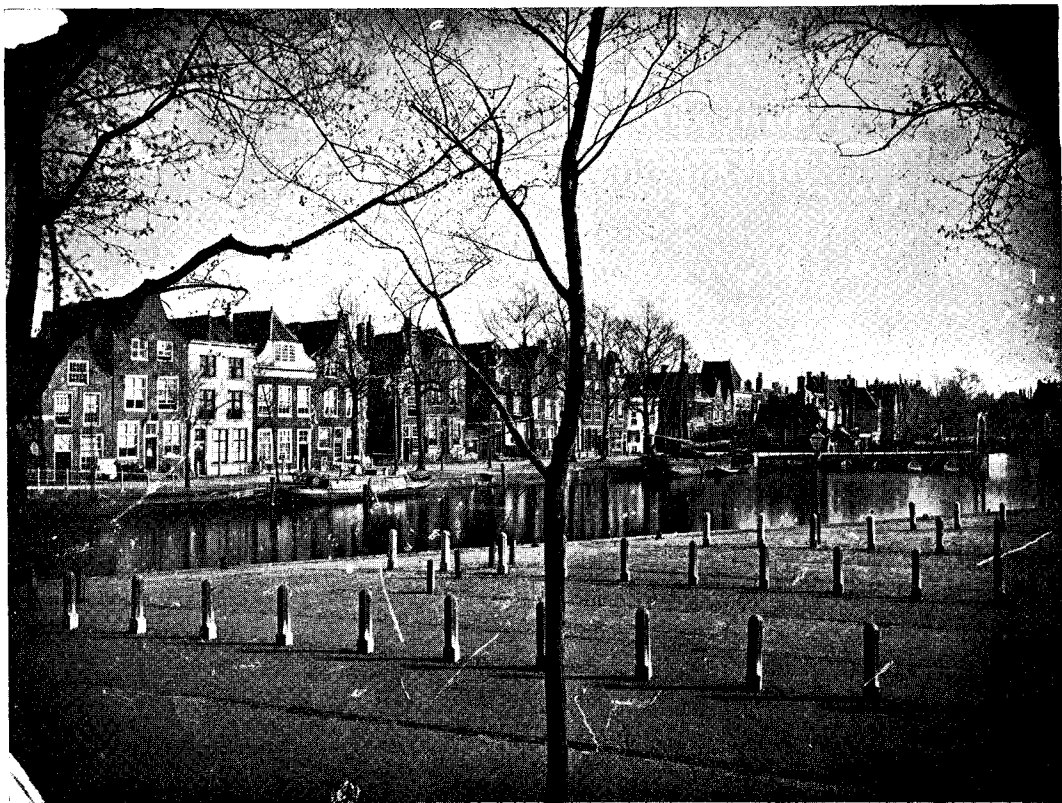

Foto Goedeljee.

De Blauwpoortsbrug als ophaalbrug met dubbelval. Deze brug werd in 1866 vervangen door een ijzeren draaibrug.

JAARBOEKJE

VOOR

GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

VAN

LEIDEN EN RIJNLAND

TEVENS ORGAAN VAN DE
VEREENIGING „OUD-LEIDEN”

1942

(VIER EN DERTIGSTE DEEL)

TE LEIDEN TER DRUKKERIJ VAN
P. J. MULDER & ZOON

VOORWOORD.

Dank zij vroegtijdig genomen maatregelen is het mogelijk dit Jaarboekje, ondanks de moeilijke tijdsomstandigheden, geheel gelijk de vorige deeltjes in het licht te doen geven. Kosten noch moeite zijn gespaard om ook thans ons jaarboek van veel plaatwerk te voorzien. Moge daarom het vier en dertigste deeltje bij de leden een gunstig onthaal ten deel vallen.

De belangstelling voor het Leidsch Jaarboekje van de zijde der schrijvers was groot; eenige bijdragen van het mengelwerk moesten daarom eenigszins worden ingekort. Voor hunne bijdragen is de Redactie hen zeer erkentelijk. De copie voor het nieuwe Jaarboekje zal zij gaarne vóór 1 October a.s. tegemoet zien.

Ten slotte betuigt de Redactie haar dank aan de firma P. J. Mulder en Zoon voor hare medewerking bij het tot stand brengen van dit boekwerk.

Januari 1942.

DE REDACTIE.

VEREENIGING „OUD-LEIDEN”.

VERSLAG OVER HET JAAR 1941.

Krachtens de statuten der Vereeniging moet in de te houden jaarvergadering verslag worden uitgebracht van het afgelopen vereenigingsjaar. Nu 1941 ten einde is, kan een blik worden geworpen op hetgeen door „Oud-Leiden” in dat jaar is verricht en het blijkt, dat er voor onze Vereeniging veel te doen is geweest.

In de samenstelling van het bestuur kwam een wijziging, n.l. door het aftreden van Burgemeester van de Sande Bakhuyzen als Vertegenwoordiger der Gemeente Leiden. Het bestuur maakt van deze gelegenheid gaarne gebruik den Heer van de Sande Bakhuyzen openlijk zijn dank te betuigen voor de aangename samenwerking en den gedurende bijkans tien jaren ondervonden steun. Onze gedachten gaan daarbij uit naar zijn streven tot het behoud van het historische karakter van het Rapenburg, de restauratie van den verbranden stadhuisgevel, het herstel van het Gravensteen, naar het instellen van de plaatselijke Monumenten Commissie, het in het leven roepen van de verordening tot **wering** van ontsierende reclame,

voorts naar het aan „Oud-Leiden” ter beschikking stellen van de regentenkamer van het Brouchovenhof en tal van andere besluiten, die onze historische stad ten goede zijn gekomen. In de plaats van den afgetredene benoemde het Gemeentebestuur den Heer Wethouder Mr. A. F. L. M. Tepe.

Het vertrek van vele studenten uit onze stad deed het aantal studenten-leden eenigszins verminderen; door toetreding van andere leden is evenwel het aantal leden slechts weinig afgenomen. Tegen 530 leden bij den aanvang van het jaar bedraagt het ledental op 1 Januari 1942 : 501.

Ter algemeene ledenvergadering, welke op 1 Februari werd gehouden, werden de aftredende bestuursleden op voorstel van ons Eerelid Prof. Dr. Knappert, bij acclamatie herkozen. Het jaarverslag, toegelicht met lichtbeelden, werd vervolgens onveranderd vastgesteld, terwijl de Penningmeester onder dankzegging ontheven werd van zijn geldelijk beheer over het afgelopen jaar, nadat Mej. F. A. Le Poole namens de Commissie van Kasonderzoek had verklaard alle bescheiden volkomen in orde te hebben bevonden en de Penningmeester rekening en verantwoording had afgelegd.

„Oud-Leiden” was vertegenwoordigd op de 30e algemeene vergadering van den Bond Heemschut, gehouden op 10 September te Haarlem, alsmede op 20 December bij de weder in gebruikstelling van den gestroomlijnden windkorenmolen „Windlust” te Wassenaar.

Met het Bisdom Haarlem, het Verbond voor Sibbe-

kunde en de Vereeniging „Oud-Utrecht” werd overeengekomen de uit te geven jaarboeken en maandbladen te ruilen.

Met geschenken werd ook dit jaar de Vereeniging ruimschoots verblijd. De schilderes Mej. H. C. van de Pavord Smits legateerde een aquarel, voorstellende een Leidsch sneeuwgezicht, welk werk een plaats vond in de bestuurskamer. Verder ontving de Vereeniging boeken, prenten of foto's van Mevr. M. L. H. Eerdbeek-Claasen en de heeren W. C. de la Court, Prof. Dr. L. Knappert, W. J. Kret, G. van der Mark, Ir. H. A. van Oerle, W. van Rhijn, W. J. van Varik, Mr. J. Verhey, J. van der Zanden en A. Bicker Caarten, alsmede van den Dienst der Gemeentewerken en de N.V. de Leidsche Courant.

Aan de reeks Leidsche Jaarboekjes werd reeds vroeg in het jaar het 33ste deel toegevoegd, een boekwerk, dat zoowel wegens de uitvoering als den inhoud alom waardeering vond. De Commissie voor de Redactie verdient dan ook allen lof voor haren arbeid. Wie het voorrecht heeft de volledige serie Leidsche Jaarboekjes te bezitten beschikt over een verzameling gegevens over Leiden en Rijnland van groote waarde.

Tal van voordrachten en uitstapjes werden den leden geboden en deze mochten zich in een groote belangstelling verheugen, soms zelfs tot schrik van zaalverhuurder en excursieleider. De groote opkomst bij de voordrachten is des te opmerkelijker nu in verband met de „verduistering” die bijeenkomsten op Zaterdagmiddag moeten worden gehouden.

Prof. Dr. G. G. Kloeke hield op 1 Februari, na de

algemeene ledenvergadering, een met aandacht gevolgde voordracht over: „Enkele kaarten uit den Leidschen taalAtlas”.

De volgende spreker was Ir. G. A. Overdijkink, houtvester bij het Staatsboschbeheer, die op 8 Maart sprak over „De invloed van de wegbeplanting op het landschapsschoon, in het bijzonder met betrekking tot Rijnland.” Deze voordracht werd uitgeschreven in samenwerking met de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Rijnland. Onder de vele belangstellenden bevonden zich tal van Burgemeesters en Wethouders uit de omliggende gemeenten.

Vervolgens hield Dr. Ir. J. H. Plantenga, Directeur van de Academie voor Beeldende Kunsten, te's-Gravenhage, op 19 April een belangwekkende voordracht over „'s-Gravenhage en omstreken ten tijde van Constantijn Huygens”.

Hierna volgde op 24 Mei, een rijwieltocht, waarbij een bezoek werd gebracht aan het fraaie duinlandschap bij Berkheide met den onlangs gegraven vijver, waarin op kunstmatige wijze water wordt gevoerd, hetgeen de duinflora en -fauna zoo ten goede komt. In een beschut duintje was er voor den heer Ir. P. C. Lindenberg, Directeur der Leidsche Duinwater Mij, gelegenheid mededeelingen te doen over het waterleidingbedrijf, waarna de bezoekers gelegenheid hadden het bedrijf in werking te zien.

De volgende maand, op 20 Juni, bezochten vele leden de zoo belangrijke opgraving van de Romeinsche castella te Valkenburg, waarbij Prof. Dr. A. E. van Giffen, Directeur van het Biologisch-archaeologisch

Instituut te Groningen, een zeer gewaardeerde toelichting verstrekke.

De najaarsexcursie werd op 13 September per rijwiel gemaakt en wel naar de landgoederen „Duivenvoorde”, „Eikenhorst”, „Raaphorst” en „Ter Horst”. Onder leiding van de heeren Swierstra en Bicker Caarten werden deze historische terreinen doorkruisd en ook de „Seringenberg” beklommen.

Op 1 November hield de heer A. A. Kok, de bekende Secretaris van den Bond Heemschut, een fijn gestemde voordracht over: „Uit den strijd tegen de ontsiering en voor de schoonheid der Hollandsche steden”.

Hierna sprak de heer E. Pelinck, Directeur van het Stedelijk Museum de Lakenhal, op 22 November over „Leidsche glasschilderkunst”, een voordracht, die een interessante blik wierp op de vrij onbekende Leidsche glazen uit vroegere eeuwen.

Ten slotte was het de heer Christiaan de Moor, te ‘s-Gravenhage, die op 20 December sprak over: „Het gobelin in verleden en toekomst”, waarbij vooral de mededeelingen over en de afbeeldingen van de gobelins van het verbrande Leidsche stadhuis de aandacht trokken.

Al deze voordrachten werden toegelicht met een fraaie reeks lantaarnplaten.

In het voorjaar leidde de heer Swierstra in onze stad rond de Haagsche leden van de Ned. Kleinbeeld (Fotografen) Vereeniging, terwijl in het najaar Mej. A. M. van Schelle een groep vrouwelijke studenten Leiden als historische stad liet zien.

In de procedure tusschen de Gemeente en den heer W. van Rhijn over korenmolens „de Valk” voor welks herstel „Oud-Leiden” groote belangstelling heeft, kwam wel eenige vordering; gevreesd moet evenwel worden, dat indien niet spoedig wordt ingegrepen de laatste overgebleven walmolens ten doode is opgeschreven.

De Stichting „Menno van Coehoorn” vroeg aandacht voor het plan van het Leidsche gemeentebestuur om het Groote Bolwerk aan de Maresingelgracht af te graven en deze gracht ter plaatse recht door te trekken, „waardoor een stuk geschied- en vestingbouwkundig verleden der stad geheel zal worden vernietigd en natuurschoon verloren zal gaan”. Na ampele bespreking zag ons bestuur zich genoodzaakt zich van het voeren van **een actie** tegen dit plan te onthouden, omdat de redenen, die het Gemeentebestuur hebben geleid tot het maken van dat plan van velerlei aard en zóó zwaar wegend zijn, dat het bestuur het onjuist acht zich daartegen te verzetten.

In het vorig jaar genomen besluit tot het in het stadsbeeld terugbrengen van den in de Lakenhal opgestelden gevelsteen van den v.m. korenmolen de „Oranjeboom” kwam alsnog een wijziging, daar deze fraaie gevelsteen thans met instemming van „Oud-Leiden” is ingemetseld in den gevel van de Meelfabriek van de firma de Koster aan de Oosterkerkstraat. De aanleiding hiertoe was gelegen in het feit, dat in 1884 deze firma den wind-korenmolen de „Oranjeboom” bemaalde.

Naar aanleiding van een voorstel van Burgemeester

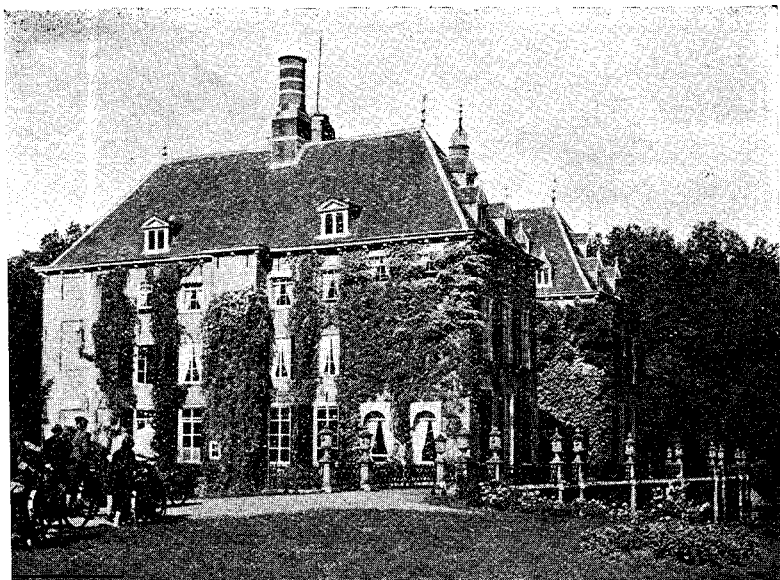

Foto G. van der Mark.

Het Huis „Duivenvoorde”.

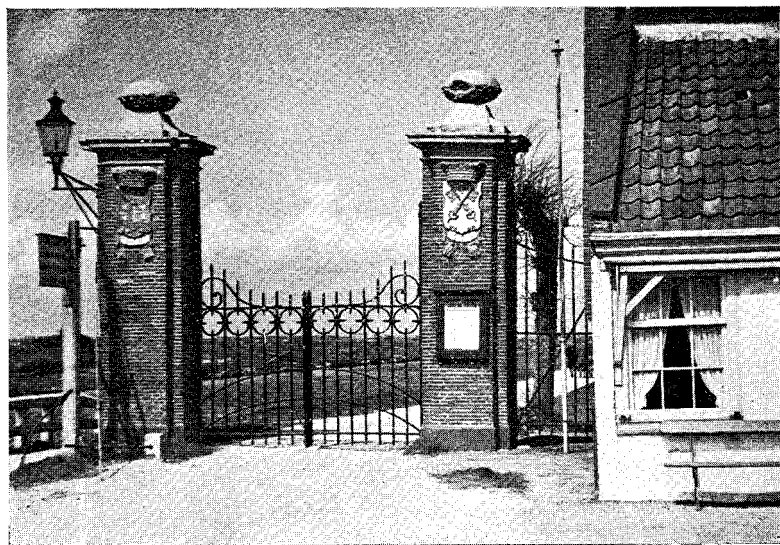

Foto „Filca”

Het Leidsche Hek.

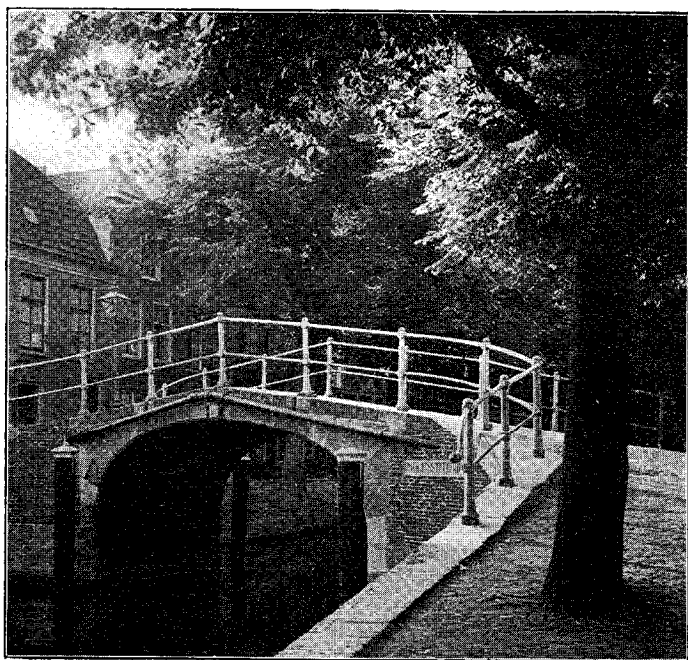

Foto W. J. Kret.

De Molensteegbrug.

en Wethouders aan den Gemeenteraad tot het verlagen van de Molensteegbrug heeft het bestuur zich tot den Raad gewend met een uitvoerig adres, waarin met klem werd verzocht deze oude boogbrug, samengegroeid met haar omgeving, niet te verlagen, mede op grond, dat het verkeer deze verlaging niet eischt; verzocht werd voorts deze karakterestieke brug, die het voorgeslacht ons in haar oorspronkelijken vorm heeft nagelaten, in dezen staat te behouden en zoodanig te herstellen, dat zij in de toekomst hecht en sterk behouden blijft. Het resultaat was dat de Raad het voorstel tot verlaging met 18 tegen 13 stemmen verwierp; inmiddels heeft de Burgemeester besloten de brug geheel ongewijzigd te herstellen.

Hoe velen herinneren zich de „klik” niet van het uurwerk van den ouden stadhuistoren en hoe gaarne zouden zij deze 7½ minuut-voorslag opnieuw hooren, nu de nieuwe toren zijn klokkespel heeft herregen; aldus betoogde ons bestuur in een adres aan het Gemeentebestuur; op dit verzoek nam de Burgemeester een gunstige beschikking en sinds eenige maanden doet „klik” zich als van ouds weder hooren.

Aan den Burgemeester is voorts verzocht de gedenksteenen, ter herinnering aan de middeleeuwsche stadsuitbreiding bij het Gangetje (de „Roode Tooren”), welke steenen na verbreiding van het Gangetje naar de Lakenhal zijn overgebracht, weder aan te brengen in den gevel van het perceel Botermarkt hoek Gangetje. Op dit verzoek is een gunstige beslissing genomen, zoodat de gedenksteenen binnen kort de oude

herinnering weder zullen levendig houden 1).

Met de Diaconie der Ned. Herv. Gemeente is overeengekomen op gezamenlijke kosten te laten herstellen het in het Huiszittenhuis aanwezige schilderij met de zeven regentenwapens uit $\pm$ 1712; deze restauratie vindt thans plaats in het Mesdag Museum, te 's-Gravenhage.

De zoo geslaagde overbrenging van de grafborden-de Bijde naar de Pieterskerk²⁾ was voor het bestuur aanleiding om na te gaan of nog andere rouwborden naar hun oorspronkelijke plaats konden worden gebracht. Op ons verzoek heeft het Gemeentebestuur en de Gemeente-Commissie der Ned. Herv. Kerk besloten de rouwborden van de families van Lanschot, van Zanen en Gael, die thans in de Lakenhal hangen, naar de Pieterskerk terug te brengen.

Den dienst der Gemeentewerken is gewezen op den slechten staat, waarin verkeert de pomp met het opschrift „t Bon Burgstreng,” staande benoorden de Hooglandsche Kerk; met genoegen vernam het bestuur, dat besloten is het bovenstuk, de 17e eeuwsche „burcht”, te doen herstellen.

De bouwvallige staat, waarin het 17e eeuwsche geveltje, dat tot $\pm$ 1870 Cornelis Spronghshofje aan de Breestraat sierde en welke gevel thans is opgesteld op de binnenplaats van de Technische Hoogeschool, te Delft, vervulde het bestuur met zorg.³⁾ In verband hiermede is aan Curatoren der Technische Hooge-

1) Zie E. Pelinck, Leidsch Jaarboekje 1940, bl. 180 en 181.

2) Zie Mej. F. A. Le Poole, Leidache Jaarboekje 1941, bl. 89.

3) Zie Leidsche Jaarboekjes 1938, bl. 206 en 1939, bl. 15.

school verzocht maatregelen te treffen ter voorkoming van instorting. Bij instorting toch zou het practisch niet mogelijk zijn den gevel nog eens in onze stad terug te brengen, hetgeen de bedoeling van ons bestuur is en waartegen Heeren Curatoren in principe geen bezwaar hebben. „Oud-Leiden” wendde zich voorts tot den Burgemeester van Leiden met betrekking tot het overbrengen van het geveltje naar onze stad.

Het Gemeentebestuur werd voorts opmerkzaam gemaakt op de ontsierende reclames, aangebracht op de gevels van de panden Beestenmarkt-hoek Oude Singel en Rijnsburgerweg-hoek Adriaan Pauwstraat, welke reclames op last van de Gemeente thans zijn verwijderd.

Evenzeer als dat in de stad het geval is, vroeg de omgeving van Leiden de aandacht van het bestuur. Hierover valt het volgende te vermelden.

Leiderdorp. Tot voor kort stond een stel oude bouwfragmenten als schamppalen aan den ingang van de Sportlaan. Volgens verkregen inlichtingen zouden deze steenen eertijds hebben gestaan aan den Lage Rijndijk onder Achthoven, ter afscheiding van rijweg en voetpad. Bij bebouwing van grond bij de Sportlaan verdwenen deze bouwfragmenten, in verband waarmede het bestuur aan Burgemeester en Wethouders van Leiderdorp verzocht de schamppalen ergens anders te plaatsen. Aan dit verzoek werd voldaan; zij staan thans aan het eind van de Sportlaan, hoek Esschenlaan.

Oegstgeest. Aan Burgemeester en Wethouders van die gemeente werd verzocht de rouwborden van de familie de Thoms e.a., oorspronkelijk afkomstig uit de Pieterskerk, te Leiden, die tot voor kort op het kasteel "Oud-Poelgeest" hingen en thans tijdelijk bewaard worden op het Gemeentehuis, in bruikleen af te staan ten behoeve van vermelde kerk. De Burgemeester heeft hierop evenwel afwijzend beschikt.

In verband met de binnenkort te verwachten opheffing van de wegtol bij het z.g. Leidsche Hek, onder Oegstgeest, heeft het bestuur zich tot het Gemeentebestuur van Leiden gewend met het verzoek het monumentale tolhek uit 1701, eigendom van de Gemeente Leiden, in zijn geheel ter plaatse te behouden. Het hek kan geacht worden te behooren tot de fraaiste tolhekken in den lande. Ter verlevendiging van het open landschap en als monument is het behoud van het tolhek van groot belang.

Tot Correspondent te Oegstgeest benoemde het bestuur den heer W. J. van Varik.

Nieuwkoop. Bij een bezoek aan de boerderij aan de Meye, waarin is ingemetseld de wapenstein van „t afghestorven adelick geslacht van die van de Meye", uit 1629 (wapens van der Meye, van der Duyn en van Wassenauer), bleken de heraldische kleuren op fantasie te berusten. Het bestuur heeft zich tot den eigenaar van de boerderij gewend met het verzoek om wanneer deze boerderij of een onderdeel daarvan worden geleverd de wapens in de juiste kleur te doen schilderen, op welk verzoek een gunstig antwoord is ontvangen.

Noordwijk. Tot Correspondent in deze plaats is benoemd de heer Prof. L. Oswald Wenckebach. Tesamen met den nieuw benoemden Correspondent stelde het bestuur een onderzoek in naar de mogelijkheid tot behoud van het z.g. St. Jeroenspoortje en het daarachter gelegen Martelveld. Inmiddels vermeldden de dagbladen, dat van gemeentewege alsnog maatregelen waren genomen tot behoud van het poortje, waaraan, zooals bekend, een legendarische beteekeenis is verbonden. 1)

Rijnsburg. De Kerksteegbrug, de oude met cement bepleisterde steenen boogbrug, heett een tweetal sluitsteen en uit 1612 met het gemeentewapen; deze wapensteinen zitten zoodanig onder vuil en verf, dat zij nauwelijks zichtbaar zijn. Op een verzoek van het bestuur om deze wapensteinen schoon te maken en de ontsierende bepleistering te verwijderen heeft het Gemeentebestuur gunstig beschikt.

Voorschoten. Naar aanleiding van een dagbladbericht, dat het oude smeedijzeren hek van „Adegeest”, in verband met de verbreeding van den Provincialen Weg zou zijn verdwenen, werd een onderzoek ingesteld, waarbij bleek, dat het bewuste hek gedeeltelijk in een bermsloot was geraakt. Aangezien de Gemeente Voorschoten bij rechtelijke uitspraak verplicht is het hek in behoorlijken en bruikbaren staat te herplaatsen kan met vertrouwen deze herplaatsing worden afgewacht.

Warmond. Ter plaatse waar eertijds stond het

1) Zie Prof. Dr. P. J. Blok, Leidsch Jaarboekje 1911, bl. 109.

middeleeuwsche kasteel „Oud Teylingen” (Lockhorst), te Warmond, ligt thans de jachthaven K.P.M. Bij de plaats gehad hebbende uitbreiding van dezen jachthaven kwamen kloostermoppen en een versierd bouwfragment te voorschijn. Het bestuur heeft den Rijksdienst voor de Monumentenzorg hiermede in kennis gesteld en daarbij gewezen op de mogelijkheid tot het doen opgraven van de fundamenteën. Te samen met den heer J. G. N. Renaud van genoemden dienst is het terrein opgenomen, terwijl tevens een drietal andere burchterreinen in Warmond in oogenschouw, werd genomen. Zeer binnenkort zullen vermoedelijk hier opgravingen volgen.

Woubrugge. Een van de beide Leidsche vroomwaterpalen, staande aan de rand van het Brasemermeer, nabij Woubrugge, was tijdens de vorstperiode 1939—'40 bezweken. Het verheugde het bestuur zeer den Ontvanger der Registratie en Domeinen te Alphen aan den Rijn, bereid te vinden een nieuwe vroomwaterpaal, geheel gelijk aan de oude, dus in Leidsche kleuren en met sleutelversiering, te doen plaatsen.

De vorig jaar aangevangen arbeid tot het beschrijven van de in Rijnland aanwezige oude boerderijen werd voortgezet, waarbij in het bijzonder de heeren W. J. Kret, G. van der Mark en W. J. van Varik hun zeer gewaardeerden steun verleenden. Van eenige boerenwoningen werden plattegrondteekeningen vervaardigd en vele boerderijen werden in- en uitwendig gefotografeerd.

Voor alle medewerking, die „Oud-Leiden” bij haren arbeid, in Leiden en Rijnland, in zoo ruime mate

ondervond bij overheid, kerkelijke instellingen, pers, correspondenten, leden en andere belangstellenden, past hierbij een woord van oprechten dank. Zonder deze hulp zou het niet mogelijk zijn geweest te bereiken, hetgeen dit jaar tot stand werd gebracht. Het bevorderen van de kennis en de belangstelling in de geschiedenis van Leiden en omstreken en het behoud der aldaar nog aanwezige bouwwerken en voorwerpen, belangrijk voor de locale en kunstgeschiedenis, is een schoon doel. Mogen daarom ook in het nieuwe jaar velen hun krachten geven aan het doel, dat „Oud-Leiden” zich stelt.

Wij leven in een bewogen tijd. Het bestuur hoopt evenwel, dat ook het jaar 1942, waarin de Vereeniging 40 jaar zal bestaan, een goed jaar zal zijn. Moge de Vereeniging „Oud-Leiden” groeien en bloeien!

Aldus uitgebracht in de op 31 Januari 1942 gehouden algemeene ledenvergadering.

A. BICKER CAARTEN, Secretaris.

VEREENIGING „, QUD-LEIDEN"

OPGERICHT 5 NOVEMBER 1902.

Prof. Dr. L. KNAPPERT, Eerelid.

Prof. Mr. H. A. IDEMA (1937), *Voorzitter*.

Ing. A. KRANTZ (1928) , *Onder-Voorziffer*.

A. BICKER CAARTEN (1936), *Secretaris*,

Nieuwsteeg 13.

E. W. WICHERS ROLLANDET (1928),

Penningmeester, Stationsweg 43, giro 175228.

A. M. DE BLAUW (1937).

Dr. W. C. BRAAT (1931).

Dr. J. E. KROON (1933).

Ir. H. A. VAN OERLE (1938).

Mr. A. F. L. M. TEPE, (1941).

W. BRIËT C.Zn., (1938).

Mejuffrouw A. M. VAN SCHELLE, (1939).

Commissie

voor de redactie van het Leidsch Jaarboekje.

Ingesteld December 1902.

Dr. J. E. KROON (1935), *Voorzitter*.

Mr. R. VAN ROIJEN (1938), *Secretaris*.

W. J. J. C. BIJLEVELD (1902).

Prof. Mr. W. VAN ITERSON (1937).

Ir. H. A. VAN OERLE (1937).

E. PELINCK (1938).

Mej. F. A. LE POOLE (1937).

Excursie- en Tentoonstellingscommissie.

Ingesteld 23 December 1936.

A. BICKER CAARTEN, *Voorzitter*.

Mr. L. H. N. F. M. BOSCH RIDDER VAN
ROSENTHAL.

Ir. H. A. VAN OERLE.

Mejuffrouw F. A. LE POOLE.

N. J. SWIERSTRA.

Commissie inzake het herstel van Gravensteen.

Ingesteld op 23 September 1937.

Eere-Voorzitter:

Mr. A. VAN DE SANDE BAKHUYZEN.

Werk-Commissie:

Ir. G. L. DRIESSEN, *Voorzitter*.

Ir. H. A. VAN OERLE, *Secretaris*.

A. BICKER CAARTEN.

Ir. D. BOOGERD.

Mr. L. H. N. F. M. BOSCH RIDDER VAN
ROSENTHAL.

Mr. Dr. N. G. GEELKERKEN.

Bestuurskamer: Regentenkamer van het **Brouck-**
hovenhof, Papengracht 16.

Correspondeerende leden in Rijnland:

B. OFFRINGA te Hazerswoude-Dorp (1936).

Mr. A. J. SORMANI voor Hoogmade (1941).

Mevr. M. L. H. EERDBEEK-CLAASEN

te Katwijk (1936).

1. W. VAN OMMERING

te Koudekerk aan den Rijn (1938).

Ir. A. F. DE GRAAFF te Lisse (1939).

Prof L. OSWALD WENCKEBACH

voor Noordwijk (1941).

J. A. M. PIJNENBURG te Noordwijkerhout (1937).

W. J. VAN VARIK te Oegstgeest (1941).

J. VOOYS te Rijnsburg (1936).

D. J. BRINKS te Voorschoten (1940).

P. H. ROMEIJN te Warmond (1936).

J. VAN DER RUIT te Zoeterwoude-Dorp (1938).

NAAMLIJST

van donateurs, leden en begunstigers
op 15 Februari 1942 ¹⁾.

Donateurs en Donatrices.

C. W. Tieleman, Oegstgeest (1937).

Ver. tot bev. v. h. Vreemdelingenverkeer (1929).

Leden en begunstigers.A. N. Baron van Aerssen Beijeren
van Voshol, 1940.Algemeen Rijksarchief, 's-Graven-
hage, 1941.Mevrouw de Wed. P. E. S. van
Altena-Bombeke, 1940.

Sociëteit Amicitia, 1937.

L. Asjes, 1940.

¹⁾ De jaartallen achter de namen geven den aanvang
van het lidmaatschap aan.

- Ikvr. H. A. H. Barones d'Aulnis de Bourouill, den Haag, 1939.
 G. Bakema, 1940.
 Mr. A. van de Sande Bakhuijzen, Oegstgeest, 1912.
 Mej. H. W. van de Sande Bakhuijzen, 1937.
 A. C. Bakker, Wassenaar, 1939.
 Prof. Dr. J. A. J. Barge, 1936.
 W. F. H. Baron, 1935.
 Mej. A. B. Bast, 1940.
 Mej. M. Becking, 1939.
 F. Beeger, 1939.
 F. A. Beek, 1940.
 Jhr. Mr. M. A. Beelaerts van Blokland, den Haag, 1934.
 Mevrouw de Wed. Dr. A. Beets-Damsté, 1907.
 C. J. A. Begeer, Voorschoten, 1941.
 J. H. Belgraver, Oegstgeest, 1936.
 Dr. Mr. J. Belonje, Alkmaar, 1941.
 Jhr. Mr. Dr. E. A. van Beresteijn, Vierhouten, 1936.
 W. A. Bergers, 1937.
 J. W. van Beuningen, 1939.
 A. Bicker Caarten, 1935.
 W. F. van Biemen, 1938.
 H. Binnendijk, Wassenaar, 1939.
 A. M. de Blauw, 1921.
 J. J. de Blécourt, 1937.
 Mevrouw de Wed. Prof. Mr. D. van Blom-van der Goot, 1920.
 Prof. Dr. J. H. Boeke, Oegstgeest, 1938.
 Mr. P. J. A. Boeles, Leeuwarden, 1934.
 G. D. van Boeschoten, 1940.
 Mr. E. J. M. H. Bolsius, 1942.
 Mr. H. Kingma Boltjes Jr., 1940.
 Dr. M. P. Kingma Boltjes, Rotterdam, 1911.
 T. Y. Kingma Boltjes, 1940.
 J. A. L. Bom, Voorburg, 1936.
 Dr. G. J. Bon, Oegstgeest, 1939.
 J. J. L. Bonjer, 1939.
 Mevrouw F. W. Boschma-Braat, 1940.
 Ir. D. Boogerd, 1933.
 Ir. A. G. Bosman, 1925.
 J. P. Bosman, 1939.
 Mej. A. L. Braat, 1940.
 Dr. W. C. Braat, Oegstgeest, 1931.
 J. P. A. Brand, 1938.
 W. Braun, Noordwijk, 1940.
 A. H. C. Briët, 1940.
 L. A. E. Briët, 1939.
 Mr. P. E. Briët, 1909.
 Mr. P. E. E. Briët, Scheveningen, 1934.
 W. Briët Czn., Haarlem, 1936.
 Prof. Dr. J. N. Bakhuizen van den Brink, 1935.
 D. J. Brinks, Voorschoten, 1940.
 Mej. Mr. W. de Broekert, 1939.
 Mevrouw N. Brouwer-Doornveld, 1937.
 A. A. Bruch, Haarlem, 1939.
 Ir. A. ten Bruggencate, Amsterdam, 1940.
 A. de Bruin, 1937.
 Mej. C. L. C. D. Bruins, Wassenaar, 1936.
 Mej. J. J. Brute1 de la Rivière, 1941.
 D. L. Büchli Fest, Oegstgeest, 1937.
 Mr. A. W. L. v. Haersma Buma, den Haag, 1936.
 Dr. H. E. Buiskool, 1937.
 Fa. Burgersdijk & Niermans, 1907.
 Mr. H. Burgersdijk, 1941.
 W. F. van der Burgh, 1934.
 Bern. Buurman, 1934.
 H. R. Bijl, 1941.
 J. H. Bijl de Vroe, 1940.

- Mej. A. A. M. Bijleveld, 1937.
Th. Th. M. H. Bijleveld.
Soest, 1937.
W. J. J. C. Bijleveld, (mede-op-
richter der Vereniging).
A. B. Bijnen, 1940.
H. van Calcar, 1937.
K. J. Cath, 1939.
Mej. W. J. Cau, 1937.
J. A. Charbon, 1937.
J. de Cler, 1940.
P. Cleveringa, 1937.
H. J. F. Oetgens van Waveren
Pancras Clifford. den Haag,
1936.
Dames Coebergh, Oegstgeest,
1927.
Mr. H. M. A. Coebergh, 1940.
P. J. Colla, 1937.
B. Corts, Noordwijk-Zee, 1931.
W. C. de la Court Jr., 1937.
Mej. A. A. P. Couvée, 1940.
-Mej. D. A. H. Couvée, 1937.
W. J. J. A. Couwenberg, 1937.
Mej. G. C. Daendels, 1940.
Mej. S. Daendels, 1940.
H. T. Damsté, Oegstgeest, 1937.
W. O. Baron van Dedem, 1938.
P. J. Dee, 1934.
A. J. Dekker, 1936.
A. J. Dekker, Alphen a.d. R. 1941.
Dr. Ir. A. M. van Deventer, 1941.
Mej. G. W. Dirkzwager, 1940.
Dispuut „Klikspaan”, 1937.
Mej. A. van Ditzhuijzen, 1937.
W. J. van der Does de Beye, 1940.
A. Dolk, 1939.
C. P. J. Dommisse, Katw.-Zee, 1936.
A. van Dorp, den Haag, 1933.
C. A. van Dorp, 1940.
Dr. G. C. A. van Dorp, Katw.-
Zee, 1927.
J. C. van Dorp, 1937.
Mej. T. M. P. J. Douwes
Dekker, 1940.
Ir. G. L. Driessen, 1907.
J. P. J. M. Driessen, 1936.
Mej. R. Driessen, Oegstgeest, 1937
F. Drucker, Amsterdam-Z., 1937,
H. F. van Dulken, 1940.
J. Dutilh, 1937.
A. J. M. van Dijk, 1936.
Mr. A. C. van Eck, Delden, 1936.
J. C. van Eck, 1937.
Mevrouw de Wed. M. L. H.
Eerdbeek-Claassen, Katw.
a. d. Rijn, 1920.
Mej. A. M. Elshout, 1941.
P. Erdman, den Haag, 1937.
A. P. A. Eskens, 1933.
J. B. Everwijn, 1936.
Prof. Jhr. Mr. Dr. W. J. M. van
Eysinga, 1927.
Dr. Ir. P. G. F. T. Fehmers, 1941.
R. S. N. Baron v. d. Feltz, 1940,
H. Filippo W.Fzn., 1927.
H. A. van der Flier, 1935.
A. Frederiks, den Haag, 1939.
P. J. Fontein, 1941.
A. Frederiks, den Haag, 1939.
Mej. E. Frederiks, 1941.
Mevrouw H. L. W. Frentzen-
Zaalberg, 1925,
Dr. J. G. Frielink, 1936.
Mr. Dr. N. G. Geelkerken, 1937.
W. J. Geertsema, 1937.
J. H. Smidt van Gelder, 1939.
Mr. E. J. Gelderman, 1929.
W. A. Geraedts, Warmond, 1938.
Mej. A. E. Gescher, Amster-
dam-Z., 1940.
J. Geytenbeek, 1937.
P. L. Gillissen, 1936.
Prof. Dr. P. H. G. van Gilse, 1937,
N. C. F. van Ginkel, 1938.
Mej. G. Goekoop, Oegstgeest, 1938.

- Mevrouw de Wed. Dr. J. W. C. Goethart-Damsté. 1937.
 Mevr. H. Goslings-Tellander. 1938.
 Mej. D. M. F. de Graaf, 1940.
 H. J. M. de Graaf, 1940.
 Ir. A. F. de Graaff, Lisse, 1939.
 J. de Graaff, 1940.
 S. A. de Graaff, 1927.
 J. J. Groen, 1927.
 J. H. de Groot, Oegstgeest, 1937.
 Ir. F. H. E. Guljé, 1938.
 A. A. van Haafden, 1937.
 L. P. H. Haaksma, 1938.
 F. B. de Haan, 1939.
 Mr. F. K. Reysenbach de Haan, 1934.
 Mr. G. W. Haas, Beetsterzwaag, 1933.
 Mej. Dr. M. de Haas, 1940.
 C. W. A. Baron v. Haersolte, 1939.
 R. A. V. Baron v. Haersolte, 1938.
 Mr. C. H. Hanegraaff, Wassenaar, 1935.
 H. Hannema, 1940.
 Mr. G. C. D. Baron van Hardenbroek, Nijmegen, 1925.
 M. J. P. D. Baron van Harinxma thoe Slooten, Wassenaar, 1937.
 W. H. den Hartigh, 1936.
 P. den Hartog, Oegstgeest, 1940.
 Mr. I. J. Havelaar Jzn., Rotterdam, 1935.
 E. C. van Heeckeren van Molecaten, 1940.
 Bert. C. Helbers, Gouda, 1932.
 J. L. Heldring, 1937.
 G. H. H. Helling, den Haag, 1938.
 A. B. van Hengel, 1940.
 J. W. Henny, Oegstgeest, 1936.
 J. T. M. Hepkema, 1940.
 Dames Herfst, 1936.
 P. Herfst, 1936.
 W. Herfst, 1936.
 I. Mr. L. W. E. van Heum, 1942.
 Mej. C. F. de Heus, 1941.
 J. J. van Hille, Wassenaar, 1936.
 G. H. Hintzen, 1940.
 Mevr. J. H. Hoefakker-Milikan, 1937.
 Ir. J. J. G. van Hoek, 1941.
 L. van Hoeken, 1941.
 P. J. van Hoeken, 1931.
 P. J. van Hoeken Jr., 1939.
 L. Wichers Hoeth, 1939.
 Mej. M. Hoetink, 1940.
 Prof. Dr. J. van der Hoeve, 1920.
 J. P. van der Hoeven, 1939.
 R. A. Roland Holst, Amsterdam, 1939.
 A. H. Drijfhout van Hooff, 1939.
 Mr. P. A. Pijnacker Hordijk, Oegstgeest, 1921.
 Dr. C. J. van Houweninge Graftdijk, 1942.
 Mr. P. N. Høweler, Rijnsburg, 1941.
 Prof. Dr. J. Huizinga, 1917.
 Mevr. M. F. Hulshoff Poll-Salomonson, 1936.
 Mej. C. M. Hummel, 1940.
 Dr. F. W. T. Hunger, Voor-schoten, 1937.
 Jhr. W. J. Snouck Hurgronje, 1936.
 Mevr. de Wed. I. M. Snouck Hurgronje-Oort, Wassenaar, 1908.
 B. J. Huurman, 1938.
 Mej. J. Ibelings, den Haag, 1939.
 Prof. Mr. H. A. Idema, 1934.
 Mr. P. J. Idenburg, 1936.
 F. Italianer, 1940.
 Mej. N. van Itersen, 1938.
 Prof. Mr. W. van Itersen, 1937.
 Mevrouw de Wed. Dr. Murk-Jansen, 1937.
 P. Jasperse, 1934.

- Mej. W. H. Jenny, Voorburg, 1940.
 H. J. Jesse Sr., mede-oprichter der
Vereeniging.
 Mevr. A. G. de Jong-Broers, 1940.
 H. J. de Jong, 1938.
 N. J. de Jong, 1938.
 H. Jonker, 1936.
 J. Jonker, 1936.
 G. Ch. A. Junge, 1941.
 Dr. W. R. Juynboll, 1937.
 P. H. Kaars Sypesteyn, 1940.
 Mej. E. van Kampen, 1937.
 Mej. N. G. van Kampen, 1939.
 Dr. W. K. H. Karstens, 1941.
 J. F. C. Kern, 1937.
 Dr. R. A. Kern, 1934.
 Mevr. de Wed. Dr. J. H. **Kern-**
 Salomons, 1938.
 G. F. E. Kiers, 1927.
 C. Kiljan, 1937.
 Th. Klein, Oegstgeest, 1941.
 Prof. Dr. G. G. Kloeke, 1937.
 A. H. Klokke, 1939.
 S. **Klopper**, Wormerveer, 1937.
 Mej. M. G. S. Knuttel, den
 Haag, 1940.
 Mr. N. Kolff, Scheveningen, 1934.
 R. A. Kollewijn, 1939.
 G. de Koning, 1940.
 J. B. de Koning, 1936.
 D. R. Kooiman, 1939.
 Mej. Dr. C. H. Kool, 1937.
 H. H. Kortebos, 1940.
 Mej. C. Korsse, 1907.
 A. de Koster, 1908.
 Mej. C. Kramers, 1941.
 Ing. A. Krantz, 1927.
 Dr. L. P. Krantz, Oegstgeest, 1923.
 Jhr. F. G. L. O. van Kretschmar,
 Neder-Hemert, 1937.
 Mevrouw R. van Krimpen-den
 Boesterd, 1936.
 B. Kristensen, Oosterbeek, 1938.
 H. E. Stenfert Kroese, 1908.
 Prof. Dr. N. J. Krom, 1935.
 H. Kronenberg, 1938.
 Dr. J. E. Kroon, 1915.
 Dr. C. 1. Kruisheer, Oegst-
 geest, 1941.
 R. C. Kruyt, 1940.
 Prof. Dr. W. A. Kuenen, 1937.
 Mr. C. W. Kuyk, 1936.
 Ir. I. A. van der Laan, 1931.
 Mr. J. C. van **Laer**,
 den Haag, 1933.
 D. Lageman, 1939.
 C. J. J. Laken, **Voorscho-**
 ten, 1940.
 Lakenhal, Commissie voor het
 Stedelijk Museum de, 1937.
 H. Lambert, 1939.
 D. L. Landman, 1937.
 A. P. H. de Lange, 1940.
 Mej. E. C. de Lange, 1938.
 Mej. N. de Lange, Overveen, 1935.
 H. G. de Langen, Middelburg, 1941.
 W. C. J. M. van Lanschot, 1942.
 Dr. C. S. Lechner, 1904.
 H. Ledeboer, Oegstgeest, 1940.
 Gemeente Archief Leiden, 1936.
 J. J. Roeters van Lennep, 1937.
 Mevrouw de Wed. Dr. A. M.
 Lesk-Joachimowitz, 1941.
 Mej. Dr. J. H. van Lessen, 1936.
 Mevrouw J. van Leur-de LOOS,
 Buitenzorg N.O.I., 1933.
 Mej. C. van der **Linde**, 1940.
 Dr. Ir. P. C. Lindenbergh, 1937.
 J. Lindner, 1934.
 Mej. Dr. C. E. te Lintum, 1941.
 Mr. J. J. van der Lip, **Sant-**
 poort, 1923.
 W. H. van Loenen **Martinet**, 1940.
 Mej. J. C. de Loos, 1939.
 Mr. W. de Loos, 1939.
 Ir. S. L. **Louwes**, Wassenaar, 1940.

- R. van Luttervelt Jr.,
Utrecht, 1936.
- J. Th. Mackenzie, **Amsterdam-Z.**,
1939.
- J. Ph. **Makkink**, 1937.
- J. H. A. Manders, 1929.
- G. van der Mark, 1937.
- Mr. P. J. van der Mark, Amers-
foort, 1937.
- H. M. Markusse, 1933.
- B. van Marwijk Kcoy, 1940.
- F. van der Meer, 1940.
- F. E. Meerburg, **Katwijk-**
Zee, 1938.
- L. A. Mennes, 1938.
- L. Mens, 1937.
- Ch. F. G. Menthon Bake, 1940.
- A. Merens, 1937.
- Mej. P. van der **Mey**, 1942.
- J. R. Meijer Ranneft, 1939.
- Mej. G. M. van Oostrom Meies.
den Haag, 1938.
- Afd. Leiden van den Ned. Mid-
denstandsbond, 1941.
- C. A. P. Minderhoud, 1937.
- Mr. E. J. M. Minderop, 1941.
- H. J. H. F. Modderman, de Steeg
(Geld.), 1934.
- E. H. Moens, 1940.
- J.** C. de Mol van Otterloo, 1940.
- Prof. Mr. A. N. Molenaar, Was-
senaar, 1941.
- Mej. A. **M.** P. Mollema,
den Haag, 1938.
- Rijksbureau voor de Monumenten-
zorg, den Haag, 1935.
- N. I. Mouthaan, 1940.
- C. Mulder, 1941.
- J. P. Mulder Sr., 1907.
- J. P. Mulder Jr., Oegstgeest, 1941.
- Prof. Dr. J. W. Muller, 1916.
- E. S. A. van Musschenbroek,
Leiderdorp, 1936.
- Nationale Bibliotheek, den **Haag**,
1936.
- H. H. Nauta, 1938.
- J. Nauta, 1940.
- Mej. J. Nauta, 1940.
- Mej. M. H. Nederburgh, 1937.
- M. J. Nederlof, 1937.
- J. Neisingh, 1933.
- Mr. M. F. F. A. de Nerée tot
Babberich, Voorburg, 1940.
- Prof. Dr. H. M. van Nes, 1913.
- F. H. Nieuwenhuizen Segaar,
1932.
- G. J. Nieuwenhuizen Segaar,
den Haag, 1942.
- L. E. Nieuwenhuizen Seaaar.
Wassenaar, '1937.
- Mej. C. E. Noordduyn, 1941.
- Gem.bestuur van Noordwijk** 1923.
- F. A. Nunnink, 1936.
- Martinus Nyhoff, N.V.,
den Haag, 1941.
- Dr. P. M. E. P. **Nijst**, 1938.
- C. J. M. van Oerle, 1937.
- G. F. van Oerle, 1937.
- Ir. H. A. van Oerle, 1935.
- B. Offringa, Hazerswoude, 1934.
- B. C. **J.** van Ommeren, 1937.
- J.** W. van Ommering, Koudekerk
a. d. Rijn, 1937.
- Prof. Dr. J. H. Oort, 1937.
- Mej. G. Ort, 1941.
- Prof. Mr. J. C. van Oven, 1931.
- J. A. M. **Padberg**, 1940.
- C. Pama, Voorburg 1936.
- Jhr. E. L. W. C. van Panhuvs.
1938.
- J. H. **Fasstoors**, 1936.
- Jac. Peereboom, Leiderdorp, 1941.
- E.** Pelinck, 1932:
- Mej. C. van Pernis, 1939.
- L. W. F. H. van Peski, 1937.
- S. M. S. Philipse, 1935.

- J. C. M. **Pieck**, Oegstgeest, 1941.
H. van Poelgeest, Leiderdorp, 1906.
 Mej. **W. J. van der Pol**, 1937.
 Mevr. **H. C. van der Poll**,
 Oegstgeest, 1937.
 A. **Le Poole**, 1936.
 Mej. **F. A. Le Poole**, 1929.
 Mr. **J. Le Poole**, Noordwijk, 1939.
 Mevrouw **O. A. Le Poole-van**
Beek, Oegstgeest, 1911.
 Mej. **G. Poolman**, Rijswijk,
 Z.H., 1941.
 Prof. Mr. **N. W. Posthumus**,
 Noordwijkerhout, 1907.
 D. **G. Postma**, Katwijk, 1939.
 Dr. **T. Potjewijd**, Winschoten,
 1940.
 J. A. **I. van Prooije**, 1938.
 Jhr. **L. Quarles van Ufford**, 1940.
 Jkvr. **Ph. Quarles van**
Ufford, 1940.
 M. **H. de Reede**, 1936.
 G. **A. Reimcringer**, 1938.
 Dr. **K. Reitsma**, 1942.
 Reuvens Openbare Leeszaal en
 Bibliotheek, 1936.
 Mej. **L. Reynvaan**, Renkum, 1939.
 Mei. **G. B. C. van Rhijn**, 1939.
 W.' **van Rhijn**, 1941.
 Mevrouw **M. I. Ribbius-Losecaat**
Vermeer, 1939.
 J. **A. Riedel**, 1939.
 Jhr. **C. C. Röell**, Oegstgeest, 1920.
 H. **Ch. J. Roelofs**, St. **Michiels**
Gestel, 1941.
 W. **A. Roessingh**, 1939.
 Mej. **A. E. Rolland**, 1938.
 E. **W. Wichers Rolland**, Oegst-
 geest, 1927.
 E. **Rollema**, Wassenaar, 1937.
 P. **H. Romeyn**, Warmond, 1925.
 Prof. Dr. **Ph. S. van Ronkel**, 1919.
 W. **Roodenburg**, 1937.
 Mej. **A. S. Roosenburg**, 1940.
 Mevrouw **M. J. I. Roosen-**
burg-Methorst, 1938.
 L. **C. J. Roozen**, 1939.
 Jhr. Mr. **L. H. N. F. M. Bosch**
Ridder van Rosenthal, 1934.
 F. **G. Rosier**, 1936.
 W. **D. H. Rosier**, 1940.
 Ms. **N. J. Rowaan**, 1937.
 Mr. **R. van Royen**, 1938.
 J. **van de Ruit**, Zoeterwoude, 1939.
 Mej. Dr. **H. J. A. Ruys**, 1937.
 Mej. Mr. **W. A. Rijken**,
 den Haag, 1937.
 Dr. **A. A. van Rijnbach**, 1936.
 Hoogheemraadschap van Rijn-
 land, 1936.
 Mej. **V. G. H. A. Rijsdijk**, 1939.
 W. **Samsom**, Alphen a.d. R., 1928.
 Mr. **J. R. Schaafsma**, Eindhoo-
 ven, 1933.
 Mej. **A. I. de Hoo**, Scheffer, 1939.
 Mej. **A. M. van Schelle**, Was-
 senaar, 1939.
 J. **M. W. Scheltema**, 1939.
 Mej. **B. E. S. Schenck**, 1940.
 Mej. **Th. J. E. Schenck**, 1940.
 W. **M. Scheurleer**, den Haag, 1937.
 L. **H. Graaf Schimmelpenninck**,
 1940.
 Mr. **H. N. Baron Schimmelpen-**
ninck van der Oye, Kloetinge,
 1929.
 W. **A. A. J. Baron Schimmelpen-**
ninck van der Oye, Voor-
 schoten, 1918.
 Dr. **A. Scholte**, 1941.
 Mej. **C. Schoondergang**, 1941.
 C. **H. van Schooneveld**, 1939.
 H. **A. Schouten**, 1935.
 A. **P. Schram de Jong**, Voor-
 schoten, 1929.
 W. **A. Schrandt**, 1938.

- Ir. J. Schreuders Tr., 1937.
 Mej. A. van der Schuyt, 1939.
 W. de Sitter, 1936.
 Mr. J. Slagter, 1939.
 Mej. Dr. A. M. M. Smit, 1940.
 Mej. M. A. Smit, 1940.
 Mevrouw C. J. Smit-van Embden,
 den Haag, 1940.
 B. M. Smulders, 1940.
 F. H. Sobels, Oegstgeest, 1937.
 J. C. Somer, 1940.
 Mr. A. I. Sormani, 1935.
 Mevrouw C. J. van Spall-geb.
 Ockhorsk, 1936.
 Mr. Dr. L. Sprey, Oegstgeest, 1939.
 N. C. G. Spijker, 1936.
 P. H. Spijker, 1940.
 F. E. Staab, 1940.
 A. J. Stakenburg, 1939.
 J. P. Stam, 1937.
 H. K. N. Starck, 1939.
 J. W. C. van Steeden, Amster-
 dam, 1938.
 Mej. Dr. A. J. Steenhauer, 1939.
 E. O. Stein, 1937.
 J. Stenvers, 1938.
 Mr. R. N. de Ruyter van
 Steveninck, 1942.
 Mej. C. Stheeman Hesse, 1939.
 Van Stockums Antiquariaat, den
 Haag, 1940.
 Mr. J. A. van der Stok, 1936.
 mevrouw J. P. L. Stokhuyzen-
 de Jong, 1936.
 Jhr. G. J. Stoop, Alphen a. d.
 Rijn, 1921.
 Jhr. J. A. Stoop, 1940.
 R. D. Storm Buysing. Arnhem,
 1940.
 J. F. Streur, den Haag, 1939.
 N. J. Swierstra, 1936.
 Mr. A. F. L. M. Tepe, 1941.
 A. G. J. Terpstra, 1939.
 F. J. D. Theyse, 1940.
 Dr. K. Simon Thomas, Oegst-
 geest, 1938.
 W. Thorbecke, 1940.
 Mevr. L. Thuis-Sormani, 1941.
 M. T. Tichelaar, 1938.
 H. Ph. Tilanus, 1940.
 H. J. M. Timmerman, 1939.
 Mevrouw M. E. Timmermans-
 van der Goes, Oegstgeest, 1934.
 W. A. Tjeenk Willink, 1939.
 A. H. H. Tolhuisen, 1940.
 Mej. M. M. des Tombe, Oegst-
 geest, 1939.
 A. M. Touw, Gorssel (G.), 1936.
 Mr. F. J. J. Trapman, 1937.
 P. van Ulden, 1939.
 W. J. van Varik, Oegstgeest, 1939.
 Mej. C. van de Velde, Oegst-
 geest, 1939.
 H. P. Veldhuyzen, 1925.
 R. K. Aeneae Venema, Batavia,
 1936.
 F. J. J. Verlooy, 1940.
 L. Verkoren, 1936.
 P. VerLoren van Themaat, den
 Haag, 1935.
 Mej. A. H. Vermeulen, 1940.
 Dr. J. Th. Vermeulen, Batavia,
 1937.
 Mevrouw de Wed. Dr. P. Ver-
 meulen-Visser, Oegstgeest, 1927.
 Mej. I. M. Versluys, 1936.
 Mei. A. I. Versprille, 1929.
 H. 'Visser, 1941.
 R. Visser, 1937.
 Prof. Dr. I. M. v. d. Vlerk, 1942.
 Prof. Dr. J. Ph. Vogel, Oegst-
 geest, 1915.
 Mej. Mr. D. D. Vollgraff, 1940.
 Gemeentebestuur van Voor-
 schoten, 1941.
 J. Vooy, Rijnsburg, 1939.

- Mr. M. B. vos, 1937.
 A. M. de Vries, 1936.
 Prof. Dr. J. de Vries, 1931.
 Mevrouw S. C. de Vries-
 de Vries, Oegstgeest, 1938.
 Mevrouw A. G. Vijgh-geb. Vijgh,
 1938.
 Mej. L. Waller, 1939.
 J. N. Wassenaar, 1936.
 C. C. Barones v. Wassenaar, 1940.
 C. J. Wassmann, 1940.
 Mej. A. A. van Weel, Oegst-
 geest, 1941.
 Mej. J. M. Welcker, 1939.
 F. A. Wempe Jr., 1936.
 Prof. L. Oswald Wenckebach,
 Noordwijkerhout, 1941.
 Mr. H. I. J. M. van Wensen, 1937.
 Mej. L. Wesseling, den Haag 1940.
 R. Wesstra, Haarlem, 1940.
- Mej. M. E. J. Westerman, 1941.
 K. F. Westrouwen van Mee-
 teren, den Haag, 1940.
 Mej. A. van Westrienen, 1940.
 Mej. A. M. Weydung, 1920.
 G. P. E. Weijer, 1936.
 Mej. D. Wicherink, 1940.
 Jhr. L. Wichers, 1937.
 W. Wiggers, 1940.
 R. de Wilde, F.G.Zn., 1920.
 Mr. J. P. Wilieumier, Baarn, 1936.
 H. Wilton, 1939.
 Dr. H. K. W. Wrede, 1938.
 H. P. H. Wiirtz, 1937.
 W. Zaalberg, 1940.
 J. van der Zanden, 1935.
 A. N. Zekveld, 1939.
 W. Zondervan, 1937.
 W. Zwart, 1941.
 Mej. J. M. J. Zwarts, 1936.
-

KORTE KRONIEK

VAN LEIDEN EN RIJNLAND 1941. ")

- 16 Jan. Ds. R. Blommaert uit Middelburg neemt het beroep naar de Waalsche Gemeente alhier aan, waardoor voorzien is in de vacature van wijlen ds. L. G. M. Bresson.
- 19 " Overleden te Alphen a/d Rijn op 63-jarigen leeftijd Mr. J. W. A. P. Slicher, ruim 30 jaren griffier bij het Kantongericht aldaar.
- 20 " Gouden jubileum van de Sassenheimsche IJclub.
Heden overleed D. de Bruyn IJzn., oudwethouder van Hazerswoude, in den ouderdom van 84 jaren.
- 27 " Heden overleed in den ouderdom van 73 jaren Helena Christina van de Pavord Smits, bekend schilderes.
- 4 Febr. Met ingang van 15 Febr. benoemd tot burgemeester van Sassenheim Jhr. W. R. Sandberg van Boelens.
- 5 " Heden overleed te Oude Wetering J. N. Los in den ouderdom van 77 jaren, die gedurende vele jaren zitting had in tal van commissies ten algemeene nutte.

1) In de Korte Kroniek over 1940 is door een misverstand de navolgende mededeeling uitgevallen: 24 Juni 1940. De Gemeenteraad benoemt Dr. A. **Scholte** tot Rector van het Gymnasium. Red.

6 Febr. Overdracht van het carillon van het nieuwe stadhuis aan de Gemeente Leiden.

Tot de deelnemers, die de Friesche Elfstedentocht volbrengen, behoort ook de heer A. Bicker Caarten, secretaris van de vereeniging „Oud-Leiden”.

8 „ Op 70 jarigen leeftijd is te Alphen a/d Rijn overleden J. Sprey, voorzitter en medeoprichter der Chr. H. B. S. en vele jaren firmant in den houthandel v/h Jacob Sprey, aldaar.

Bij de firma E. J. Brill alhier is verschenen eene studie van Prof. A. W. Bijvanck, rector magnificus der Rijksuniversiteit: „De beteekenis van de klassieke kunst”, naar aanleiding van den diës der Hoogeschool.

19 „ Gouden jubileum der Lisse'sche IJscclub.

19 „ De verbouwde en vergroote Ambachtschool aan den Haagweg wordt op officieele wijze in gebruik genomen.

Overleden in den ouderdom van 65 jaren J. Boehmer, gedurende vele jaren boekhouder bij de diaconie van de Nederl. Herv. Gemeente alhier.

2 Mrt Overleden te Leiden Prof. Dr. C. W. Lunsingh Scheurleer, oud 59 jaar, bijzonder hoogleeraar in de Grieksche archaeologie.

- 2 Mrt. Ds. D. J. Vossers aanvaardt zijn ambt als predikant der Ned. Herv. Gemeente alhier.
- 7 „ De afdeeling Bevolking, Burgerlijke stand en Militaire zaken van de Gemeentesecretarie betreft als laatste hare **localen** in het gereed gekomen nieuwe raadhuis.
- 7-8 „ Herdenking van het 75 jarig bestaan der Leidsche Broodfabriek.
- 25 „ Overleden in den ouderdom van 60 jaar Prof. Dr. N van Wijk, hoogleeraar in de Baltische en Slavische talen aan de Rijksuniversiteit alhier.
- De bekende buitenplaats Calorama aan den Gooweg te Noordwijk-Binnen is voor een gedeelte aan eene bouwonderneming verkocht.
- 30 „ Het 50 jarig bestaan der Gereformeerde Kerk te Katwijk a/d Rijn herdacht.
- 31 „ Mr. A. van de Sande Bakhuyzen eervol ontslagen als burgemeester van Leiden ; met ingang van 15 April is als zijn opvolger benoemd Mr. R. N. de Ruyter van Steveninck.
- 6 April Overleden te Wassenaar Prof. Dr. D. C. Hesseling, oud 81 jaar, oud bijzonder hoogleeraar in het nieuw-Grieksch aan de Universiteit te Leiden.

- 20 April Bevestiging en intrede van Ds. R. Blommaert bij de Waalsch Herv. Gemeente.
- 21 „ Installatie van Mr. R. N. de Ruyter van Steveninck als burgemeester van Leiden door Mr. A. F. L. M. Tepe, wethouder en loco-burgemeester. Als oudste raads-lid sprak de heer Th. B. J. Wilmer.
- Behandeling voor de Haagsche rechtbank van het proces over den molen de Valk tusschen de gemeente Leiden en den molenaar Van Rhijn.
- Bij besluit der ledenvergadering is de Kon. Vereeniging „Litteris Sacrum” opgeheven na ruim 85 jarig bestaan.
- 29 „ Overleden te Wassenaar, oud 77 jaren, Mej. A. E. S. Michelsen, van 1892—1915 leerares in de plant- en dierkunde aan de H. B. S. voor Meisjes alhier.
- 1 Mei Herdenking van het 175 jarig bestaan der firma P. Cios en Leembruggen.
- 3 „ Op voorstel van den Secretaris-Generaal van opvoeding, wetenschap, en cultuur-bescherming wordt met ingang van dezen dag de Rijksuniversiteit alhier opengesteld tot aflegging van examens en het houden van promoties.
- 12 „ Overleden in den ouderdom van 72 jaar Dr. A. H. Gort, oud 1^e geneesheer aan het Sanatorium Rhijnegeest te Oegstgeest.

16 Mei Te Katwijk overleed, oud 75 jaar, L. H. Slotemaker, oud ontvanger der Directe Belastingen aldaar.

Mr. A. van de Sande Bakhuyzen eervol ontslagen als lid en voorzitter van het College van Curatoren der Rijksuniversiteit alhier en in zijne plaats benoemd Mr. R. N. de Ruyter van Steveninck, burgemeester van Leiden.

20 „ Officieele opening van het persgasstation te Alphen aan den Rijn.

21 „ De eerste huwelijksvoltrekking vindt in het nieuwe raadhuis te Leiden plaats.

Overdracht van het nieuwe kerkraam in de Ned. Duitsch Herv. Kerk te Wassenaar, voorstellende de Geboorte van Christus naar het evangelie van Lucas.

27 „ Met ingang van 1 juni e.k. benoemd tot voorzitter van den Raad van Arbeid te Leiden Mr. C. G. van Eck, thans in gelijke functie te Winschoten werkzaam.

28 „ De heer P. H. Proost, burgemeester van Waddinxveen, vraagt als zoodanig eervol ontslag.

29 „ De eerste heipaal wordt geslagen voor de nieuwe textielfabriek der N.V. Gebr. van Wijk aan het Rijn-en Schiekanaal..

31 „ Wijlen mej. Th. C. de Gijsselaar heeft aan het Stedelijk Museum „de Lakenhal” te Leiden 6 zilveren kandelaars en een zilveren boudoir gelegateerd.

- 1 Juni 50 jarig ambtsjubileum van den heer J. H. Kasten als technisch ambtenaar 1e klasse bij de Sterrenwacht alhier.
- 5 „ Opening door den burgemeester van Leiden van het Leidsche persgasstation.
- 10 „ Gouden jubileum van den heer B. Varkevisser bij de reederij Meerburg te Katwijk aan Zee.
- 6 Juli Overleden te Oegstgeest in den ouderdom van 54 jaar J. C. J. Witmans, directeur der Vereeniging van Nederl. Makelaarsbureaux „Eigen Haard” aldaar.
- 15 „ Overleden Mr. J. Schokking, oud 77 jaar, o.a. oud predikant bij de Ned. Herv. Gemeente te Leiden en oud burgemeester van Katwijk.
- 21 „ Overleden te Katwijk aan Zee Jan Kuyt, 78 jaar oud, oud hoofdopzichter van gemeentewerken aldaar.
- 30 „ Benoemd tot burgemeester van Woubrugge de heer D. Rynders.
- 11 Aug. De Raad der Gemeente komt voor den laatsten keer bijeen. Krachtens de verordening van den Rijkscommissaris van het bezette Nederlandsche gebied no. 152/1941 worden met ingang van heden de gemeenteraden en provinciale staten opgeheven en nemen de burgemeesters, resp. de commissarissen in de provincies hunne taak waar.

- 16 Aug. Overleden te Doorn, oud 60 jaar, Ir. R. van Ammers, oud directeur der Lichtfabrieken te Leiden.
- 18 „ Overleden in den ouderdom van 74 jaar W. P. van Rhijn, tot 1930 adjunct-com-mies aan het gemeentearchief alhier.
- 6 Sept. De heer A. D. Vijgh, de oudste der Leid-sche notarissen, herdenkt zijn 80e ver-jaardag.
- 7 „ Ds. H. J. Mispelblom Beijer neemt afscheid van de Remonstrantsch Gereformeerde Gemeente alhier, wegens vertrek naar Rotterdam.
- 17 „ Overleden te Oegstgeest in den ouderdom van 67 jaar de heer M. H. W. A. van Rossem du Chattel, vroeger bekend stad-genoot, die o.a. eenige jaren voorzitter van de 3 October vereeniging is geweest en eerelid daarvan was.
- 21 „ Overleden te 's-Gravenhage in den ouder-dom van 77 jaar de heer Jan de Quack bekend sierkunstenaar en architect, die te Leiden groote bekendheid genoot als artistiek uitvoerder van de optochtplannen der 3 October vereeniging; eerevoorzitter der Vereeniging tot Bevordering der Bouwkunst alhier.
- 27 „ Besluit van het Gemeentebestuur van Leiden om den voorslag, de z.g.n. „Klik”, op het carillon te doen aanbrengen, ge-lijk vóór den ramp van 1929.

- 3 Oct. Plechtige herdenking van Leiden's ontzet in de St. Pieterskerk door Ds. H. C. Touw.
- 4 „ Opening van het nieuwe instituut voor preventieve geneeskunde in het Boerhaavekwartier.
- 21 „ Overleden alhier in den ouderdom van bijna 80 jaar de heer C. Th. Breebaart, bekende figuur in de kringen van het Christelijk vereenigingsleven.
- 31 „ Overleden te Oegstgeest de heer J. Huetting, jaren lang arts te Katwijk a/d Rijn.
- 1 Nov. Overleden te Leiden de heer L. Willebrand, van 1886 tot 1 Febr. 1927 een zeer bekend conducteur op de stadstram.
50 jarig jubileum van den heer B. Houthoff bij de meelfabriek „de Sleutels”.
- 8 „ Alhier overleed de heer A. P. Tolk, tot 1938 hoofdcommies-chef ter gemeentesecretarie te Alphen a/d Rijn, oud 68 jaar.
- 9 „ Bevestiging en intrede van Ds. G. Koch te Leiderdorp.
- 10 „ Overleden te Heemstede in den ouderdom van 63 jaar Ds. Tj. Petersen, emeritus-predikant der Ger. Kerk te Boskoop.
- 11 „ Wijkgebouw „Pniël”, gesticht door Dr. J. H. Gunning, bestaat 50 jaar.
- 15 „ Installatie van Mr. E. G. Bisschop als burgemeester van Rijnsburg.
Eervol ontslag aan Mr. J. A. S. Holland als burgemeester van Benthuisen.

- 17 Nov. Overleden Mej. Elise van Kaathoven, lange jaren leerares in het Fransch aan de meisjes H.B.S. alhier.
- 20 „ Bij besluit van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied wordt de gelegenheid tot het afleggen van examens aan de Academie alhier met ingang van heden afgesloten.
- 4 Dec. Overleden Nic. Sloodtjes, de laatste Leidsche oud-strijder van het Pauselijk leger, oud 91 jaar.
- 7 „ Overleden in den ouderdom van 47 jaar de heer P. A. van Aggelen, Directeur van de Gemeentelijke Volks-Credietbank alhier.
- 12 „ A. Pardon Sr. herdenkt den dag waarop hij 50 jaar in dienst is bij de N.V. v.h. R. M. Beuth en Zoon.
- 16 „ Promotie te Delft tot Dr. in de technische wetenschap cum. laude van Ir. P. C. Linden bergh, directeur der Leidsche Duinwater maatschappij, op proefschrift „Bijdrage tot oordeelkundig beheer van het Duinwaterkapitaal.”
- 17 „ Afscheid van Dr. W. Stuurman als directeur van het Slachthuis en hoofd van den Vleeschkeuringsdienst; hem werd de zilveren medaille van verdienste der Gemeente Leiden uitgereikt.

- 26 Nov. Overleden Mej. A. M. E. Rollandet, oud 54 jaar, sedert vele jaren werkzaam bij het fröbelonderwijs hier ter stede, tevens leerares in handwerken en handenarbeid.
- 27 „ De heer P. Boot Sr. oud vice-voorzitter der Kamer van Koophandel voor Leiden en Rijnland wordt 80 jaar.
- 27 Dec. Overleden de heer J. Noë, oud 78 jaar, oud-Keurmeester-hoofdopzichter van het Openbaar Slachthuis, aan welke instelling hij 38 jaar werkzaam was.
- 28 „ Gouden jubileum van onzen stadgenoot J. van Hoven als voorman in de ververij der N.V. Van Cranenburgh en Heringa's Sijetfabriek.
-

IN MEMORIAM

PROF. DR. N. VAN WIJK.

4 Oct. 1880—25 Maart 1941.

In deze Leidsche publicatie dient Van Wijk te worden herdacht als Leidenaar, ten einde vast te stellen, wat hij voor de Leidsche samenleving heeft beteekend. Oogenschijnlijk is dat niet veel. In het oosten van ons land, in Delden en Zwolle waar zijn vader predikant was, is hij opgegroeid. Hij heeft gestudeerd te Amsterdam, Leipzig en Moscou, was daarna eenigen tijd leeraar te Goes en onderbibliothecaris aan de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag, om in 1913 te worden benoemd tot hoogleeraar in de Slavische philologie aan de universiteit te Leiden. Aan Leiden is hij trouw gebleven, ondanks eervolle en aanlokkelijke aanbiedingen, die hij van elders ontving. Maar een echte Leidenaar is hij niet geworden. Hoewel hij, waar het te pas kwam, tijdens zijn rectoraat in de jaren 1929 tot '30 en later nog als dekaan van de faculteit der letteren, zijn representatieve plichten met de hem eigen nauwgezetheid heeft vervuld, heeft de Leidsche samenleving buiten de Universiteit hem nooit aangetrokken. Geen van de functie's, waarvoor anders gaarne hoogleeraren worden uitgenoodigd, heeft hij waargenomen. Zijn voorkeur en zijn ambitie gingen in een andere richting.

Van Wijk dacht internationaal. Dat wil zeker niet zeggen, dat hij geen goed Vaderlander was, en ook als geleerde heeft hij voor het Nederlandsch zeer

veel gedaan. Men herinnere zich slechts zijn Nederlandsche spraakkunst, zijn uitnemend Etymologisch woordenboek van het Nederlandsch, zijn uitgaaf van Geert Groote's getijdenboek, het laatste boek dat hij heeft voltooid. Zijn maatschappelijk werk lag evenwel geheel op internationaal terrein : zorg voor studenten, intellectueele samenwerking, internationale studiebelangen, verder alles wat de Slavische talen en de Slavische landen aangaat. In verband met deze laatste voorkeur staat ook het verdienstelijkste werk, dat hij voor Leiden heeft verricht. Door zijn toedoen is daar een middelpunt voor Slavische studiën ontstaan, niet alleen voor Nederland, maar voor een groot deel van West-Europa. Door zijn intieme betrekkingen met de Slavische landen, met het groote wetenschappelijke centrum te Praag, met de Slavische kringen te Parijs, stond hij in voortdurend contact met de Slavische volkeren. Dit contact heeft hij door telkens herhaalde reizen, vooral naar Tsjecho-Slowakije, maar ook naar Polen, Joego-Slavië en Bulgarije, steeds nauwer gemaakt.

Van zijn werkzaamheid kan men zijn huis, Nieuwstraat 36, niet scheiden. Van Wijk had daar een onderkomen dat hem paste gevonden, reeds dadelijk nadat hij tot hoogleeraar was benoetnd. Daar had hij in de vroegere muziekzaal van de familie Steffelaar aan den tuin, welhaast onder het koor van de Hooglandsche kerk, zijn studeervertrek, door de lange geheel met boekenkasten afgezette gang aan de rest van de woning verbonden. Het was een kamer om veel menschen te ontvangen en Van Wijk ontving

graag en veel. Steeds had hij den tijd voor een kort of lang gesprek. Hoevelen in Nederland en daarbuiten, ouderen en jongeren, zijn er niet, die zich hun bezoeken aan zijn studeerkamer met dankbaarheid herinneren. Steeds zijn zij vertrokken, opgeruimder dan zij waren gekomen, gesterkt door zijn raad, dikwijls ook materieel door hem geholpen. In de laatste jaren kwamen er ook veel studenten, vooral zij die bijzondere belangstelling bezaten voor de taalstudie, maar ook andere, voor wie Van Wijk de vaderlijke vriend en de wijze raadsman is geweest. Maar het meeste heeft hij wellicht gedaan voor de Russen, bannelingen en gevluchten die bij hem hun troost kwamen zoeken. Zij vonden in Van Wijk iemand, met wien zij niet alleen konden spreken in hun eigen taal, maar die ook begreep wat zij voelden en hoe zij dachten. Want aan Rusland, zijn taal en zijn letterkunde, zijn bewoners en hun cultuur, had hij zijn hart verpand.

Wie over Van Wijk als mensch spreekt, kan zich niet beperken tot zijn scherpe verstand, zijn groote begaafdheid voor de studie van talen, zijn intieme kennis van het Slavisch. De beteekenis van zijn persoonlijkheid ligt in zijn karakter, in zijn groote trouw, trouw aan de wetenschap en aan de universiteit, trouw aan zijn plichten en aan zijn vrienden. Daar hij geen gezin heeft gevormd, had hij zich een kring geschapen van zeer velen, in de verschillende plaatsen waar hij had gewoond of die hij had bezocht en door een hechten band gevoelde hij zich met hen verbonden. Maar ook van hun kant werden

Van Wijk's vrienden en kennissen tot hem aange-
trokken, hoewel hij iemand was die zijn innerlijk
welhaast nooit openbaarde, door zijn beminnelijkheid,
zijn nobele aard, zijn zelfopofferende manier van
denken.

Karakteristiek is het afscheid geweest, dat zijn
vrienden van hem hebben genomen in zijn woning.
Hij lag opgebaard in het half duistere studeervetrek,
omringd door bloemen. Een Russisch geestelijke in
een goud-brokaten koorkap en een diaken, eveneens
in goud-brokaat, met een wierookvat, een klein koor,
vóór de baar Van Wijk's jonge Russische vriend,
die hem in het leven het naast had gestaan, en een
dichte groep van belangstellenden, met kaarsen in
de hand, vulden verder de groote kamer. Voor de
meesten was de ritus onbegrijpelijk. Maar de ver-
trouwde omgeving, het wonderlijk mooie gezang,
de stemming van ernst en van overgave verleenden
voor allen aan de plechtigheid een wijding, den man
waardig die was heengegaan. Het was een volkomen
onconventionele, in het geheel niet een Leidsche
plechtigheid, evenmin als Van Wijk in de Leidsche
samenleving geheel had gepast. Maar het is immers
een eigenaardigheid van Leiden, dat daar ook on-
conventionele naturen een plaats vinden en tot hun
recht kunnen komen. In dien zin althans was Van
Wijk een echt Leidsche figuur. Want zijn plaats heeft
hij in Leiden gehad en hij heeft die plaats vervuld
met eere.

A. W. BIJVANCK.

PROF. **DR.** D. C. HESSELING.

15 Juli 1859-6 April 1941.

Aan een van de mooiste gedeelten van de Zoeterwoudsche Singel stond het huis *Berkzicht* dat niet alleen voortleeft in de herinnering van vele generaties van Leidse studenten, maar dat ook aan alle Leidenaars bekend is, wier herinnering tot voor 1930 teruggaat. In dat karakteristieke huis, begroeid als een oud landhuis, in de laagte liggend aan de buitenkant van de singel en door een grote tuin omgeven, heeft professor Hesseling tientallen jaren gewoond en gewerkt; vele leerlingen hebben daar na een „wandeling langs een Leidse buitensingel” zijn colleges gevolgd.

Hesseling was Amsterdammer van geboorte, maar te beginnen met zijn studententijd heeft hij, afgezien van een achtjarig verblijf als leraar te Delft, in Leiden gewoond; van 1893 af als academisch docent; privaat-docent tot 1907 en sindsdien buitengewoon hoogleraar tot 1929, toen de leeftijdsgrens hem dwong zijn onderwijs te staken. Hij verliet toen Leiden en met hem verdween *Berkzicht*.

Hesseling's grote belangstelling voor de levende taal heeft hem na het einde van zijn academische studie al spoedig van het oud-Grieks, waarin *Cobet*

zijn leermeester was, naar het Grieks van heden gevoerd. Hij promoveerde in 1886 nog op een archaeologisch onderwerp, maar vier jaar later ging hij naar Parijs om zich onder leiding van *Legrand* en *Psichari* speciaal op het Nieuwgrieks te gaan toeleggen. Een reis naar Griekenland had de grondslag gelegd tot zijn liefde voor het hedendaagse Grieks en Griekenland; en die liefde is hij zijn leven lang trouw gebleven: het Nieuwgrieks en al wat daarmee in verband staat (ook Byzantium als voorstadium) is zijn hoofdstudie gebleven; hij heeft deze taal bijna veertig jaar gedoceerd en daarmee baanbrekend werk verricht; zijn leerstoel was de eerste op dit gebied in ons land en in de tijd dat hij zijn wetenschappelijk werk begon, was de beoefening van het na-klassieke Grieks ook buiten onze grenzen nog een nieuwe wetenschap, die zich een plaats moest verwerven in het universitaire onderwijs. Mede dank zij Hesseling, en wat Nederland betreft wel uitsluitend dank zij Hesseling, heeft het die plaats verworven. Wie zich in ons land nu bezig houdt met Nieuwgrieks of met Byzantijnse geschiedenis, ontmoet daarbij telkens zijn naam. Hesseling zal ook na zijn dood veler leermeester blijven door zijn werken.

Allerminst echter was hij het type van een geleerde die zich uitsluitend met één studieterein bezighoudt; het is verwonderlijk te zien bij het doorbladeren van zijn in 1939 uitgegeven bibliografie (Haarlem, Tjeenk Willink) naar hoe vele gebieden zijn belangstelling is uitgegaan: *Het Afrikaans*, waarover hij een standaardwerk schreef; *Het Negerhollands der*

Deense Antillen, waarover hij een studie in boekvorm publiceerde, het Nederlands op Ceylon, het Frans in Canada, het Papiaments. Deze onderwerpen zijn, evenals zijn beschouwingen over één bepaald Nieuwgrieks dialect, onderdeel van zijn studie van Kreoolse talen, voor welke hij van het begin tot het einde van zijn wetenschappelijke loopbaan een bijzondere belangstelling heeft gehad. En deze belangstelling doet ons als onderdeel zelf weer van zijn studie der gesproken taal tevens de band zien die nagenoeg heel zijn werk tot één groot geheel maakt: de bestudering der spreektaal als zodanig. Het is begrijpelijk dat een taalgeleerde van die instelling ook aandacht moest wijden aan zijn moedertaal: vele studies publiceerde Hesseling op het gebied van het Nederlands, over spreekwoorden, over typische woorden en uitdrukkingen (als kandeel, tureluurs, uit den treure, iemand de oren wassen, e.d.), en en menigmaal legt hij de nadruk op het belang van bestudering der eigen taal voor ieder taalgeleerde. Naast détailstudies gaf hij ook herhaaldelijk beschouwingen over de taal in ruim verband: over taal en maatschappij, over kindertaal, over taal en nationaliteit, welluidendheid van taal, het leren van vreemde talen, enz., studies dus van algemeen-taalwetenschappelijke aard, waarvan de scherpzinnigheid en oorspronkelijkheid steeds weer door linguïsten is geprezen. Uit de genoemde onderwerpen blijkt ook hoe Hesseling, al was hij een man van grote geleerdheid, geen kamergeleerde genoemd mag worden; zijn belangstelling ging naar vele zaken in het dage-

lijkse leven uit, en hij overwoog ook de consequenties van zijn theorieën voor de praktijk; ik denk aan zijn werk als medeoprichter van de *Vereniging tot vereenvoudiging van onze schrijftaal*, aan geschriften over de taalkundige opleiding der classici en over het Frans op de lagere school. Trouwens ook op het terrein van zijn hoofdstudie schreef hij niet uitsluitend voor de wetenschappelijke wereld; naast zijn prachtige uitgaven van vulgair-Griekse geschriften uit de Middeleeuwen en zijn vele artikelen over Nieuwgriekse taalkunde gaf hij voor een ruimer publiek een werk als *Byzantium*, als de *Geschiedenis der Nieuwgriekse letterkunde* (beide later in het Frans vertaald, het eerste ook in het Grieks), en de bundels *Uit Byzantium en Hellas* en *Uit Hellas' heden en verleden*. Hij vertaalde het 17e eeuwse Kretenzische drama *Het offer van Abraham* (ook gespeeld in die vertaling) en *De Kolleges van Epictetus*, zijn laatste grote werk, en schreef in de laatste tien jaren o.a. boeiende artikelen over onderwerpen uit de Byzantijnse geschiedenis.

In het buitenland, in Griekenland vooral, maar ook overal elders waar zijn werk bekend is, wordt Hesseling's naam met eerbied genoemd; zijn wetenschappelijke verdiensten zijn op velerlei wijze geëerd, ook door Zuid-Afrika, waar aanvankelijk verzet bestond tegen zijn theorie over het ontstaan van het Afrikaans; Hesseling's opvatting die het resultaat is van een onderzoek op brede basis is in deze kwestie, gelijk in vele andere, op den duur als in hoofdzaak juist erkend.

Een hoe beminnelijk mens en een hoevoortreffelijk docent Hesseling was, dat weten allen die hem hebben gekend, en dat kunnen ook zij die dat voorrecht niet gehad hebben, begrijpen uit zijn werken: zijn levensdige, oorspronkelijke geest blijkt uit al zijn geschriften.

G. H. BLANKEN.

Rotterdam, October 1941.

Hen die uitvoeriger over persoon en werk van prof. **Hesseling** wensden te worden ingelicht, kan ik verwijzen naar artikelen van prof. dr. J. J. Salverda de Grave en van schrijver **dezes** in *Neophilologus*, XXVI (Juli 1941), bl. 241-246 en 246.255, en van den Fransen neograecus Hubert Pernot in het *Jaarboek der Ned. Akademie van Wetenschappen*, 1940- 194 1.

DR. A. H. OORT.

28 Maart 1869-12 Mei 1941.

In Mei van dit jaar overleed, 72 jaar oud, Dr. A. H. Oort.

Hij genoot eene verzorgde opvoeding in een gezin, waar de wetenschap zeer geëerd werd en op een buitengewoon hoog peil stond. Zijn vader was de zeer bekende hoogleeraar in de Godgeleerdheid Prof. Dr. H. Oort, zijn moeder E. W. de Goeje, de dochter van een predikant. In deze omgeving ontwikkelde zich bij Oort zijn *critische* geest, die hem ook in zijn later leven niet verliet, wanneer zijn onderzoek hem tot gevolgtrekkingen bracht die oogenschijnlijk in tegenspraak waren met meeningen, die hem bijzonder lief waren. Hij was op de eerste plaats een eerlijk en rechtschapen man, die rond voor zijn *meening* uitkwam. Ofschoon wars van alle uiterlijkheden, was hij in zijn studententijd zeer gezien. Reeds toen had hij zeer uitgesproken meeningen, die hij niet schroomde te uiten. En toch was hij in wezen een zachte man. Geen beter getuigenis van deze hoedanigheden kan men vinden dan in de levendige beschrijving, die hij gaf van de colleges van de medische faculteit in den Leidschen studenten-almanak van 1893.

Reeds in zijn studententijd was Oort in woord en daad een voorvechter van de geheelonthouding en bleken ook op andere wijze zijn sterke sociale gevoelens. Spoedig na het beeindigen van zijne studies werd hij benoemd tot geneesheer aan het krankzinnigengesticht te Franeker, waar hij zijne dissertatie ¹⁾ schreef. Oort is n.l. de eerste geweest, die het experimenteel onderzoek van volwassenen in den vorm van de zoogenaamde „doorloopende” methode op kinderen toepaste. Bij de gekozen methode bleek ook weder zijn groote omzichtigheid bij het stellen van de conclusies. Zijn promotie geschiedde cum laude.

Oort had door zijn dissertatie zeer de aandacht op zich gevestigd en toen in 1903 het sanatorium „Rhijsgeest” geopend werd, was hij de aangewezen en gezochte man om daar de leiding op zich te nemen, die hij zijn verder geheele werkzame leven behield. Oort had iets vaderlijks in zijn optreden, waardoor het groote vertrouwen, dat zijn patienten in hem hadden voor een deel bepaald werd. Hij verdiende dit vertrouwen ook ten volle. Geen moeite was hem te veel en waar zijn groote begaafdheid onmachtig bleek tot helpen, wist zijn natuurlijke aangeboren goedheid en groote hartelijkheid te troosten en op te beuren.

Naast zijn omvangrijke taak van 1ste geneesheer van „Rhijsgeest” wist hij tijd te vinden voor wetenschappelijk en maatschappelijk werk. Het eerste ligt

1 : Proeven met doorloopenden hersenarbeid. genomen op schoolkinderen, Leiden 1900.

voor een groot deel op het gebied van de experimente^{te}le psychologie, waarbij vooral in zijn later leven het onderzoek naar bruikbare collectieve tests dient genoemd te worden. Dat zijn werk zeer gewaardeerd werd bleek o.a. uit het feit, dat de examencommissie van de Nederlandsche Vereeniging voor Psychiatrie en Neurologie bij herhaling een beroep deed op zijn groote kennis en ervaring op dit terrein.

Zijn andere onderzoekingen gelden vooral het alcoholvraagstuk. Zijn groote eerlijkheid en betrouwbaarheid komen bij dit onderzoek zoo mogelijk nog duidelijker aan het licht. Geen oogenblik worden zijne conclusies bepaald door zucht naar propaganda, ook dan niet wanneer zij strijden met meeningen, die aanvankelijk door vele geheelonthouders werden aangenomen.

Oort was de eerste secretaris van de Artsen-Geheelonthouders vereeniging; hij richtte in Leiden het Medisch Consultatiebureau voor alcoholisme op, waarvan hij jarenlang de leider bleef.

Slechts zij, die Oort leerden kennen in zijn huiselijken kring kunnen zich een volledig beeld maken van zijn persoonlijkheid. Daar — naast en met zijn pittige intelligente vrouw — kon men menschen ontmoeten van de meest uiteenlopende levensbeschouwingen en met een zeer verschillend temperament, waardoor de debatten over sociale vraagstukken soms zeer bewogen waren. Juist daardoor was het een dubbel genoegen om in deze gastvrije woning te verkeeren.

Het moet voor zijn vrouw en kinderen een groot

verlies zijn, den goeden eerlijken rechtschapen man en vader voortaan te moeten missen. De overweging, dat hij zeer velen tot voorbeeld was ~~was~~ het mooiste, dat men van een mensch kan zeggen — en dat hij op zijn werk het stempel van zijn gave persoonlijkheid drukte moge hen tot onvergankelijken troost zijn.

G. J. B. A. JANSSENS.

Vught, 1 November 1941.

W. P. VAN RHIJN JR.

27 December 1866 - 18 Augustus 1941.

Willem Pieter van Rhijn werd 27 December 1866 te Leiderdorp geboren, overleed te Leiden 18 Augustus 1941 en werd 21 Augustus d.a.v. op de **Algemeene** Begraafplaats in het familiegraf teleiderdorp begraven.

De Heer Van Rhijn ving zijn loopbaan aan als volontair ter Gemeentesecretarie van Leiderdorp, de plaats, waar hij vanaf zijn geboorte had gewoond. Als zoon van dokter W. P. van Rhijn, die uit den aard van zijn functie het wel en wee der inwoners van het dorp beter kende dan eenig ander, had hij warme belangstelling voor alles, wat het dorp en zijn bewoners betrof. Voor zijn Vader en diens arbeid. had hij een groote vereering.

Vóór de komst van den burgemeester-secretaris G. van der Valk Bouman in 1890 nam hij, wegens langdurige ziekte van den toenmaligen secretaris, gedurende 8 maanden het secretariaat waar. Toch bleek dit werk den Heer Van Rhijn niet blijvend te boeien. In 1897 begint zijn werk ten **Gemeentearchieve** van Leiden, eerst in lossen dienst, met ingang van 1 Januari 1901 als vast ambtenaar. In dien tijd was er een groot arbeidsveld te bewerken. In Augustus en September 1893 waren de archieven van de zolders van het Raadhuis overgebracht naar het nieuwe

gebouw aan de Boisotkade. Toen de Heer Van Rhijn zijn archief werkzaamheden opvatte waren de verzamelingen goed opgesteld en de inventarisatie in vollen gang. Omstreeks dien tijd ook werd een aanvang gemaakt met het klapperen der oude kerkelijke doop- en trouwboeken, een enorme arbeid, taai geduld en groote nauwkeurigheid eischende van den bewerker, voor genealogische onderzoekingen van onschatbare waarde en waarvan nog dagelijks de belangrijkheid en onmisbaarheid blijkt. Dit klapperen is één der voornaamste bezigheden van den Heer Van Rhijn geweest. Tot aan zijn afscheid van het Archief in 1930 heeft hij dit werk verricht, Maar dit was niet het eenige. Als ambtenaar van de leeskamer was hij belast met het helpen der bezoekers en als zoodanig hebben zeer velen den Heer Van Rhijn gekend en gewaardeerd. Naast Leiderdorp stond zeker de stad zijner inwoning in het middelpunt van zijn belangstelling. Niemand dan hij was beter op de hoogte van toestanden en gebeurtenissen te Leiden en daardoor was hij in staat velen bij hun nasporingen van dienst te zijn. Hulpvaardig en geen moeite ontziend leefde hij mede met de onderzoekingen, welke op de leeskamer plaats vonden en hij verheugde zich in de verkregen resultaten.

In zijn particulier bestaan stond het kerkelijk leven op de eerste plaats. In 1936 verscheen een artikel van zijn hand, behandelende de doleantie te Leiderdorp¹⁾, waarvan de slotalinea duidelijk blijkt geeft van hoe groote beteekenis geloof en kerk voor den schrijver waren.

De Heer Van Rhijn was in alle opzichten een eenvoudig en oprecht mensch wiens nagedachtenis in deze korte levenschets zij geëerd.

Leiden, 15 Oct. 1941.

ANNE VERSPRILLE.

1) W. P. van Rhijn Jr., De Doleantie te Leiderdorp. In: „Hervormd Weekblad De Gereformeerde Kerk”, 13 Febr. 1936 no. 2471.

W. VAN ROSSUM DU CHATTEL.

3 Juli 1874-17 September 1941.

Op 17 September 1941 ontsliep, na een langdurig lijden, de Heer W. van Rossum du Chattel, die gedurende vele jaren een bekend Leidenaar mocht heeten.

Hij verwierf die bekendheid niet alleen door zijn bloeiend juweliersbedrijf, doch ook door zijn vele en verschillende werkzaamheden op sociaal en cultureel terrein.

Dat hij in vakkringen een geziene figuur was, wil ik hier slechts terloops aanstippen; ik volsta met de vermelding, dat de overledene achtereenvolgens secretaris was van den Bond van Edelmetaalbedrijven, van het Internationaal Bureau van Fabrikanten, Grossiers en Kleinhandel en van het Verbond van Juweliers in het Edelmetaalvak.

In het kader van het Leidsch Jaarboekje past het echter veel meer, het licht te laten vallen op de vele, verdienstelijke werkzaamheden, welke hij verrichtte voor verschillende Leidsche Vereenigingen.

In de eerste plaats voor de 3 October Vereeniging, waarvan hij gedurende een drietal jaren (1920—1923) den voorzittershamer hanteerde en waarvan hij later tot eerelid werd benoemd.

Zijn ideeën voor de 3 October-optochten (die ook

later nog enkele malen door hem ontworpen werden) verrasten door grootschen opzet, fantasie en initiatief. Onder zijn leiding werden de stevige fundamenten gelegd voor latere, brillante feestvieringen. Zijn durf, zijn energie en vooruitziende leiding brachten de 3 October Vereeniging van reclameoptochten en bloemencorso's op kleinen schaal en van locale beteekenis tot de historische, luisterrijke optochten, die, niet ten onrechte, uniek in ons land genoemd werden en die dan ook van heinde en verre het publiek naar Leiden deden stroomen.

Doch niet alleen voor deze Vereeniging verrichtte hij pioniersarbeid. Het was alweer Van Rossum du Chattel, die als eerste hier ter stede de teekenen des tijds verstond en in 1914 de Leidsche Vereeniging van den Handeldrijvenden en Industrieelen Middenstand (thans geheeten: Afdeeling Leiden van den Kon. Ned. Middenstandsbond) stichtte.

Ook hier werd hij tot Voorzitter benoemd en in die functie heeft hij ontzaglijk veel bijgedragen tot verbetering van de positie van den middenstand. Dank zij zijn voortvarendheid mocht reeds twee jaren na de oprichting de jonge vereeniging als gastvrouw optreden bij de ontvangst van het Nationaal Middenstandscongres (6-7 September 1916, gehouden in het Leidsche Volkshuis).

In 1923 gaf hij de leiding van zijn goud- en zilverhandel aan andere handen over en werd hij benoemd tot directeur van „the dutch chain works”, de kettingafdeeling van de bekende Zilverfabriek te Voorschoten.

Hij vestigde zich te Voorburg en moest zich der-

halve onttrekken aan het Leidsche Vereenigingsleven, doch hij bleef Leidenaar in hart en nieren.

Met groote belangstelling nam hij steeds kennis van het Leidsche wel en wee, totdat zijn dood hieraan een einde maakte.

Van Rossum du Chattel heeft in vele besturen en comité's zitting gehad ; hij was daarin steeds de man van de groote lijn, die een groot plan durfde aanpakken, uitwerken en doorzetten.

Daarvan heeft Leiden dikwijls en dankbaar geprofi-teerd. Dat zijn persoon in breeden kring gewaardeerd werd, bewees de groote belangstelling bij zijn ter-aardebestelling op 20 September 1941.

R. DE WILDE F.G.ZN.

L.B. 15 October 1941.

ELIZE VAN KAATHOVEN.

10 juni 1863-17 November 1941.

Op 17 November overleed in het Diakonessenhuis alhier Elize v. Kaathoven: zij werd op 10 Juni 1863 te Leiden geboren. De Kaathoven's hoorden tot de vooraanstaande families in onze stad. Haar grootvader en vader bekleedden hier beiden het ambt van geneesheer. Elize bezocht de meisjesschool op de Boommakkt, die toen 10 klassen telde. Toen de H.B.S. voor meisjes werd opgericht nu 60 jaar geleden, ging zij daarheen en doorliep de twee hoogste klassen. Later ging zij naar de Kweekschool voor Onderwijzers en Onderwijzeressen en haalde daar de Akte Lager Onderwijs. Even was er sprake om door te gaan voor de Hoofdakte, maar ten slotte voelde zij zich meer tot de moderne talen aangetrokken, en vooral tot het Frans. In die tijd was het nog niet zo de gewoonte dat meisjes uit haar kring hun brood gingen verdienen, maar zij zette zich over dat vooroordeel heen, trouwens omstandigheden noopten haar daartoe. In zeer korte tijd, ongeveer 3 jaar, deed ze eksamen voor de beide aktes A. en B. Frans en met goed gevolg. Toen moest er een betrekking gezocht worden, die kwam open aan een meisjes kostschool te Brummen. Lang bleef ze er

niet. De Kweekschool voor Onderwijzeressen te Arnhem werd geopend, zij solliciteerde en werd aangesteld als lerares in het Frans. 1 $\frac{1}{2}$ jaar later kwam de betrekking voor het Frans aan de Meisjes H.B.S. te Leiden vakant, en werd zij, hoewel zij pas even in de 20 was, benoemd. 't Was een zware taak voor zo'n jong iemand, vooral daar zij niet zo'n sterke gezondheid had. Zij sloeg er zich echter doorheen, en vatte haar werk ernstig op. De moeilijkheden van de Franse spraakkunst werden steeds duidelijk uitgelegd; haar uitspraak was mooi. In de hogere klassen werd zij vooral gewaardeerd wanneer zij haar leerlingen inwijdde in de poëzie van de intressante Franse letterkunde. Meer dan dertig jaar heeft ze haar taak aan de Meisjes H.B.S. vervuld geliefd door haar leerlingen en kollega's. Zonder vertoon nam zij afscheid, want eenvoud was een van haar karaktertrekken. Niemand schonk dus enige aandacht aan haar laatste schooldag: stil ging zij heen.

Van haar laatste levensjaren heeft zij nog veel kunnen genieten. Het zonnige huis op de Apothekersdijk, waar zij met haar zuster woonde werd altijd druk bezocht: men was er ook zo welkom! Er was ook een sterke familieband en zij en haar zuster tot de oudsten behorend, waren het middelpunt. Daardoor was haar korrespondentie groot; van iedereen in de familie was zij op de hoogte!

Een bezoek aan haar was voor mij steeds een genot; men ging er rijker vandaan, dan men gekomen was. Zij was zo opgewekt en levendig; ook vol humor, breed in haar opvattingen, in één woord een

vrouw, die heel hoog stond en van wie fijne beschaving uitging. Bij haar vele vrienden en oud-leerlingen zal zij steeds in dankbare herinnering blijven.

Stil ging zij ook uit het leven heen! Sober zonder bloemen werd zij ten grave gedragen, zooals zij het zelve gewenscht had; toch zal zij niet vergeten worden door hen, die haar gekend hebben!

J. C. d. L.

P. A. VAN AGGELEN.

29 April 1894-7 December 1941.

Op Zondag 7 December 1941 ging de ontstellende mare door de stad, dat P. A. van Aggeien, de alom bekende Directeur van de Gemeentelijke Volkscredietbank, na een korte, smartelijke ziekte was overleden.

Nog slechts weinigen wisten van zijn ziekte af; des te heviger trof het bericht van zijn heengaan en wekte het groote ontroering bij zijn vele medewerkers en in den breeden kring van hulp- en steunzoekenden, ten behoeve van wie hij zijn zegenrijken arbeid had verricht.

De dood, die niet let op gaven van hoofd en hart, rukte hem op 47-jarigen leeftijd weg uit zijn gelukkig gezin van vrouw en kinderen en uit zijn werkkring en levenstaak. Wat had hij, die in zijn jonge leven reeds zoo oneindig veel nuttig werk heeft weten te verrichten, nog geen heil aan de menschheid kunnen schenken, wanneer hem een langer leven ware beschoren geweest.

Naast rouw en droefenis, past echter in de eerste plaats een gevoel van groote dankbaarheid, dat een dergelijke figuur aan Leiden is geschonken geweest; van die plaats uit hebben de gedachten, welke aan zijn opbouwenden arbeid ten grondslag lagen,

zich over het geheele land verspreid en tot navolging geleid.

Een zeer beknopt overzicht van zijn werk moge hier volgen.

Op 29 April 1894 te Breda geboren, trad hij in 1910 als klerk in dienst bij de Gemeentelijke Bank van Leening te Leiden, doorliep vervolgens alle rangen en werd in 1927 benoemd tot Directeur der Bank.

Het bedrijf der Bank bepaalde zich toen in hoofdzaak nog tot de panden-beleening. Daarnaast betaalde zij sinds 1910 aan gepensioneerde burgerlijke ambtenaren en militairen hun pensioen in voorschot uit, terwijl zij sinds 1923 geldleeningen verstrekke tegen borgstelling met termijn-afbetalingen. Zijn eerste maatregel als Directeur was, dat aan de gepensioneerden, die dat wenschten, de gelegenheid werd gegeven hun pensioen van de Bank in wekelijksche termijnen te ontvangen, een maatregel, waarvoor hij veel erkentelijkheid oogstte.

Geidleeningen op schuldbekentenis tegen borgstelling konden door de arbeiders en kleine zelfstandigen bij de Bank niet worden gesloten, daar zij geen soliede, kapitaalkrachtige borgen kunnen stellen. Deze groote rubriek menschen bleef daardoor aangewezen op panden-beleening met al de daaraan verbonden bezwaren. Dit belangrijke probleem heeft van Aggelen in 1928 weten op te lossen door de stichting van zijn Leidsch Borgstellingsfonds, waarbij in de praktijk de Gemeentelijke Bank van Leening steeds als geldschietster is opgetreden en het Leidsche Borgstellingsfonds als borg. Dit fonds, waarvan van Aggelen van

het begin af de ziel is geweest en tot het laatst toe is gebleven, is een volledig succes geworden.

Tevens begreep van Aggelen, dat het aangaan van een geldleening op zichzelf niet voldoende is, doch dat, om de geboden hulp volkomen te doen slagen, het minstens evenzeer noodig was, den finantieelen toestand van den hulpzoekende gezond te maken door zijn schulden op te ruimen en ervoor zorg te dragen, dat er een juiste verhouding kwam tusschen zijn inkomsten en uitgaven. Aan dit zoogenaamde saneerings- en bemiddelingswerk heeft hij steeds de grootste zorg gegeven.

Verder stond het voor hem vast, dat de geboden finantieële hulp niet mocht ontaarden in bedeeling, maar dat vóór alles de hulpzoekende zijn zelf-respect en eigen verantwoordelijkheid moest behouden en derhalve zelf zijn moeielijkheden moest overwinnen ; in dien geest sprak hij wel hen, die een leening wilden sluiten en wees hij hen op hun plicht en verantwoordelijk.

Geleidelijk veranderde onder zijn leiding het bedrijf der Bank in dien zin, dat de panden-beleening steeds minder werd en het verstrekken van geldleeningen op schuldbekentenis steeds grooter plaats ging innemen. Dit heeft ten gevolge gehad, dat de naam „Gemeentelijke Bank van Leening” werd gewijzigd in „Gemeentelijke Hulpbank”, terwijl de naam later nog eens zou worden veranderd in haar huidige naam „Gemeentelijke Volkscredietbank”. Ook den kleinen middenstand, welke door de crisis zeer zwaar werd getroffen en voorloopig door de

Crisis-comités werd geholpen, heeft hij in latere jaren terzijde gestaan door de stichting van een Iniddenstands-borgstellingsfonds, het zoogenaamde Rijnlandsche Borgstellingsfonds, dat op 1 Juni 1935 tot stand kwam, waarvoor hij het initatief heeft genomen, in navolging van zijn Leidsch Borgstellingfonds.

Het denkbeeld van regionale banken in plaats van stedelijke, zooals vrijwel alle sociale volkscrediet-instellingen zijn, is eveneens van Van Aggelen afkomstig en door hem het eerst in toepassing gebracht.

Ter bestrijding van den woeker is ook van Van Aggelen het initatief uitgegaan tot de oprichting van de Nederlandsche Vereeniging voor Volkscrediet-wezen en Woekerbestrijding. Door het schrijven van talrijke artikelen, het houden van lezingen en voordrachten, het voeren van tallooze besprekingen met gemeentebesturen en ambtenaren in verschillende plaatsen van het land, is van Aggelen erin geslaagd begrip en instemming te vinden voor zijn nieuwe inzichten.

In navolging en naar het voorbeeld van het Leidsche Borgstellingsfonds zijn nog 13 zulke borgstellingsfondsen opgericht, terwijl in bijna alle ressorten van de Kamers van Koophandel middenstands-borgstellingsfondsen zijn tot stand gekomen naar het voorbeeld van het Rijnlandsche Borgstellingsfonds. Ook zijn in de latere jaren meerdere volkscredietbanken opgericht, waarbij de Leidsche als voorbeeld heeft gestrekt.

Op zijn gebied is in Leiden niets tot stand gekomen, waarin hij de hand niet heeft gehad. Dit korte over-

zicht laat niet toe al de functies te vermelden, welke hij bij verschillende besturen en instellingen heeft vervuld.

Door een en ander is Van Aggelen op het gebied van armenzorg, volkscredietwezen en woekerbestrijding niet alleen in Leiden en omgeving, maar in het geheele land een leidende figuur geworden. De gemeente Leiden kan er trotsch op zijn een dergelijken persoon onder haar burgers te hebben bezeten.

Van Aggelen is van ons heengegaan, maar zijn geest zal door zijn werk blijven voortleven. Zijn geheele leven was gewijd aan „het dienen van de menschheid”. Daarin is hij op bijzondere wijze geslaagd, mede door zijn gaven van hart en gemoed. Geen moeite was hem ooit te veel; hij stond voor iedereen klaar, wanneer hij zijn medemensch kon helpen. Hij begreep de nooden van anderen en voelde mede met hen, die het moeielijk hadden. Talloozen is hij in zorg en leed tot raad en steun geweest en heeft hij voor ondergang behoed.

Hij was een geloovig man en goed Christen, die ook bij tegenslag en tegenstand zijn vertrouwen, zijn levensmoed en opgewektheid wist te bewaren. Voor hem bestond er slechts één weg, de weg van de plicht en gerechtigheid. Hij is allen, die in zijn omgeving hebben verkeerdt, tot een goed voorbeeld geweest.

Van hem kan naar waarheid worden getuigd, dat hij heeft geleefd „ad majorem Dei gloriam”.

P. A. P. H.

Oegstgeest, 5 Januari 1942.

De studietijd van Samuel Bacher

en

ZIJN REISBRIEVEN AAN ZIJN OUDERS,
GESCHREVEN IN DE JAREN 1608—1611.

I.

Wat bracht den Antwerpenaar Dr Andries Bacher er toe omtrent 1582 de stad zijner inwoning te verlaten? Misschien de voortdurende onrust in en om Antwerpen — ik herinner met name aan de Spaansche furie? Of deed hierbij ook zich gelden de invloed van één van zijn familieleden, Mr Johan Bacher, licenciaat in de rechten en in dienst van den Hertog van Beieren, Paltzgraaf op den Rijn, en het succes van dien Bacher in buitenlandschen dienst? Hoe het zij, zeker is het, dat vóór het jaar 1583 Dr Bacher met zijn vrouw Cateleyne de Boye en zijn zeer jonge kinderen Hedwig ¹⁾ en Samuel uit Antwerpen is vertrokken om zijn fortuin eveneens in het buitenland te gaan zoeken. Als lijfarts van de Hertogen

¹⁾ Over wie elders in dit jaarboek nadere gegevens worden verstrekt.

van Brunswijk en den Bisschop van Halberstadt zien wij hem terug in Halberstadt, waar hij in die qualiteit een vijftentwintigtal jaren heeft doorgebracht¹⁾. Anno 1590 hertrouwt hij — zijn eerste vrouw is vrij spoedig overleden — met Magdalene Thijs ²⁾.

De zeer vele brieven van „juffrouwe Magdalene” aan haar stiefzoon getuigen van de goede zorgen harerzijds voor den jongen; ook Samuel laat geen gelegenheid voorbijgaan om van zijn genegenheid voor zijn tweede moeder blijk te geven. Zoo schrijft hij haar in 1610, als hij eigenlijk niets te schrijven heeft, toch een paar regelen „pour me desennuyer un peu de la longue absence de vous”.

Van zijn schooljaren, eerst te Halberstadt en daarna eenige jaren in Staden, is niets bekend. Misschien heeft hij, zooals later zijn jongere broeder Philip, in het laatste stadje een „goede Françooyse school” bezocht, en ongetwijfeld leerde hij het „eerste zoet Latijn” van zijn vader, zelf een geletterd man, die in den loop van zijn leven een uitgebreide verzameling brieven in die taal heeft geschreven ³⁾.

In Augustus 1595 werd de toen veertienjarige knaap door zijn vader te Bremen op de latijnsche

1) Deze bijzonderheden werden mij medegedeeld door Mr R. van Royen, Gemeente-Archivaris alhier, die mij op het bestaan van deze „Reisbrieven” attent heeft gemaakt.

2) Dochter van Christoffel Thijs. Na haar dood in 1622 was haar eenige erfgenaam Joannes Thysius, ter uitvoering van wiens testament de Bibliotheca Thysiana te Leiden is gesticht.

3) Archief van de bibliotheek Thysius No. 153.

school van Dr Tayardus ondergebracht. Waarschijnlijk woonde deze rector in het schoolgebouw, dat tevens als internaat was ingericht. De ‚optimae spei puer’ wordt dan door Dr Tayaert, dien vader Bacher zijn ‚compater’, mede-vader, noemt, voorloopig in de vierde klasse gezet ‚sub viro humanissimo Scradero’, onder den leeraar Schrader. Of het Samuel gelukte zich in die klasse te handhaven, weten wij niet. Maar dat zijn vorderingen en zelfs zijn gedrag niet al te gelukkig waren, ligt verscholen achter de vele vermaningen vanuit Halberstadt. Zijn zuster bijvoorbeeld bezweert haren dierbaren broeder ‚om wel te studeeren, opdat Ulieve een geleert geselle werden mochtet, dewelcke Vader gherren sage’. En hier volgen de woorden van zijn moeder: ‚vergeet die trouwhertige vermaningen Uwes Vaders oock niet in U studie U vlijtich aen te stellen ende U gebeden en salmen oock niet [te] vergeten’.

Dr Bacher zelf schrijft in het Latijn 9 April 1596: ‚ik verbaas me erover, dat je zoo traag en zelden schrijft’, en hij trekt hieruit sombere conclusies aangaande Samuels vorderingen in het Latijn. Niet zonder reden, want in die tijden nam het Latijn, als schrijftaal voor de geletterden, een allesoverheersche plaats op het schoolprogramma in.

Eindelijk, als het niet verbetert, geeft de oude heer, tijdens een onderhoud in het ‚paedagogium’ te Bremen met Dr Tayardus en zijn zoon, den laatste nog één kans om zijn leven te beteren met het dreigement, dat hij anders een andere bestemming voor hem zal zoeken. Iedere week wordt hij voortaan ge-test door

den rector en succes blijft nu niet uit. Er ontstaat bovendien een uitnemende verstandhouding tusschen rector en discipel, die ook na den schooltijd van Samuel blijft voortbestaan.

Ook de familie apprecieert 's rectoren goede zorgen; zoo vindt Samuel eens bij zijn schoone wasch een briefje van zuster Hedwig van dezen inhoud: „Moeder heeft mij bevolen nog eenen neusdoek te maken om doctor Taiaert te vereeren”. Onder-tusschen gaat de brievenstroom uit Halberstadt voort, zelfs tijdens de vreeselijke pestepidemie van 1596, die Dr Bacher veel extra werk heeft gegeven. Ik vertaal nog een enkelen typischen volzin:

„Werk, jongen, opdat je eenmaal zonder kurk kunt zwemmen!” Dr Bacher kent zijn Horatius!

Uit de brievenverzameling blijkt verder, dat Samuel daarna ook eenigen tijd te Amsterdam op school is geweest. Typische bijzonderheden ontbreken echter. Maar dan komt er een 'datum, die voor iederen studiosus en zijn ouders onvergetelijk is: den 20sten October 1601 laat hij zich inschrijven in de medische faculteit van de Universiteit te Leiden. Eerst in 1603 (16 Juli) zien wij zijn naam nogmaals in het Album, nu in de iuridische faculteit. Wij zullen zien, dat hij beide vakken naast elkaar blijft bestudeeren. Tot vreugde zijns vaders huurt hij kamers bij den ex-Antwerpenaar Jan van Penen, in de Breestraat, naast het Catharijnegasthuis, ter hoogte van de stads-gehoorzaal thans.

„Bewandel in alles den gulden middenweg”, zoo schrijft de vader, „en wees zoo verstandig steeds Van

Penen te raadplegen over je voeding en je kleeven. Je zult nu leven, mijn zoon, in een Academie-stad, d. w. z. op een plaats, die wat meer vrijheid biedt en waarop zeer vele jongelui zich dan ook meer vrijheden permitteeren dan te voren. Dat verwacht ik van jou niet!’

Van zijn eigenlijken studententijd hooren wij weinig. De eenige Professoren-naam, dien hij noemt, is die van Scaliger, den roem van Leiden. Eens noteert hij de som van vijftien gulden, die hij als studentengeld moet betalen aan een Professor. Boeken koopt hij veel, zoodat zijn moeder hem eens verzoekt zich hierin te beperken tot het noodzakelijke, daar zijn vader de groote lasten niet zou kunnen dragen.

De Kerstvacantie — tien dagen lang — passeert hij deels bij zijn zuster, die te Amsterdam woont gehuwd met François Thijs, deels te Leiden al studeerende. In de zomervacantie, die zes weken duurt, zou een reis naar Halberstadt niet de kosten waard zijn: hij pleegt die door te brengen te Harderwijk bij zijn oom Antonius Thysius, den lateren Hoogleraar alhier.

Van zijn vrienden noem ik Isaac van der Voerd, een Antwerpenaar, ingeschreven in de philosophische faculteit, maar ook eens door Samuel genoemd ‘iuris studiosum’, student in de rechten. Verder zijn jaargenoot den jurist Michaël van Crayensteyn uit Dordrecht; tenslotte Rutger Baron van den Boetelaer, een veelbelovend jurist, die echter reeds in 1618 overleed.

Samuel was lid van de Natio Germanica, het studentencollegium voor Hollanders en Duitschers. Wij zullen zien, hoe hij later, gebonden door zijn eed aan de Leidsche Natio, in Orleans zich het één en ander moest laten welgevalen.

II.

In het Vlaamsche Poperinge liggen de familie-bezittingen van de Bachers. Dr Bacher, die — in 1608 van Halberstadt naar Utrecht verhuisd — nog niet op orde is in zijn nieuwe woning ,bij St Janskerkhof naast het nieuwe hujs van den Secretaris', draagt nu zijn zoon op eens poolshoogte te nemen in Poperinge en de rapporten aan hem op te zenden. Eenige jaren vroeger, in 1606, had Samuel hetzelfde moeten doen. Aan die Vlaamsche reis mag Samuel een studiereis naar het Zuiden verbinden naar de gewoonte van die tijden; men denke aan Ferdinand Huyck met wiens terugkomst uit Italië Van Lenneps boek begint. Samuel mag op twee jaar rekenen en verplicht zich in dien tijd aan een Universiteit zijner keuze te promoveeren, veel en op tijd te schrijven, en naast de rechtenstudie ook de medicijnen te onderhouden.

Van zijn brieven ¹⁾ is slechts weinig verloren

¹⁾ Archief van de bibliotheek Thysius No. 151. Van de 36 brieven zijn de meeste in het Latijn gesteld, eenige in het Nederlandsch en het Fransch van dien tijd, en een enkele in het Italiaansch. Van verschillende brieven bestaan naast

gegaan; men mist noode het relaas van zijn tocht vanuit Florence naar Siena, Rome en Napels. Maar ook zonder dien brief mag het een wonder heeten bij de gebrekkige bestelling, dat er zooveel gegevens in zoo goeden staat over zijn.

Het begin van de reis is vermakelijk: ‚het tonneken met confecturen van François mij ghegeven aan sijn vader te bestellen hebbe laeten staen achter mijn boeken’. Maar dat is het eenige abuis, dat hij heeft; de opdracht van zijn vader vervult hij tot diens volle tevredenheid, na over Dordrecht, Middelburg en Antwerpen naar Poperinge te zijn gereisd. Terwijl de stijl van zijn brieven in het algemeen nuchter en zakelijk is, zijn er toch uitzonderingen: ‚dat wij gisteren tegen den avont, den ganschen dach over famelijck weer ghehadt hebbende, in der haest een groot onweder van weerlichten ende donder met regen hebben ghekrege, waerdoor het soo donker wiert dat wij den avont voor Dordrecht opt veer te Papendrecht moesten blijven, niemant sich opt water dervende ‘begeven, hoewel noch wel hadden konnen inkomen, mitz de poortklock noch hoorden mijden, maer blixten ende [donderden soo grouwelijk dat in lange desghelijcken niet ghesien; quamen pas droog binnen hujs, als niet meer dan een kleijn vlaechsken ghehadt hebbende, maer soo haest wij in de herberghe ghetreden, ving aen te regen als oft met eemeren wierd gegoten . . .’

het origineel ook nog de concepten, van sommige zijn alleen de concepten over. Voor publicatie van één en ander hoop ik binnen afzienbaren tijd te kunnen zorgen.

In Middelburg komt de zuinige aard van den zoon zijns vaders naar voren: „zoo heb ik alle steden van dit eiland, quam Walcheren vocant (Walcheren geheeten), bezocht zonder zelf een cent te betalen'; een vriend heeft hem n.l. vrij gehouden!

Later, in Marseille, verkoopt hij zijn paard met één Kroon (= 3 Holl. guldens) winst. „Als ik optel wat ik aan huurpaarden had moeten uitgeven, dan komt het me voor, dat ik afgezien nog van het gemak dat ik er onderweg van heb gehad, niet kwaad gefinancierd heb'. In Orleans gaat hij niet direct in op een aanbieding van een huurkamer van vertrouwde zijde, omdat hij eerst eens wil uitvisschen (expiscari) wat een normale kamer aan huur doet.

Een andere keer is hij woedend, dat hij 15 stuiver heeft moeten betalen voor een brief van thuis, die hem na lezing er niet één waard is! Overal zit hij krap en moet hij met sterk vertraagde litterae cambii, wisselbrieven, werken. Soms probeert hij een grootere som ineens van een verwant los te krijgen om maar geen lange explicaties naar huis te moeten schrijven, die voor Papa lastig en voor mij uiterst vervelend zijn'. En als hij op het laatst van zijn reis volkomen vastzittend zich richt tot een bevriend kantoor in Venetië om een crediet op eigen naam tot zijn terugkeer in Holland, dan voegt hij dit er aan toe: „soude UE. die voors. somme met profijt geern betalen alleen om te verhoeden van Vader te seer te vergrammen met soo hoopen kladdekens van wisselbrieven'.

Hij reist per koets, te paard of te voet, soms per schip, een enkele maal op een fregat, of op een

koopvaardijship met gewapend geleide. Hij heeft n.l. een hevigen angst voor ‚pyratae’ (zeeroovers).

De wegen in Frankrijk zijn vooral bij La Rochelle en Bordeaux bijzonder slecht door den voortdurenden regenval. Zelfs de ‚regiae viae’, de heerwegen, staan diep onder water en de bruggen zijn weggeslagen, ‚zoodat men, als men den weg niet heel goed kent, voortdurend in levensgevaar verkeert’. In de buurt van Montauban valt hij zelf met paard en al omver op een terrein dat ‚meer het uiterlijk van een zee dan van land’ heeft. Zoo ondervindt ook hij aan den lijve (volgens zijn eigen woorden) het ‚Gallorum proverbium: bon païs, mauvais chemin’.

Dikwijls reist hij alleen, vaker schort hij zijn vertrek op om passend reisgezelschap af te wachten. Van Parijs trekt hij naar Orleans met de reeds genoemde Leidsche vrienden Van der Voerd en Van Crayensteyn. In gezelschap van drie gebroeders Von Bismarck uit Brandenburg en den Groninger Schaffer maakt hij een tour langs Bourges en Fontainebleau naar Parijs. Daarna vertrekt hij weer uit Orleans en heeft hij tot Blois als reisgenooten zijn intimus Rutger van den Boetzelaer en Wendelinus Gyntzerus uit Colmar. Naar Genua reist hij tenslotte met Hendrik Feith uit Elburg, ‚adulescens vere pius et doctus’, een braaf en geleerd jonkman, die later één van de bekendste juristen in de Nederlanden zou worden.

Veel ziet hij op zijn prachtige reis, maar bedroevend weinig noemt hij, en niets beschrijft hij. Het is waar, dat hij in Poperinge niemand thuis treft,

omdat iedereen aan den hop-oogst is, die voor de inwoners de waarde van een vendange heeft. Maar van Vlissingen bijvoorbeeld zegt hij, dat hij het bezienswaardige heeft bezichtigd en daarop weer naar Middelburg is gegaan om te ontbijten. Over Parijs, dat hij de ‚vere metropolis totius Galliae’ noemt — in waarheid de hoofdstad van Frankrijk — maakt hij tenminste notities; hij beziet ‚kerken kostbaar en artistiek, mooie particuliere woningen, hooge torens, bolwerken, parken, fonteynen, beeldhouwwerken, schilderijen, het Parlementsgebouw en onderwijsinrichtingen’. Hij ziet den Koning, Hendrik IV, de Koninklijke familie en Margu  rite de Valois ‚ob incestos amores merito ab Rege repudiatam’, die wegens haar onzedelijk leven terecht door den Koning is verstoten. Maar als hij het over de begrafenisplechtigheid van dien koning heeft, dan vermeldt hij slechts, dat zij is gearrangeerd door de Jesu  ten en dat zij allen in stomme verbazing heeft gebracht over zooveel praal. ‚Ik zou U alles gaarne in d  tails beschrijven, maar ik zou stellig hand en pen vermoeien, waar mijn oogen van het kijken ‘doodmoe zijn. Bovendien wordt alles binnenkort in beeld gebracht’. Van Parijs vertelt hij nog als curiosum, dat de stad zoo groot is, dat men hem van eenige welbekende personen de woonplaats niet kan aanwijzen. Over de terreinsgesteldheid in Zuid-Frankrijk lazen wij reeds zijn ontboezemingen. In een van zijn laatste brieven schrijft hij, dat hij, nu hij toch in de buurt is, niet wil verzuimen een kijkje te nemen in ‚le Dauphin   et Lyon, l’une des principales villes de

Frame', maar verder hooren wij er niets van.

Van Italië 'erkent hij volmondig, dat het land is ,tres noble et abondant de tout ce qu'on sçauroit desirer au monde, surpassant en magnificence et ce qui peust agreer la veue tous aultres endroicts que j'ay peu veoir jusques icy' ¹⁾. Maar over de bewoners is hij niet zoo goed te spreken; speciaal verafschuwt hij ,de kooplieden, die overal probeeren ons van ons geld af te helpen, en de vrouwen, die den reiziger in de hotels lastig vallen'. ,Gelukkig', schrijft hij, ,dat men ons in Frankrijk een beetje ingelicht heeft'.

Hij heeft belangstelling voor het historisch spel van zijn tijd. Met vreugde merkt hij op, dat een wapenstilstand voor twaalf jaren is gesloten tusschen den Aartshertog en de Staten. Hij is vol van de geruchten volgens welke de bekwame Keurvorst van Brandenburg gebiedsuitbreiding in Cleef en Gulik zou hebben verkregen. Vol bezorgdheid vraagt hij, wat er waar is van onlusten in Utrecht (April 1610).

,Ik constateer met genoegen, dat de Spaansche gezant hier (in Parijs) door niemand au sérieux wordt genomen'.

Tenslotte was het een studiereis voor Samuel, waaraan als voorwaarde was verbonden, dat hij zou promoveeren. Een enkel woord dus nog over zijn

¹⁾ Heerlijk en rijk aan alles wat men maar ter wereld zou kunnen wenschen, overtreffende in glans en wat maar het oog kan bekoren, alle andere streken die ik tot dusver heb kunnen bezoeken.

ervaringen op de diverse universiteiten en over het studentenleven aldaar. De Parijsche universiteit is nauwelijks de schaduw van wat zij was ten tijde van Charles VI en Charles IX met haar 30.000 studenten en vele geleerden van naam. De ‚sectiones anatomicae’ evenals de ‚botanicae praelectiones et demonstrationes’ zijn er zeldzaam en weinig verzorgd. In Orleans zijn zeer weinig medici, omdat er geen practica gegeven worden. De rechtenstudie daarentegen floreert er. Samuel repeteert op eigen gelegenheid ‚physicalia libellumque Philippi Melanchtonis de anima et alium celebrem practicum’ ¹⁾.

Omdat de ‚cubacula’ zeer prijzig zijn, wonen de vele Hollanders met vier of vijf samen. Gevolgen: ze leeren niet Fransch spreken, studeeren slecht en fuiven des te meer.

Van de corporaties van de vele studenten, die naar hun landaard aangesloten waren bij collegia nationalia of Nationes was te Orleans de Natio Germanica de aanzienlijkste. De leden genoten bijvoorbeeld de voorrechten van edellieden. Aan het hoofd stonden een Procurator en een Assessor met tien Senatoren: vijf Hollandsche en vijf Duitsche, terwijl de beide eerste om de drie maanden een Hollander en een Duitscher moesten zijn. Toen nu toevallig de Assessor tegen de privilegiën in gevangen was gezet, werd Samuel met algemeene stemmen, zeer tegen zijn zin, tot zijn opvolger be-

1) Natuurkunde en het boek van Melanchton *De Anima* en dan nog een werk van een bekend geneesheer.

noemd. Eerst nadat men hem op zijn eenmaal afgelegden eed heeft gewezen, aanvaardt hij dit ,honestum sed molestum onus' (dezen eervollen doch bezwaarlijken last), waardoor hij drie maanden lang wel belemmerd wordt in zijn eigen studies, maar toch ook veel praktische juridische kennis opdoet door de vele processen, waarin zijn Natio en haar leden gewikkeld zijn. Voor het ambt van Procurator bedankt hij, omdat hij al genoeg tijd verdaan heeft en opziet tegen de kosten van een 'diner, dat hij ex officio zou moeten geven. Voor alle zekerheid ontvlucht hij tijdens de verkiezingen de stad Orleans, ,ne iam semel ictus ab hamo secundo ei me offerre videar' ¹⁾).

Daarna zit hij een maand in Poitiers, voor vreemdelingen een doorgangsuniversiteit vanwege het intense corpsleven in de Nationes met haar onderlinge, in letterlijken zin moorddadige veeten en haar onverdraagzaamheid jegens nihilisten'. De Fransche studenten eischen er van iederen vreemdeling 6 à 7 Kronen pro introitu. Ze slaan U dood als ge weigert te betalen en toch de Academie betreedt. Zij strijden voor dit hun privilege (zoo noemen ze het!) als voor het behoud van huis en haard'. Er geven hier slechts enkele bekwame juristen college en de studie in de medicijnen heeft niets te beduiden. De eenige goede practicus is kortgeleden naar Parijs overgeplaatst.

¹⁾ Opdat ik niet, na reeds één keer door de vischhaak getroffen te zijn, den indruk wek van mij er ten tweeden male aan bloot te stellen.

Ook Saumur biedt hem niets voor zijn studie: er zijn slechts uitnemende theologen. De betrekkelijk kleine stad zit propvol studenten, die een zeer vroolijk leven leiden. Om de vele kennissen uit Holland niet door weigeringen te beleedigen vertrekt Samuel reeds na een week.

Toulouse zegt hij terstond vaarwel ,propter studiosorum effrenatam impudentiam', vanwege de teugellooze onbeschaamdheid der studenten, en over zijn verblijf van twee en een halve maand te Montpellier hooren wij niets, dan ,dat er bijzonder bekwame medici zijn'. Hij heeft hier dus zijn tekort in medische kennis kunnen aanvullen. Te Florence werkt hij hard aan zijn theses, die hij denkt op te dragen aan niemand anders dan aan Papa'. Zijn Florentijnsche brieven zijn geschreven ,ex museo meo', uit mijn studeercel. Tenslotte heeft de publieke promotie plaats in Padua den 7den April 1611. De betreffende commissie verklaart zijn stellingen geschikt op één na. Wij zien hem het promotiegeld neertellen in presentie van Voorzitter en Secretaris van de Natio Germanica; wij merken, hoe op 't laatste nippertje zijn Promotor in 's lands belang op reis moet. Na eenig uitstel heeft de plechtigheid dan toch plaats; maar eerst veertien dagen later deelt de jonge doctor het heuglijk nieuws aan zijn vader mede, en in zijn typisch nuchtere taal schrijft hij in een volgenden brief: ,je vous desduirois par le menu des ceremonies qui ont esté faictes, mais la prolixité du discours et craignant de vous ennuyer est cause que je ne repète point ceque je vous ay desjà assez déclaré pur mes

dernières . . .'¹⁾). Maar in die ,dernières' heeft hij van de eigenlijke promotie niets verteld!

De reis heeft door omstandigheden langer geduurd dan het ,biennium a Domino Patre concessum, het tweetal jaren hem door zijn Heer Vader toegestaan'. Nauwkeurig, dikwijls van dag tot dag, heeft hij opgave gedaan van zijn verblijfplaatsen. Ik laat hier nu het itinerarium volgen, zooals 'dit kan worden gereconstrueerd uit zijn brieven.

1608.

- 8 Sept. Uit Utrecht vertrokken; 's avonds te Papendrecht door een hevig onweer overvallen.
- 9 Sept. Zeer vroeg in Dordrecht; schrijft eersten brief naar huis; vertrek per schip.
- 10 Sept. 's Avonds in de haven van Arnemuiden (Arnemuda) aangekomen.
- 11 Sept. Heel vroeg naar Middelburg gewandeld; bij de Staten van Zeeland pas voor Antwerpen aangevraagd. 's Middags naar Vere gewandeld in gezelschap van Gilliam Verhelst.
- 12 Sept. 's Morgens met Verhelst naar Vlissingen gewandeld. Schrijft zijn tweeden brief. Om 12 uur per schip vertrokken naar ,Bergas ad Zonam', alwaar hij $\pm$ 4 uur in den middag aankomt. Logeert bij zijn vriend Ds Zwerius.
- 13 Sept. Per koets naar Antwerpen; lastig gevallen

¹⁾ Ik zou U gaarne tot in bijzonderheden een beschrijving geven van alle **ceremonieën**, die plaats gehad hebbea, maar de uitvoerige toespraken en de vrees U te vervelen dwingen mij niet in een herhaling te vervallen van wat ik in mijn laatsten brief reeds voldoende duidelijk heb **medegedeeld**.

door soldaten, die hij met eenige „stuffers” kalmeert. Logeert bij een familielid Christoffel Caers.

- 17 Sept. Schrijft zijn derden brief.
- 18 Sept. 's Middags te 3 uur met den bode van **Yperen** via Herbruggen, Gandavum (Gent), **Harlebeke**, Contracum (Kortrijk) naar Ypras (Yperen). Vandaar alleen naar Poperinge.
- 21 Sept. Wandeling naar Furnae (Furnes); bezoekt zijn oudoom Roland de Vos.
- 25 Sept. Wandelt met neef **Omer Schenckel** over Nieuwpoort naar Ostende.
- 26 Sept. Ook naar **Alvergem(um)** en **Pollinckhoven(?)** voor een bezoek aan een ander familielid.
- 27 Sept. Voor vier dagen naar Poperinge terug om de zaken af te doen.
- 2 Oct. Naar **Insulae** (= Lille?).
- 3 Oct. Om 11 uur met den bode van **Arras** tot die plaats (Atrebatum).
- 4 Oct. Naar Amiens (Ambianum).
- 5 Oct. Naar Clermont (Cleremontium) .
- 6 Oct. Naar Lutetia Parisiorum (Parijs). **Voorloopig** logies bij den juwelier Charles Morisse. Beziет Parijs. Krijgt raad van Ds Molinaeus (van der Meulen?) om hier niet te blijven studeeren. In Orleans is het leven goedkooper.
- 17 Oct. Schrijft vierden brief.
- 20 Nov. Schrijft vijfden brief: nog steeds in Parijs.
- 25 Nov. Met Crayensteyn en Van der Voerdт op „vrij goede huurpaarden (iets zeldzaams!) ” uit Parijs vertrokken, via Longjumeau en Montlhéry tot Chastre sous Montlhéry (?) . Regen.
- 26 Nov. Door Etampes naar Angreville. Stormweer.

's Nachts te $\pm$ 2 uur bij maanlicht naar
Toury en na voeding der paarden door
 naar

- 27 Nov. Orleans. Voorloopig logies bij Ds Molinaeus
 Senior. Daarna bij Johan Couvreur: rue des
quatre degres a l'**escu** de frise (in de vier
 treden straat in het huis met het wapen van
 Friesland).
- 5 Dec. Brief No. 6.

1609.

- 14 Jan. Tot assessor Nationis Germanicae verkozen.
- 24 Febr. Brief No. 7.
- 13 April. Brief No. 8.
- 5 Mei, Om een verkiezing tot Procurator te **ont-**
loopen, uitstapje met de **Heeren** Von Bismarck
 en **Schaffer** via Bourges (Bituriges), **Fontem-**
bellagueum (Fontainebleau) ,met het Konink-
 lijk Paleis' naar Parijs.
- 10 Mei. 's Avonds aankomst in Parijs.
- 11 Mei. Ontvangt doodsbericht van zijn zuster
 Hedwig.
- 3 Juni. Schrijft negenden brief.
- 4 Juni. Keert terug naar Orleans.
- 26 Aug. Brief No. 10.
- 1 Sept. Met Van den Boetzelaer en Gyntzer per schip
 naar Blesii (Blois). Logeert bij **Adam** la
 Cane, demourant a la rue de la fouillerie
 devant la maison de ville'.
- 7 Sept. Per schip naar Turones (Tours).
- 11 Sept. Met een karretje voor zijn bagage naar
 Chastellerault (Châtellerault).
- 12 Sept. 's Avonds aldaar aangekomen.
- 13 Sept. Zondag: overgebleven.

- 14 Sept. Om half vier aankomst te Pictavium (Poitiers) .
- 15 Sept. Ontmoet een kennis Van Reede.
- 13 Oct. Van Poitiers naar Juliodunum Turonum (Loudun?), dat grootendeels herbouwd is en zoo prachtig gelegen, dat ik hier gaarne zou hebben overwinterd, als mijn studie het toegelaten had'.
- 17 Oct. Naar Saumur (Salmasium).
- 24 Oct. Naar Andegavum (Angers). Schrijft brief No. 13. Bezie stad en omgeving.
- 3 Nov. Per schip naar Nantes (Nannetes) .
- 11 Nov. Vertrek uit Nantes.
- 12 Nov. Aankomst te Marans (Marancium) .
- 13 Nov. Arriveert 's middags te Rupellae (la Rochelle). Logeert bij een familielid le Broen te midden van verhuisrommel. Noodweer.
- 10 Dec. Schrijft brief No. 14 en 15. Te paard via St Jean d'Angellii (St Jean d'Angle), Xainetes (Saintes), Pons naar Blaye. Dan per schip naar Burdegala (Bordeaux). Stormweer. Intrek bij zijn familielid Pauwel Boel.

1610.

- 30 Jan. Brief No. 16.
- 13 Febr. Nog steeds in Burdegala. Brief No. 17. .
- 14 Febr. Vertrekt te paard via Cadillac (paleis van den Duc d'Espernois), N e r a c , A g e n , Castellarusin (= Castelsarrasin) , Montaulban (Montauban) , waar hij in het water valt. Wegens overstromingen omweg via Rabesteyn (= Rabastens) , Albi, Réalmon, Vennéz (?), Castres, Lavaur, Tholoza (Toulouse) , Castelnaudary, Carcassonne, Narbonne,

Béziers en Pézenas naar Monspelium (Montpellier).

16 April. Schrijft brief No. 18.

1 Mei. Vertrekt uit Montpellier, via Nîmes, Pont du Gard, Bangioles (Bagnols), Pont de St Esprit, **Orange**, Avignon, Carpentras, l'Isle, **Beaucluse** (Vaucluse), Tarascon, **Arles**, **Zelon** (= Salon) en **Aix** naar Massilia (Marseille).

12 Juni. Brief No. 19.

7 Juli. Met Hendrik Feith per fregat richting Genua; ,**veilige**, maar langdurige reis'; aangelegd in Cannes. Te voet via Antibio (Antibes) en **Nice** tot Villa Franca. Vier dagen rust. Verder naar Monaco en Savona.

22 Juli. Genua.

4 Aug. Brief No. 20.

8 Aug. Uit Genua onder geleide van oorlogsschepen tot

9 Aug. **Lerici**. Te voet via Sarsanna en Massa naar Montingoia (7).

10 Aug. Via Pedro **Santo** (hij bedoelt **Pietra Santa**) en Vioreggio (Viareggio) naar Pisa.

12 Aug. Per schip uitstapje naar Livorno.

13 Aug. Te paard naar **Lucca**; drie dagen rust.

17 Aug. Langa Pistoia naar Florence, waar hij langer blijft o.a. ,om de taal te **leeren**'. Logeert vlak bij het ,Palazzo Vecchio' in den herberg Tre Re (Drie Koningen). Werkt aan zijn stellingen.

14 Sept. Schrijft brief No. 21.

15 Sept. Schrijft brief No. 22.

22 Oct. Nog steeds in Florence; brief No. 23.

[In brief No. 22 schrijft hij, dat hij een korte reis naar Siena, Rome en Napels wil maken. Er bestaan brieven van Hendrik Feith uit

Florence aan hem geschreven naar Rome van
13 Nov. en 20 Nov. en die hem daar zullen
hebben bereikt ¹⁾ .]

22 Dec. Aankomst in Venetië; logeert in den herberg
del Lyone **bianco** (Witte Leeuw).

24 Dec. Schrijft brief No. 24 (aan een verwant).

1611.

7 Jan. Brief No. 25.

Begin Febr. Zit al te Padua: eerst in de Casa de Madona
Lucietta Indivignali, daarna bij den Heer
Heimbach.

18 Febr. Even naar Venetië, om brieven van thuis af
te halen. Schrijft brief No. 28.

7 April. Promotie te Padua.

22 April. Schrijft brief No. 29 uit Padua.

18 Mei. Brief No. 30.

25 Mei. Op reis ,**prennant le chemin** par Vicenza',

26 Mei. Verona,

30 Mei. Mantua, Cremona, et Lodi à Milan', Logeert
een kleine week in ,**les trois Roys**'.

1 Juni. Brief No. 32 en 33.

4 Juni. Brief No. 34.

6 Juni. ,En carosche' naar Turijn. Met buurpaarden
naar Chambéry.

18 Juni. Lyon.

28 Juni. Schrijft brief No. 35.

Begin Juli. Te Genève.

7 Juli. Brief No. 36 (vanuit Genève).

[Wil vervolgens even in Basel kijken, waar
een pestepidemie heerscht. Vervolgens via
Frankfurt langs den Rijn naar huis.]

¹⁾ Archief van de bibliotheek Thysius no. 155.

Van Samuels verdere leven is slechts bekend, dat hij advocaat voor het Hof van Holland in 's-Gravenhage is geweest, en dat hij met François Thijs een reis naar Engeland heeft gemaakt. Het laatst schijnt hij genoemd te worden bij het overlijden van zijn tweede moeder in 1622. Waar hij stierf, is tot dusver niet gebleken. ¹⁾

Leiden.

A. SCHOLTE.

¹⁾ Toen dit artikel reeds ter perse was, viel mijn aandacht op de inleiding tot eene latijnsche oratie, die Samuel **Bacher** voor de juridische faculteit van eene Fransche Universiteit heeft gehouden; 2" op het Album Amicorum Sam. Bacchaeri Antverpiani 1601-1608. Dit **handteekeningenboek**, waarvan meermalen sprake is in de brieven, bevindt zich eveneens in de bibliotheek Thysius, Cf. Catalogus **Tiele** 1879. We lezen ons nu vertrouwde namen, o.a. Dr Tayardus (wiens voornaam Jacob blijkt te zijn), Hendrik Feith, en Is. van der Voort ($\equiv$ Voerd) enz.

Sionshof.

Het hierna volgend overzicht¹⁾ geeft ons een kijk op den vermogenstoestand en het beheer van één der hofjes in onze stad ten tijde van het midden der 17e of Gouden Eeuw, vergeleken met dien van 150 jaren later, na de tiërceering tijdens de Fransche overheersching. In één oogopslag valt de teruggang voor dit hof te zien, dat uit 1480 dateert en gesticht werd door Hugo van Zwieten en diens vrouw Lutgaert van Boschhuysen. Volgens den stichtingsbrief, uitgegeven bij Van Mieris 1 bldz. 257, bestond het uit 12 woningen aan de Papengracht, naast de plaats waar nu het Broeethovenhof staat. Hierin zouden 14 oude „duechtelike ende rackelike mannen” ieder met hun vrouw, voorzooveel zij althans „een goet getrouwet wijf” hadden, dus niet in de buitenechterlijke samenwoning, — hunne dagen kunnen slijten. Werd eene vrouw weduwe, dan moest zij het hof in rust en vrede verlaten „ende van daer trecken metterwoon”. De helft van het gezamenlijke huisraad was haar eigendom.

1) Archief-Sionshof, aanwezig in het archief der Ned. Herv. Diaconie, in het Huiszittenhuis.

Na 200 jaren was het hof in die mate vervallen, dat naar een nieuw terrein werd omgezien. Sion werd overgebracht naar de St. Josephsteeg, genoemd naar den patroon der timmerlieden, waarvan het gildehuis dicht bij de Oude Vest stond; hierna heette de straat Sionsteeg. Naar Simon van Leeuwen mededeelt, vond het vertrek van de Papengracht plaats na de overkluizing in 1666/7. De laatste rekening, die in het hofje aan de Papengracht werd gesloten, was die van 1667. De eerste in het nieuwe hofje was die van 1668, dus die hierna is afgedrukt en die aan heeren regenten stof tot overpeinzing gaf.

Het in de rekening gememoreerde hofje aan de Schoolsteeg is de instelling van Emerentiana Banning van 1641, welke asyl beoogde te geven aan weduwe geworden vrouwen van Sionshof, thans meer bekend als „Klein Sionshof” ter onderscheiding van het boven bedoelde hofje, „Groot Sionshof” genoemd.

**Jaarlijksche Ontvang In en na 1668 ten
behoefte van 't Sions Hof.**

Ontvangen van de Huiszittenmeesteren alhier voor een jaar recognitie, die deselve beloofd hebben voor 't gedogen van de vuilnishoop nevens het oude Hofje gestaan hebbende op de Papegraft . . f 6-

diverse Intresten van Obligatien ten

laste van Holland en Westvriesland „ 593-11-5

diverse ontvang van Land & Huishuur „ 353-14-14

Extra Ontvang „ 59- 0- 0

f 1012- 6- 3

Jaarlijksche Uitgaaf wegens preuven aan de
conventualen in **SionsHof** in en na 1668.

Gift van Jan Cornelz. van Lensvelt . . f	78-8
Aan de portier voor 't uitdeelen der gelden „	-6
Aan 14 grove bollen. „	1-15
Aan de Regenten hun portie in 't broodgeld „	12-50
Aan vastenavondgift „	5-16
Aan de Paaschgift en aan de portier . „	3-00
Aan Maria Hemelvaart gift „	2-17
St. Nicolaasgift „	8-9
Kersavondgift „	2-19
voor drie ossen ten behoeve der conven-	
tualen „	250-00
voor 't slachten dezer ossen „	6-00
Aan 2 conventualen in plaats van vleesch „	32-00
voor 28 kaazen. „	74-00
voor 18 achten deelen boter. „	135-8
voor waaggeld „	1-2-8
voor 2 zakken zout „	5-4
Aan linnen voor hemden „	40-10
voor geleverd bier in 't hofje „	133-15
Aan de vier wed. in 't hofje in de School-	
steeg. „	83-4
Aan de vier wed. voor turf „	22-
Aan de portier wegens inbrengen der	
bieren etc. „	35-18
Aan de regenten wegens hunne admini-	
stratie „	24-00

f 959-6-8

Ontvang in 1811 het **1ste** jaar
na 'de tiercering

1 jaar intrest der getierceerde
obligatien f 158
van huishuur. . . , . . „ 154

f 312

Uitgaaf wegens preuves
in 1811.

de gift van J. C. Lensveldt ver-
mindert op. f 35-
Vastenavond gift . . . „ 2-16
Paaschgift „ 2-16
Hemelvaartgift . . . „ 2-16
St. Nicolaasgift . . . „ 8-8
in plaats van 2 zakken
zout „ 11-4
in plaats van turf . . „ 7-4
een jaar portier geld . „ 17-8
Administratiekosten
voor regenten . . . „ 8-15

f 96-7

F. A. L. P.

De Communiebanken in de kerken te Oegstgeest en Warmond.

Misschien zullen wel enkele wandelaars zich nog kunnen herinneren, dat, komende van Leiden, even voorbij de Groenesteeg, aan de rechterzijde van den Rijkstraatweg te Oegstgeest, het witte paleisje stond, waar eertijds de Bisschop van Curium woonde. Dit huis droeg den naam „Duinzigt”. Het was een mooi hecht gebouw. Een statige trap gaf toegang tot een bordes met vier Jonische kolommen, een zuilengang vormende, waarop een terras met ballustrade; een zware kroonlijst met fronton over drie kozijnen bekroonde den gevel. Ter linker zijde was een huiskapel ingericht, met een altaar, waarop de Bisschop de Heilige Mis celebreerde.

Het gebouw was in de eerste helft der vorige eeuw gesticht door vermelden Bisschop, C. L. Baron van Wijkerslooth, Heer van Schalkwijk, enz., die te Haarlem den 25sten Mei 1786 was geboren en op „Hofstede Duinzigt” op 10 November 1851 stierf ¹⁾.

¹⁾ Zie over „Curium”, W. J. J. C. Bijleveld, Leidsch Jaarboekje 1931, bl. 47.

In de oorlogsjaren 1914-1918 werden militairen in het gebouw gehuisvest; door slecht toezicht op het huis werd toen helaas veel vernield. Het kostbaar geworden lood werd van de daken gestolen, waardoor het huis zijn ondergang tegemoet ging. Na den oorlog werd het huis, dat omgeven was door een heerlijk eikenbosch, afgebroken.

Schuin tegenover „Duinzigt”, meer stadwaarts, op eenigen afstand van den straatweg, stak tot pl.m. 1900 een simpel torentje zijn spits omhoog; daar stond een eenvoudig, in het groen verscholen kerkje tegen de achterzijde van een massief gebouw, de pastorie. Dat vóórgebouw bestaat nu nog, al doet het voor andere doeleinden dienst.

Volgens een oude teekening was het kerkje, dat uit 1772 dateerde, inwendig breed 10.20 M. en ongeveer 25 M. lang. Het had vijf traveeën met zware steunbeeren, een plafond in segmentvorm, zonder trekstangen. Een vernuftige, zeer stijl dakconstructie moest het uitwijken van de zijmuren beletten. Om het rijzige dak niet te hoog te doen worden, waren over de lengte van het gebouw twee evenwijdige zakgoten toegepast. In den loop des tijds bezweek evenwel op eene verbinding een van de kunstig samengestelde kapspanten, de muren gingen uitwijken en om dit tegen te gaan werden verbindingsslangen aangebracht. Echter ontstonden door het doorzakken hinderlijke lekken in de kerk.

Mede door de uitbreiding van de bevolking werd in 1900 door het kerkbestuur besloten aan den straatweg de thans bestaande R.K. Kerk te bouwen, waarbij

de in het oude kerkje aanwezige communiebank naar de nieuwe kerk werd overgebracht ¹⁾).

Alvorens over te gaan tot de (beschrijving van deze communiebank, veroorlove de Redactie mij een korte beschrijving van de kerk van den H. Willibrordus te geven, al is zij geen oud monument.

Kerk met toren zijn in hunne omgeving juist geplaatst. De planindeeling is ongewoon, doch goed gezien. De architecten waren Joseph Cuypers en Jan Stuijt. De kerk is georiënteerd, waardoor het koor aan de straatzijde ligt. De toegang werd derhalve in het westen aangebracht, 'd.i. aan de zijde van de begraafplaats. Meestal wordt aan de ingangszijde door één of twee torens het front gevormd. Om een levendig aspect aan de wegzijde te verkrijgen, zijn de architecten van het normale grondplan afgeweken. Zij hebben den toren n.l. geplaatst tegen het koor aan het eind van den zuidelijken zijbeuk, waardoor reeds op verre afstand het oog wordt geboeid. Om een evenwicht te verkrijgen is aan de noordzijde tegen het koor aan het einde van den noordelijken zijbeuk de Mariakapel gebouwd. Zoowel de Jozephskapel onder den toren als de Mariakapel staan met hooge spitsboogopeningen in verbinding met de Kerk en het koor, waardoor de processies ongehinderd over het koor en door de kerk hunne rondgangen doen.

¹⁾ Van het decoratieve altaar bestaat nog een foto. Het was rijk aan beeldhouwerk stijl Lodewijk XIV.

De Mariakapel en vooral de toren worden door machtige vierkante pijlers gesteund. Van belang is daarbij, dat de kerk is gebouwd op een binnenduingerug. Aan de buitenzijde tusschen koor en Mariakapel is een traptorentje gemetseld, alleen van buiten toegankelijk, om te allen tijde ongehinderd in de goten en op het dak te kunnen komen. Het complex van toren, koor, koorsluiting, traptorentje en Mariakapel, hoewel nagenoeg enkel in baksteen uitgevoerd, vormen een boeiend geheel. De doopkapel bevindt zich, zooals gebruikelijk, dicht bij den ingang aan de noordzijde.

De kerk, hoewel ruim van afmetingen, is door den betrekkelijk lagen bouw van de zijbeuken een echte dorpskerk gebleven. Zij bestaat uit vijf traveeën. De 2 oostelijke vormen een soort van transept en steken ongeveer 1.50 M. buiten de zijgevels. Oostelijk en westelijk daarvan is in de hoeken aan elke zijde een uitbouw, waarin de biechtstoelen zich bevinden, zoodat geen hinderlijke uitbouwen langs de zijwanden in de kerk aanwezig zijn.

Alle vijf traveeën hebben driehoekige topgevels, waarvan de daken in het hooge zadeldak insnijden. Hierdoor zijn slechts lichte en lage steunbeeren noodig en dat alles vormt één geheel met het hooge leiendak boven het schip. In de zijbeuktraveeën zijn hooge driedeelige ramen geplaatst, die in de topgevels doorloopen. Daardoor schijnt de kerk te doen denken aan een hallenkerk en is deze helder van toon en van een blijden indruk.

De zich in de kerk bevindende communiebank is van groote schoonheid. Deze is geplaatst, zooals gebruikelijk, aan het eind van den hoofdbeuk en sluit die van het koor af. De bank doet denken aan een ballustrade en is vervaardigd uit licht gewolkt marmer. Zij is hoog ongeveer 0.80 M. en lang tusschen de pilaren 9.50 M. Aan weerszijden is bij de overbrenging een verlengstuk gemaakt om aansluiting te verkrijgen aan den pijler van den toren en aan die van de Mariakapel. Deze stukken vallen op door een weinig lichtere kleur en het ornament, n.l. de druivenranken en -trossen, die kennelijk door andere hand zijn gebeeldhouwd. Het linker aansluitstuk draagt de signatuur: „A. J. Ansiau inv. et fecit 1770”. Het dekstuk is nieuw.

Het koor ligt drie treden boven den kerkvloer. Op de eerste treden staat de communiebank, die ter linkerzijde is geteekend met: „Jos Gillis fecit”.

De later bijgeplaatste paneelen buiten beschouwing gelaten, bestaat de bank uit zes vakken, de twee aan de rechter en de twee aan de linkerzijde hebben elk een bocht, de twee in het midden zijn recht, zoo dat het geheel ruim één meter in het schip van de kerk naar voren buigt.

De paneelen worden gescheiden door zeven pilasters, die afwisselend versierd zijn met gevleugelde engelenfiguurtjes of met ornament. Het geheel heeft een plint en een breede deklijst. De engelenfiguurtjes zijn fraai gemodelleerd en vol afwisseling zeer fijn bewerkt en gepolijst.

Het eerste figuurtje van links af geteekend draagt

12

3

4

5

6

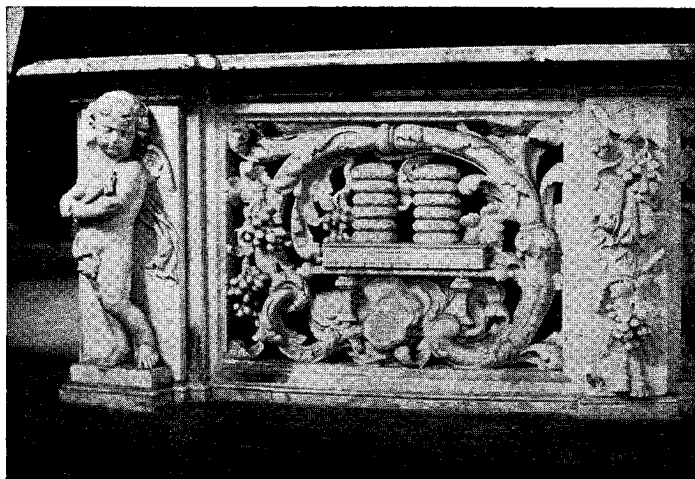
De communiebank in de R.K. Kerk te Oegstgeest.

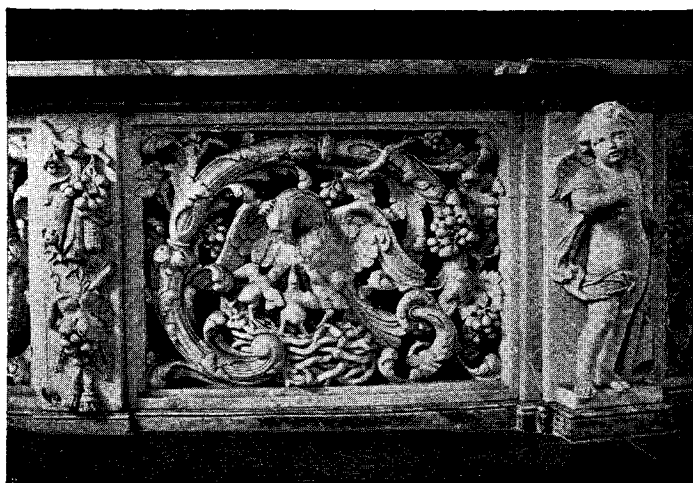
Foto's Monumentenzorg.

De communiebank in de R.K. Kerk te Warmond.

Communiebank in de R.K. Kerk te Oegstgeest.

Paneel 1

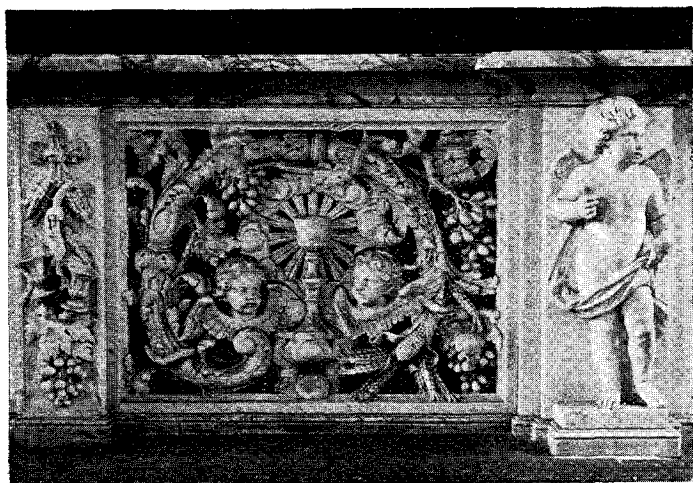

Foto's U. G. Dingjan, plm. 1900.

Paneel 2

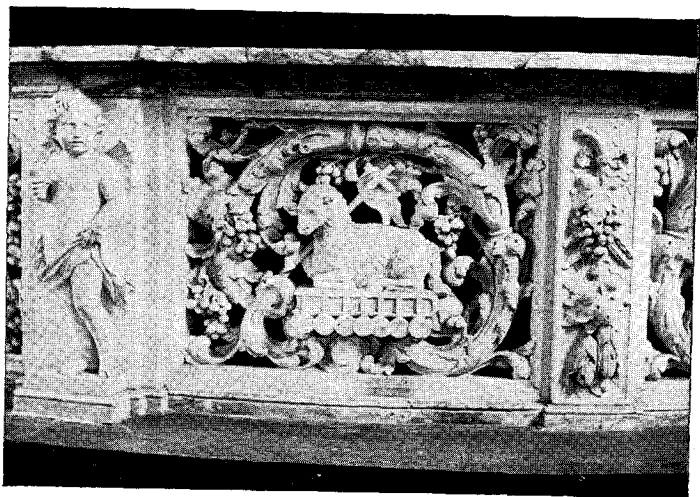

Paneel 3

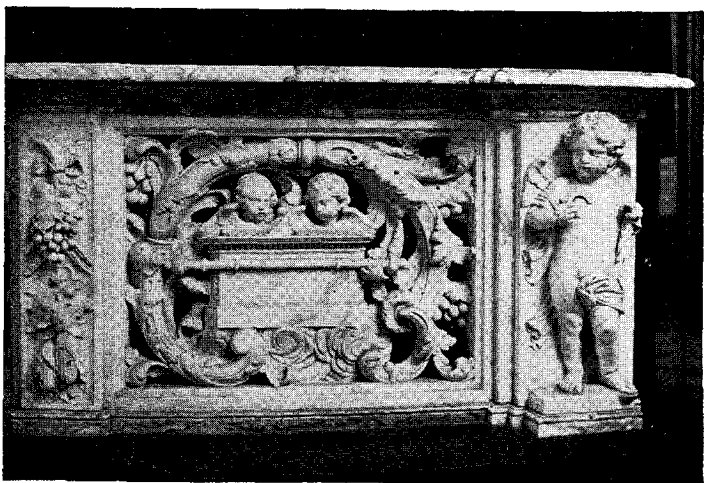

Foto's LI. G. Dingjan, plm. 1900.

Paneel 4

Paneel 5

Foto's U. C. **Dingjan**, plm. 1900.

Paneel 6

een kruis, als symbool van het geloof. Op het voetstuk is het woord „Fides”, geloof, ingegroefd. Het tweede heeft een anker als symbool van de hoop: op het voetstuk staat het woord „Spes”, hoop, te lezen. Het derde met een vlamvend hart als symbool van de liefde heeft het woord „Charitas”. Het vierde, met een lelie als symbool van de zuiverheid (reinheid), heeft op het voetstuk het woord „Castitas”, kuisheid.

De zes paneelen tusschen de pilasters zijn de zelfde soort marmer, ongeveer 8 c.M. dik, à jour bewerkt en zeer kundig met ornament en attributen versierd. De arbeid alleen hieraan besteed moet een ontzaggeijk werk hebben beteekend, als men slechts denkt aan het boren van de #duizenden dieptegaatjes, waarvan de sporen in het ornament nog zichtbaar zijn. Het voortdurend voorkomen van wijnranken en -bladeren, vruchten en koren op het ornament heeft de symbolische beteekenis van den wijn en het brood. Alle zes paneelen hebben betrekking op de Heilige Eucharistie, het heilige sacrament van het altaar (liefdemaal).

De twee buitenste paneelen, links en rechts (no. 1 en 6), stellen voor de twee groote voorafbeeldingen van de H. Eucharistie, n.l. de toonbrooden (no. 1, links) en de Ark des Verbonds (no. 6, rechts). In den Bijbel vinden wij deze voorafbeeldingen beschreven in Exodus 25, vers 10-31. De toonbrooden zijn een zinnebeeld van den voortdurenden dank van Israël aan God voor de door God geschonken voeding en een teeken van trouw van het volk van God. Daar-

aan aansluitend staan de voorstellingen van de pelikaan (paneel 2) en van het Lam met kruis en het boek met zeven zegelen (paneel 5.) Beide zijn, zooals bekend is, zeer gebruikelijke symbolen voor de H. Eucharistie. De twee middenpaneelen (3 en 4) stellen de H. Eucharistie zelf voor; deze zijn het rijkst behandeld.

Paneel 3 geeft het symbool van het licht in den vorm van den gestyleerden stralenkrans in de wolken en in het midden van de stralen als het hoogste goed, het brood, de hostie in den vorm van een ronde ouwel. Paneel 4 geeft den kelk, door stralenkrans verheerlijkt.

Nu doet zich het merkwaardige feit voor, dat in de R.K. Kerk te Warmond, de St. Mathiaskerk, eveneens een zeer mooie marmeren communiebank aanwezig is, die in hoofdzaak in opvatting gelijk is aan de boven beschreven communiebank.

De kerk in Warmond is in 1857 gebouwd door architect Molkenboer in Romaanschen stijl (rondboog) in een prachtige omgeving, met oud geboomte als achtergrond. De kerk is georiënteerd en, zooals gebruikelijk, is de ingang op het westen onder den toren. De kerk bestaat uit een hoofdbeuk door ronde kolommen van de zijbeuken gescheiden en een koor met halfronde koorsluiting. Daardoor heeft men alleen van het schip toegang tot het koor.

De communiebank is vervaardigd van hetzelfde marmer als die te Oegstgeest, wit en licht gewolkt en zij is, zooals gezegd, van gelijken opzet. De

breedte van het schip bedraagt 7.20 M. De communiebank, die ongeveer 50 c.M. hoog is, staat op' vloerhoogte van het koor, waardoor een trede ontstaat, die ongeveer 50 c.M. bedraagt en met een bocht van 60 c.M. in het schip komt. Doordat de zijbeuken bij het koor eindigen, zijn er in de communiebank twee doorgangen, ten behoeve van de processies. De bank heeft vijf pilasters met gevleugde engelenfiguurtjes met attributen als monstrans, anker, kruis, ciborium en wierookvat. Zij zijn levendiger van beweging, dan die te Oegstgeest en kennelijk van andere hand. De bank heeft slechts twee lange à jour gebeeldhouwde gebogen paneelen.

Het eerste paneel is versierd met een pelikaan, die zijn jongen met eigen bloed voedt. Het tweede paneel met het Lam Gods met kruis en het boek met de zeven zegelen. Beide voorstellingen zijn omgeven door rijk en levendig ornament, waarin de motieven van het brood en den wijn prachtig zijn bewerkt. Toch valt het op, dat de hoofdmotieven van de H. Eucharistie hier niet zoodanig vertegenwoordigd zijn als te Oegstgeest. Wel kan men aan alles zien, dat de bank te Warmond van ouderen datum moet zijn dan die te Oegstgeest en slechts een gedeelte is van een grootere communiebank.

Door deze vergelijking is het praatje, dat de beide communiebanken vroeger één geheel zouden hebben gevormd, uit de wereld geholpen.

Bij al mijn nasporingen is het mij niet gelukt te ontdekken, voor welke kerken de banken oorspronkelijk zijn vervaardigd. Ook hierover zijn eenige ver-

warde berichten. Zoo vermeldt de Voorloopige lijst der Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en kunst, dat de communiebank te Oegstgeest afkomstig is uit de Mathiaskerk, te Warmond. Volgens Ds. Craandijk ¹⁾ is de bank te Warmond afkomstig uit de St. Walburgiskerk, te Antwerpen.

Wie de bank te Oegstgeest vervaardigden, vermeldde ik reeds, Dr. C. M. A. A. Lindeman, te Amsterdam, was zoo vriendelijk mij met betrekking tot beide beeldhouwers te verwijzen naar Thieme Becker's Künstler Lexicon, waarin J. Gillis en A. J. Ansiau worden vermeld.

Joseph Gillis, beeldhouwer, geboren te Antwerpen in 1724, aldaar overleden den 11en Juni 1773, werd in 1752 meester, later directeur van de Academie te Antwerpen. Zijn laatste werk leverde hij in 1770 voor een groep van de Delftsche Poort, te Rotterdam (de figuren de Rotte en de Maas, de stad Rotterdam en Mercurius). Antoine Jean Ansiau(x), beeldhouwer en steenhouwer, geboren te Ecausinnes (Nivelles, België), werd in 1746 'burger van Antwerpen en in 1750 aldaar in het St. Lucasgilde als meester vermeld.

Het is 'opvallend, dat beide kunstwerken zoo weinig bekend zijn. Mogen 'deze regelen de belangstelling er voor opwekken.

Voor hunne hulpvaardigheid betuig ik ten slotte gaarne mijn dank aan de Heeren J. J. M. Looyaard, pastoor te Oegstgeest, A. J. Oudemans, pastoor te

¹⁾ Wandelingen door Nederland, 6e deel (1882). bl. 253.

Warmond, Prof. J. J. Henneman, van het Seminarie aldaar, Dr. E. H. Ter Kuile, Hoofddcommies aan het Bureau voor de Monumentenzorg, te 's-Gravenhage, W. F. de Rooy, bouwkundige van de Kerk te Oegstgeest, die mij de verklaring van de symbolische voorstellingen verstrekke, P. J. Brügemann, Archivaris van het Bisdom Haarlem en Dr. C. M. A. A. Lindeman, Conservator van het Rijksmuseum, te Amsterdam.

H. J. JESSE Sr., Arch. M.O.
Leiden, November 1941.

Oud Liedeke op den Jaere 1411

Wijs van Dafne. ¹⁾

Och kwam die goede tijd nog eens weer,
Dat het kooren het schepel ses stuyvers dee.
Toen gold het osseveles niet meer,
Als een groote het pond, daar droeg men 't voor mee.
Een varse pond booter om een stuyver,
Een halleve blank eene goeie pot bier,
Van pestilentie was 't land zuiver,
Men zag geen specie van roer of rapier.
Daar kwam zoo krachtig vis,
Dat nog indagtig is:
Tien duizend schelvissen op een dag,
Dat men twintig om een stuyver gaf.

ANNO 1780

(Dit gedicht hangt in het **Huiszittenhuis** op den Ouden Rijn in het kantoor van de Diaconie van de Ned. Herv. Gemeente).

1) Zie voor melodie en tekst van dit Engelsche gedicht, dat in het begin der 17de eeuw hier te **lande** bekend is geworden Fl. van **Duyse**, *Het oude Nederlandsche Lied II*, 1668 vlgg., en voor den Nederlandschen tekst ook J. Starter, *Fciesche Lusthof* (ed. Van Vloten, Utrecht 1864), blz. 274 vlgg.

Een Leidsch behanger-stoff eerder als zaakgelastigde van Scandinavië,

Ruim dertig jaren geleden heeft de Heer P. Dijkx-hoorn in ons jaarboek regelen van gedachtenis gewijd aan den Heer P. J. Groen en hem in het bijzonder herdacht in verband met zijn secretariaat van het Genootschap Mathesis S.G.¹⁾. Groen was eene zeer bekende en geziene figuur in onze stad en persoonlijk behoud ik de beste herinneringen aan de laatste negen jaren zijns levens, toen ik hem schier dagelijks ten **archieve** ontmoette. Hij beschikte over een uitstekend geheugen en tevens over de gave, allerlei uit lang vervlogen dagen zoo boeiend te vertellen, dat men het niet licht vergat. Toen hij nog op den Ouden Singel woonde, bracht ik hem vaak een eind weegs naar huis en hoorde dan veel belangrijks over de huizen langs den weg en van vroegere bewoners. Eens haalde hij zijn horloge te voorschijn en toen ik dat solide gouden werk bewonderde, **zeide** hij: wat er binnen in staat, is nog mooier;

1) Zie Leidsch Jaarboekje 1911.

toen hij de kast geopend had, las ik: „Souvenir reconnaissant pour mon ami de Grön, charge d' affaires de la Scandinavie d'un soir, de la part du ministre des affaires étrangères de quelques jours”, of iets van die strekking, daar ik niet behaald wil zijn in den letterlijken tekst, na zoovele jaren. Vanzelf vroeg ik opheldering over deze voor mij raadselachtige woorden en vernam toen het volgende: Koning Willem III vierde in Mei 1874 zijn zilveren regeerings-jubileum en tal van bijzondere gezantschappen waren ten gelukwensch in den Haag aangekomen. Minister van Buitenlandsche zaken was baron Gericke van Herwijnen. Midden in de reeks van feesten en ontvangsten, werd deze, met eene Belgische gehuwd, om redenen van gewicht naar Brussel geroepen.

De Koning deed toen een dringend beroep op den bejaarden oud-minister, Jhr. Gevers van Endegeest en deze, ondanks zijne 80 jaren, stemde toe in het waarnemen van de leiding bij sommige plechtigheden.

Zelf bood hij op zijn mooie Endegeest in voorjaars-tooi voor de buitenlandsche gasten, alsmede de gezanten, een maaltijd aan.

De gezanten der jonge, derde republiek in Frankrijk waren in het overig Europa dier dagen niet zeer in tel en het kostte gastheeren — diplomaten heel wat overleg, vóór zij deze vaak lichtgeraakte heeren eene plaats toegewezen hadden, die hun zelf niet tegenviel en moeielijkheden uitsloot.

Des te erger was het, als alles goed geregeld was en ééne late verhindering het geheele bestel omver-

wierp. Dat was Jhr. Gevers echter beschoren. Toen kreeg hij een goeden inval.

P. J. Groen liet het beheer van zijnen winkel en verdere bezigheden daaraan verbonden, aan zijnen vennoot van Ewijk over en was doorgaans, althans des zomers, als de buitenplaatsen bewoond waren, de heele week uit de stad. Zooals hij vroeger zijnen vasten dag had op ter Leede en Offem, zoo kwam hij later nog niet eens met één dag per week op Endegeest uit voor allerlei werkzaamheden. Hij was handig en beleefd, bezat eene gepaste vrijmoedigheid; kortom men was op de buitens zeer van hem gediend en van zijne kant voelde hij zich overal thuis. Volgens zijne eigen getuigenis, was dit niet het **minst** te danken aan het feit, dat hij **de z.g. fransche school** had bezocht en met vrucht; al was dat naar onze begrippen, ook nog zoo kort, hij wist zich in het fransch zoo goed te redden, dat hij het bestaan had, zijne firma te doen uitkomen op de Parijsche wereldtentoonstelling van 1867, hetgeen een herhaald en langdurig verblijf in de fransche hoofdstad medebracht.

Nu was juist in die Mei-dagen van 1874 de gezant van Zweden en Noorwegen wegens ziekte afwezig; men verwachtte elken dag in den Haag een tijdelijk zaakgelastigde, doch toen het feest van Jhr. Gevers plaats zou hebben, had niemand hem nog gezien. Volgens de opvatting van den gastheer zou Groen, 45 jaar oud, met zijn knap uiterlijk en goede manieren zeer wel de rol kunnen vervullen van den onbekenden, verwachten diplomaat, Noor. Zijn ietwat langzaam uitgesproken fransch zou uitstekend daarbij passen

en hem geschikt maken tot tafelbuurman van den franschen gezant. Groen was er terstond voor te vinden, toen de Heer van Endegeest hem dit voor-sloeg, doch wie schetst de verbazing onzer stadgenooten, toen zij den behanger op eenen mooien Meivavond en op een uur, toen schier iedereen reeds gegeten had, zagen afgehaald door de open kales van Endegeest. Daar werd hij uit den rijken voorraad van zijnen gastheer voorzien van de noodige ridderorden en speelde voor en aan tafel voortreffelijk zijne rol. Toen daarna koffie en likeur werden gediend, leidde eene kleine onhandigheid van een der hem welbekende bedienden ertoe, dat hij plotseling uitviel met een: Jog, let toch beter op," hetgeen zijnen tafelbuur van zooeven ontlokte: *Il me semble, Mr. de Grön, que ce n'est pas la première fois, que vous visitez ce pays, waarop Groen van antwoord diende met een hooghartig: „Quel miracle, mon Excellence; ma mère était une d' Egmont".* Let wel, hij zeide niet, zooals men van iemand uit zijne omgeving zou verwachten: *une comtesse d' E.* In Frankrijk had hij opgemerkt, dat ongehuwde vrouwen, behalve die uit prinselijke geslachten, daar te lande geene titels voerden en aan tafel, dat zijn buurman geen onbekende was in het zuiden van zijn land, waar de Pignatelli-Egmond's, afstammelingen van den roemruchten Lamoraal, geleefd hadden en nog lang niet vergeten waren, terwijl een andere tak dier familie nog in Bordeaux bloeide. Vanzelf steeg de pseudo-Noor in de achting van den franschen diplomaat, doch wijders was het eene halve waarheid; Groen's

moeder toch, was **Jansje** van Egmond, dochter van den waard in de Stad Rome te Warmond.

Kort daarna ontving Groen ter herinnering aan zijn goedgeslaagd avontuur het horloge met inschrift, benevens eene fransche vogelplaat, die hij steeds op Endegeest bewonderd had. Deze legateerde hij mij uit vriendschap en siert nog steeds mijn trappenhuis, al zou ook zonder die, mijne herinnering aan dien ouden, braven baas niet vergaan.

Leiden.

BIJLEVELD.

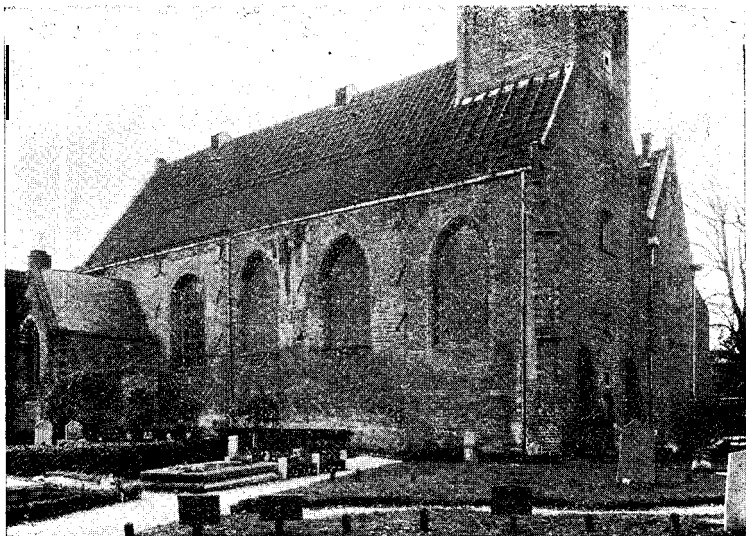
Iets over de restauratie van de Dorpskerk te Wassenaar

In haar oudsten vorm dateert de kerk van vóór 1200 blijkens den Noordmuur, uit tufsteen in romaanschen stijl opgetrokken. De kerk was oudtijds aan Willebrordus „den apostel der Friezen” gewijd, die omstreeks 690 uit Engeland overgestoken met nog elf monniken, in de omgeving van Wassenaar bij de monding van den Rijn landde en de eerste aartsbisschop van Utrecht was. Het vroegst vinden wij de kerk van Wassenaar vermeld in een testament van Ida van Santhorst uit het jaar 1310. De toren, uit groote baksteen bestaand, moet omstreeks 1300 in romaanschen stijl met vierkanten spits tegen de oude kerk aangebouwd zijn. Tijdens de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten werd het kerkgebouw verwoest, doch in den loop van de 15e eeuw vergroot en verfraaid in gothischen stijl opnieuw opgetrokken. Uit die eeuw dateeren zuiderbeuk, koor en noorderdwarsschip. De kapel van Kralingen — later van Raephorst — nu consistorie, bestond reeds omstreeks 1400; de zuiderbeuk is tegen haar aangebouwd.

Op Zondag 26 Juli 1573 is de kerk door de bezettingstroepen van Leiden geheel verwoest, zoodat „een uitgeplunderde romp” overgebleven was, toen de kleine Hervormde Gemeente alhier zich het gebouw door de Overheid toegewezen zag. In 1594, 8 December, was een gedeelte van de kerk voor den Hervormden eeredienst weer opgebouwd, in 1640 nog een weinig oostwaarts uitgebreid. Het overige bleef ruïne tot 1938 toe. Zes gebrandschilderde ramen werden in de jaren 1595, 1596 geschonken, waarvan niets meer over is. Het orgel is een geschenk uit het jaar 1769, het rugpositief dateert van 1792.

Van de oude inventaris werd als waardevol aangetroffen: de kansel met doophek (1768), de eikenhouten wandborden: de Wet des Heeren (1604); de Apostolische geloofsbelijdenis (1647); het Gebed onses Heeren Jesu Christi (1648); grafzerken, o.a. uit het jaar 1473 en 1476, waren in een hok geborgen benevens een geheel uit natuursteen gehouwen doodkist. Helaas is het niemand bekend wáár deze zich oorspronkelijk in het kerkgebouw bevonden hebben.

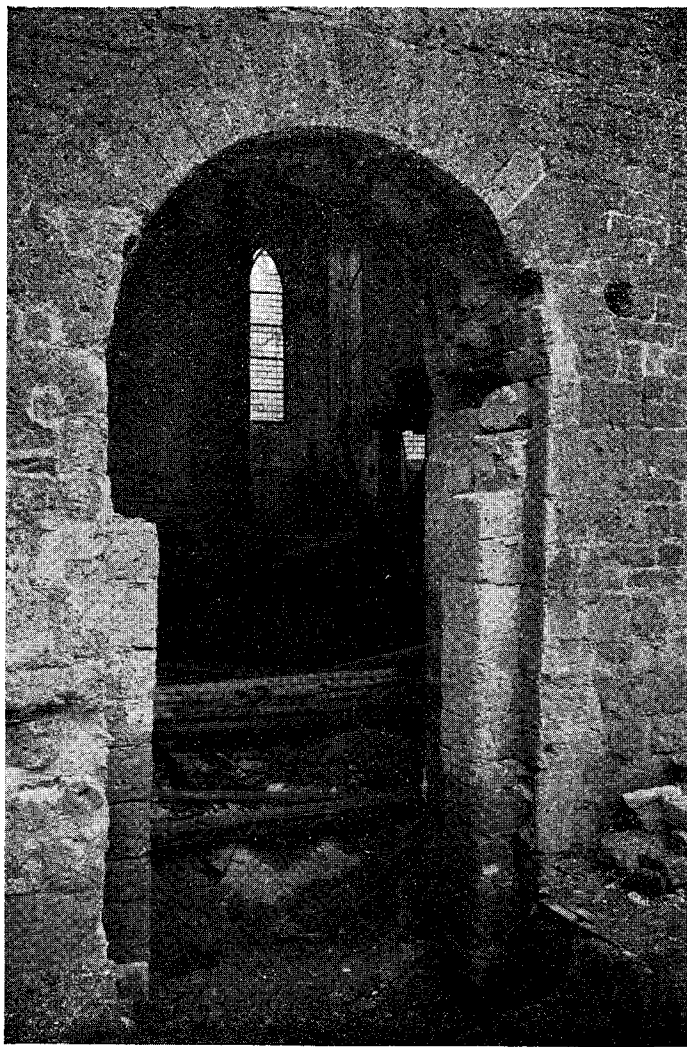
Ziehier dan eenige gegevens, waarmede de bouwmeester Herm. van der Kloot Meyburg, architect te 's-Gravenhage, rekening had te houden toen hem werd opgedragen een plan te ontwerpen dat tweeërlei beoogde: vergrooting en restauratie van de bestaande kerkruimte. De snelle uitbreiding van Wassenaar maakte vergrooting dringend noodzakelijk, terwijl kerkruimte met ruïnen, in hun verval wel schilderachtig, toch om reparatie en nog meer om restauratie riepen. De daken vroegen om vernieuwing, doch

De noord- en westgevel van de Kerk te Wassenaar vóór de restauratie.

Opeengebroken grafkelder van van Cralingen-Raephorst. (foto Dec. 1938)

Romaansch tufsteenen poortje, dat bij de restauratie weder is dichtgemetseld (foto Mei 1939.)

het ergste was de toren er aan toe. Bij een nauwkeurig deskundig onderzoek bleek zelfs, dat het ineenstorten van den toren geenszins denkbeeldig te noemen was. De laatste weken vóór de restauratie mocht de klok dan ook niet meer worden geluid. In den loop der tijden had men bij verbouw zóó de constructieve deelen aangetast, dat de slapheid van lendenen en het wankelen van het bovengedeelte van den toren bij het luiden der klok duidelijk zichtbaar was¹⁾. Hoe het bij vroegere „restauraties” was toegestaan, was op allerlei plaatsen aan den toren en heel het kerkgebouw met droefheid te constateeren²⁾. Het is dan ook geen wonder, dat de toenmalige president-kerkmeester en rentmeester der kerkgoederen Jhr. Dr. W. A. Beelaerts van Blokland, die meermalen van zijn kennis van Wassenaar's historie heeft doen blijken, plannen opvatte om tot eerherstel van het oude kerkgebouw te geraken. In 1931 kwam het tot eene aanbesteding, waarvoor de heer van der Kloot Meyburg een volledig restauratieplan had uitgewerkt. Om de hooge kosten moest van de uitvoering worden afgezien. Intusschen bleef het streven naar herstel levendig. De noodzaak tot vergrooting was een voortdurende stimulans. Zoo werd een plan

1) Thans is de toren (vooral interieur) een markant **ken-
teeken** van de voornaamste bouwtydpersen, die duidelijk te herkennen zijn: de romaansche en de **gothische stijl**, het renaissance-poortje en de huidige **hernieuwing**.

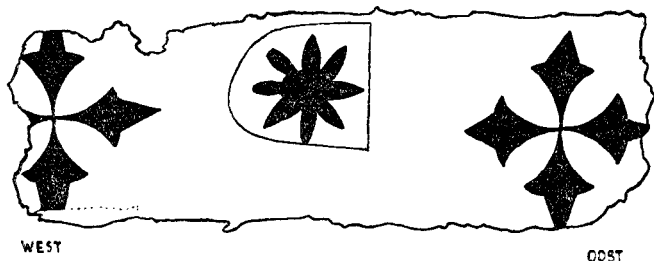
2) Een merkwaardige vorm van verminking was het „**kunst-
been**”, een ijzeren stijl, die in 1868 in plaats van een **pilaar** zeer kunstig maar weinig kunstrijk, was gefabriceerd.

geboren om tot vergrooting en gedeeltelijke restauratie over te gaan. Het koor zou hierbij vooralsnog een ruïne blijven, doch de bestaande Oostwand zou vijf meter meer oostwaarts worden verplaatst, terwijl de ruïne van het Noorderschip in zijn geheel bij de vergrootte kerk zou worden getrokken. Bij dit plan zou de kerkruimte en toren geheel in den ouden trant worden hersteld, alleen de Oostwand, waartegen de kansel gedacht werd, zou nieuwbouw zijn. Wanneer het te zijner tijd ook nog eens tot restauratie van het koor zou komen, dan zou er niets geschonden zijn. Men behoefde de Oostwand slechts weg te breken om een totale restauratie te kunnen voltooien. Op dit plan werd de goedkeuring van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg verkregen en de toezegging van belangrijke subsidies van Rijk, Provincie en burgelijke Gemeente, alsook van de Synode der Nederl. Herv. Kerk. Intusschen was Jhr. Dr. W. A. Beelaerts van Blokland door een plotselingen dood ons ontvallen. In het college van Kerkmeesters kwam bovendien een groote verandering doordat 12 Mei 1937 Douairière M. van Heeckeren van Wassaenaer geb. Gravin Van Aldenburg Bentinck vrijwillig afstand deed van de patronaatsrechten. Het nieuwe college van Kerkmeesters, met Jhr. Mr. J. D. H. de Beaufort als president en de heer J. Duyverman als secretaris-penningmeester, zette zich met kracht achter het bovengeschreven plan dat geraamd werd op f 122.000.—, waarvan aan subsidies f 66.900.— was toegezegd. Op 29 Juli 1938 werd na aanbesteding het werk gegund aan de laagste inschrijvers, de aannemers

A. C. den Hertog en P. J. den Hertog te Ter Aa. In Augustus 1938 begonnen de voorbereidende werkzaamheden; op Zondagmorgen 11 September ging ondergeteekende voor in den laatsten kerkdienst, waarin hij predikte over Haggai 1 : 7 en 8. . . „en brengt het hout aan en bouwt dit huis en Ik zal een welgevallen daaraan hebben en verheerlijkt worden, zegt de Heere.”

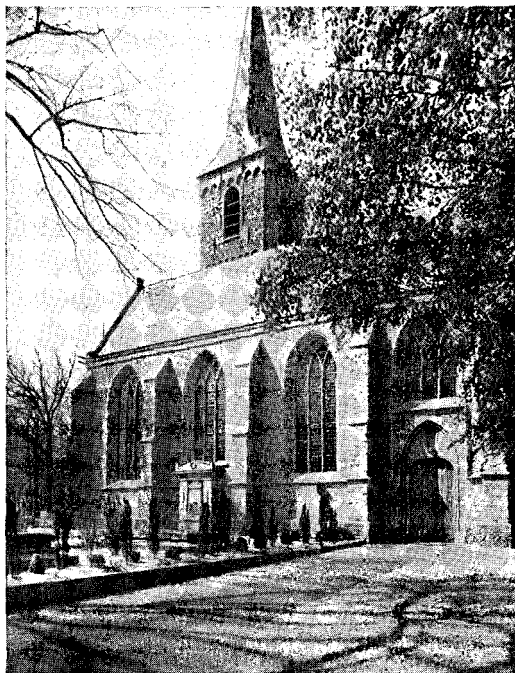
Een belangrijke vondst bij de restauratie bleek te zijn de grafkelder in de Zuiderkapel van Cralingen, ook van Raephorst genoemd. In December n.l. van 1938 stootten gravers op twee grafkelders, die bij voorzichtig onderzoek de sporen vertoonden al eerder opengemaakt geweest te zijn. De grafkelder ter zijde aan de Zuidwand gevonden, bleek zelfs als bergplaats gebruikt te zijn. De andere, loopende van het midden der kapel tot de fundeering van een vroeger altaar aan de Oostzijde, bevatte een looden kist, blijkbaar al vroeger geopend geweest, die het stoffelijk overschot bevatte van jonker Albrecht van Raephorst, gestorven 31 December 1648. Daarnaast werden de resten gevonden van een houten kist, vermoedelijk eertijds de looden kist bevat hebbend. De wanden van dezen grafkelder waren voorzien van het wapen van het geslacht Van Cralingen, dat vóór de reformatie het kasteel Zuidwijck bewoonde; bovendien werden er eenige wijdingskruisen op de wanden aangetroffen, renaissancistische vlakvullingen met cirkelbogen, die uit de 2e helft der 15e eeuw schijnen te dateren. Een groot gedeelte van deze grafkelderwand bevindt zich thans in de Zuidwand van deze kapel van

Cralingen - thans consistorie. Jhr. P. Beelaerts van Blokland, verbonden aan het Rijksbureau van kunst-historische en iconografische documentatie, gaf inlichtingen over deze emblemen, o.a. de achtpuntige

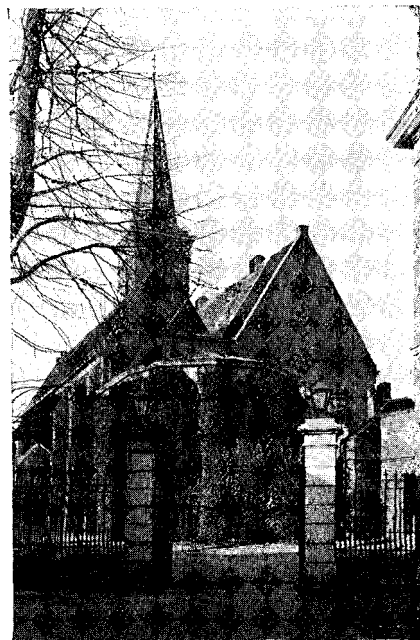

Tekening: G. van der Mark.

ster is het wapen van de Van Cralingen, zoodat wij door deze opgraving bevestigd zijn in het vermoeden, waarover ik in mijn boekje: *Uit de historie der dorpskerk te Wassenaar* (1937, bladz. 14). schreef. Deze kapel is tot het midden der vorige eeuw ruïne geweest en daarna tot catechiseerkamer verbouwd. Zij was gesticht door Gillis, ridder van Cralingen, heer van Zuiddwijck sinds 1406, overleden in 1441. Floris van Cralingen had 1 Maart 1528 afstand gedaan van zijn recht op deze kapel en op de graven daarin ten behoeve van Albrecht van Raephorst, zijn neef en diens nakomelingen. Hier vindt men dan ook de reden waarom deze kapel zoowel als van Cralingen als van Raephorst te boek staat. Uit deze vondst blijkt, dat de grafkelder naderhand door de van

Zuidzijde van de Kerk na de restauratie.

Oostzijde van de Kerk vóór de restauratie.

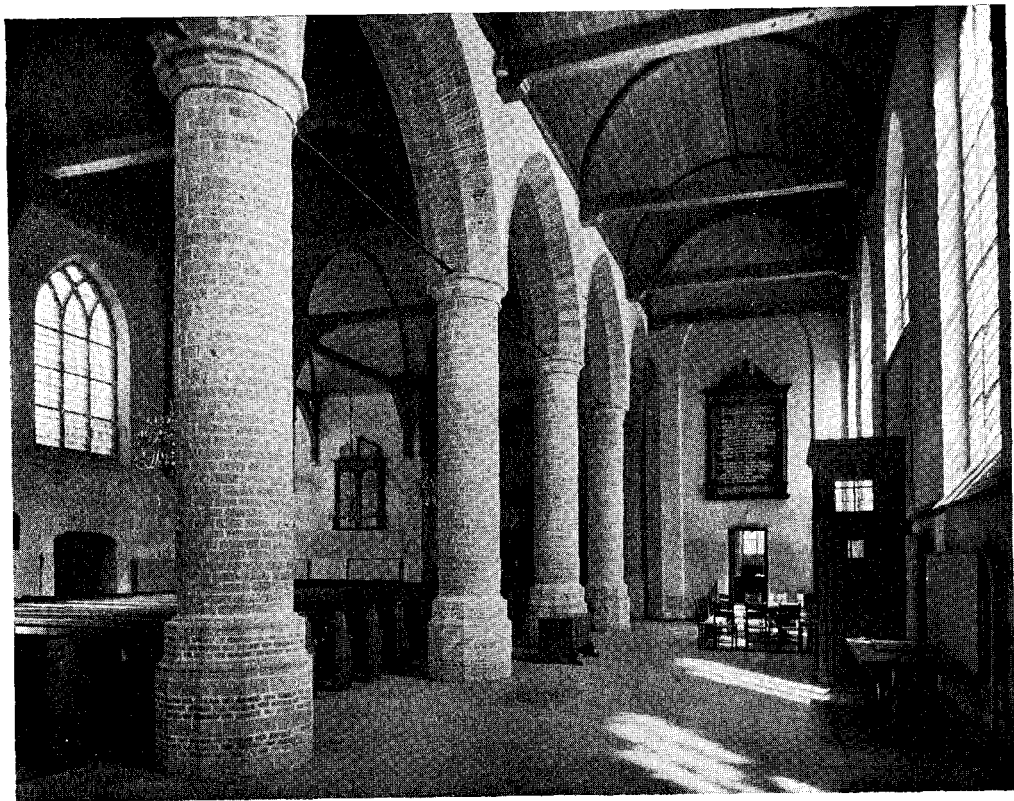

Foto E. M. van Ojen.

Interieur van de Kerk te Wassenaar na de restauratie.

Raephorsten is benut. Het deksel van de looden kist had het volgende inschrift:

Heer Aelbert van
Raephorst in zijn
leven Heer van
Spanbroeck ende
Grundestein
sterf den
XXXI Decemb
1648

Hij was de laatste mannelijke telg uit dit geslacht en kleinzoon van den gelijknamigen Van Raephorst, de eerste kerkmeester onzer Hervormde gemeente, die zich zooveel moeite heeft getroost in 1577 den eersten predikant beroepen te krijgen en het verwoeste kerkgebouw weer gedeeltelijk op te bouwen. De **Heeren** Van Raephorst waren geestdriftig de zaak der Hervorming toegedaan. **Herbert** van Raephorst, die in 1566 het verbond der Edelen had **medeonder-teekend**, heeft persoonlijk zijn aandeel gehad in den „beeldenstorm” der Wassenaarsche kerk, of juister in het verbreken van de altaren in de twee kapellen, die aan de Van Raephorsten toebehoorden. Merkwaardiger wijze werd hij daarin bijgestaan door een kapelaan der kerk. Men leze hieromtrent de studie van genoemden Jhr. Mr. W. A. Beelaerts van Blokland, president-kerkmeester onzer kerk, in zijne bijdrage in het Jaarboekje voor Geschiedenis en Oudheidkunde van Leiden en Rijnland voor 1931: „Wassenaar in den Geuzentijd”, bldz. 67-97. Hier blijkt ook duidelijk, dat er twee kapellen Van Raephorst moeten

zijn geweest, van een waarvan de ligging onzeker blijft'). Aangezien de gevonden en geschonden grafkelders in de kapel Van Cralingen-Raephorst niet gehandhaafd konden blijven, is in overleg met de daarvoor in aanmerking komende instanties de looden kist met inhoud overgebracht naar eene plaats in dezelfde Zuiderzijbeuk, aan de Westzijde van de as. In een grafkelder, die daar gemetseld is, is de looden kist in een nieuwe houten kist geplaatst, waarnevens in een afzonderlijken kist de gevonden houtresten werden gedeponeerd²⁾). Als pastor loci mocht ik hierbij eenige woorden ter nagedachtenis aan het geslacht van Raephorst wijden.

Bij het uitbreken van den oorlog in September 1939 was de kerkbouw gelukkig zoo ver gevorderd dat de afwerking geen stoornis van beteekenis verder onderzond. Zoo kon op Donderdag 7 Maart 1940 de geres taureerde dorpskerk in gebruik worden genomen.

1) De Algemeen Rijksarchivaris te 's-Gravenhage, Mr. R. Bylsma, verschaftte mij een aanwijzing omtrent een grafkelder van het geslacht Santhorst, dat volgens een document uit het Archief van het Huis Santhorst gelegen was in het koor der kerk „te Wassenae op 't choer ende is een gewulfte kelder ende mitte wapenen al 't samen gelegen in den ambacht van Wassenae ende coste in a^o 1510 om twalef hondert Rins gulden current”.

2) In genoemde looden kist werd een door kerkmeesters geteekende verklaring op perkament in looden koker gelegd aangaande vermelde overbrenging ; een grafzerk met inscriptie dekt thans de grafkelder.

Op Maandag 4 Maart ging een zeer bijzonder samen-zijn vooraf, waarin de overdracht en de aanvaarding der geschenken plaats vond. Hieronder moeten worden genoemd: een groot gedeelte der eikenhouten banken, twee gebrandschilderde ramen, n.l. een moederraam in het dwarsschip en een ander, „de Engelenzang”, dat in 1941 is geplaatst in de zuiderzijbeuk naast den toren ; voorts een eikenhouten doopvont met bronzen deksel. De vier evangelisten met hunne attributen dragen het zilveren doopbekken (1859); het bronzen deksel met duif, als symbool des Heiligen Geestes draagt als inschrift:

„Aan u komt de belofte toe en aan uwe kinderen”. Hand. 2 : 39, vervaardigd door Han Richters en Cor Alons. Verder de meubileering van de consistorie, naar ontwerp Alons; de restauratie van het orgel; drie koperen kronen naar oud model, met waskaarsen; avondmaalstafel, uit twee tafels bestaande; laken en zilver hiertoe dienend; zetel bij de avondmaalstafel; restauratie der wandborden, predikantenbord, borden voor psalm- en gezangaanduiding; gesmeed koperen lantaarns bij twee kerkingangen; vier offerbussen met bijbehooren; eigenhandig geknoopte looper naar den kansel; knielbank, Statenbijbel; 400 nieuwe kerkboeken.

Op dezen onvergetelijken middag werd ook een oorkonde, vervaardigd door Mevrouw J. J. Roodenburg-de Liefde, door den President-Kerkmeester ingemetseld, waarvan zeer velen het jammer vonden dat een zoo fraai gecalligrafeerd perkament werd weggeborgen. De text was aldus:

PAX HUIC DOMUI

Deze Kerk is, behoudens het Koor, zooveel mogelijk naar ouden trant hersteld in het jaar onzes Heeren 12 September 1938-7 Maart 1940, tentijde der gezegende regeering van Koningin Wilhelmina, terwijl sinds 1 September 1939 de oorlog dicht bij onze grenzen woedde.

Dit werk des vredes is onder leiding van den bouwmeester Herm. van der Kloot Meyburg, te 's-Gravenhage, tot stand gekomen dank zij de financiëele hulp van het Rijk, de Provincie, onze plaatselijke Overheid, alsmede van de Synode onzer Hervormde Kerk, doch niet het minst door de groote offervaardigheid van geheel onze kerkelijke gemeente.

Dit heiligdom, dat aan de goede zorg van het nageslacht wordt opgedragen worde ten eeuwigen dage gebruikt voor den Heiligen Dienst des Goddelijken Woords en der Sacramenten, den menschen tot zaligheid, Gode tot eer.

SOLI DEO GLORIA.

Aldus opgemaakt op heden den 4den Maart 1940 (volgt onderteekening door het college van Kerkmeesters en namens den kerkeraad door den praeses en den scriba).

Met dankbaarheid wordt nog vermeld de royale geste van het Gemeentebestuur, dat een oude massale eikenhouten offerkist teruggaf aan de kerk. Reeds

vóór 1868 moet deze kist binnen de kerk gestaan hebben, volgens sommigen, tegen den Zuidmuur bij de kapel van Cralingen. Daarna kreeg zij een plaats in het politiebureau, dat gevestigd was in de ruïne van het koor, om ten slotte op de burgemeesterskamer terecht te komen. Haar weerkeer in de Dorpskerk werd alom met blijdschap begroet.

Nog bijzonderlijk moge het orgel vermeld worden, dat niet alleen deskundig is gerestaureerd, maar ook uitgebreid door de firma van Leeuwen te Leiderdorp onder leiding van den bekwamen organist Dr. H. L. Oussoren. De veranderingen, die in de vorige eeuw aan het orgel waren aangebracht bleken geen verbeteringen te zijn. Zij deden helaas afbreuk aan de specifieke eigenschappen van dit instrument. De restauratie heeft deze bezwaren opgeheven; eenige registers werden door meer geschikte vervangen en het orgel in z'n geheel werd met een onmisbaar pedaal verrijkt. Aan de oorspronkelijke dispositie van 20 registers werden 8 toegevoegd (7 in het pedaal en 1 in het manuaal).

Op 19 September 1940 werd het gerestaureerde en uitgebreide orgel opgeleverd en overgedragen. Een bespeling door den organist van dit kostbare, door Monumentenzorg in bescherming genomen instrument, deed den aanwezigen de verbeteringen en de nieuwe mogelijkheden van het orgel duidelijk hooren. Sindsdien zijn geregeld orgelconcerten gehouden door Dr. H. L. Oussoren, zeer dikwijls met medewerking van solisten.

Zoo prijkt dan de oude Dorpskerk in vernieuwde

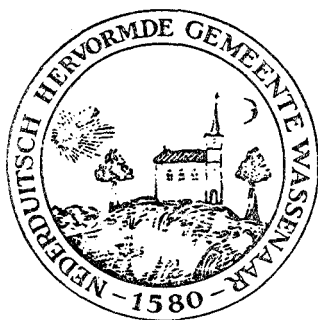
luister. Wassenaar is een plaats rijk aan historie, maar helaas arm aan monumenten. Wie dit heiligdom echter met eenige aandacht beziet, kan de spraak der eeuwen aflezen uit de steenen, die ook hier hun duidelijke taal spreken. Hier wordt vooral bewaardheid de woorden van den psalmist: „**Gods** eer klimm' uit het stof”. Niet alleen de oudheid maar ook de godsvrucht hebben er hun monumentale uiting gevonden. Het is dan ook van niet te onderschatten waarde, dat dit gerestaureerde gebouw niet alleen het verleden doet spreken maar ook aan het heden en de toekomst actief medewerkt. Immers heden en toekomst zullen alleen hun rijkste beteekenis vinden, wanneer het huidig en toekomstig geslacht zichzelf weet opgeroepen tot den dienst van den Eeuwigen God. Geen museum maar een wijdingsvolle werkelijke ontmoetingsplaats van God en van menschen! Aan deze gedachte werd uiting gegeven in den onvergetelijken kerkdienst, die bij de ingebruikneming van het gerestaureerde kerkgebouw op Donderdag 7 Maart 1940 's avonds te 8 uur werd gehouden. De tweede predikant Ds. W. A. B. ten **Kate** leidde de liturgie. Na de overdracht van het kerkgebouw aan den kerkeraad ten gebruike van den dienst des Woords en der Sacramenten door Jhr. Mr. J. D. H. de Beaufort, voorzitter van het college van Kerkmeesters en Notabelen, predikte ondergeteekende over Joh. 12 : 3 b „**en** het huis werd vervuld van den reuk der zalf.” Zes **kooren** uit Wassenaar verleenden hun indrukwekkende medewerking. Het ruime kerkgebouw, dat meer dan elf honderd aanwezigen bevatte, bleek voor

een dergelijke belangstelling nog te klein te wezen. Honderden moesten worden teleurgesteld en terugkeeren. Het was een groote dag in annalen onzer kerkelijke gemeente.

Het heiligdom staat er rustig, even terzijde van het drukke verkeer, aan het oude rustieke plein. De oude Dorpskerk schijnt te slapen, maar telkens als het uurwerk haar slag laat hooren, vooral wanneer het klokkegelui gaat over onze daken en straten tot in onze huizen, doch het meest op den Zondag als zij zondaren oproept tot de verkondiging van Gods genade in Christus, dan blijkt zij te leven. Dat zij tot in lengte van dagen blijve een levend centrum van ware godsvrucht in onze huidige samenleving!

DR. H. J. HONDERS.

Wassenaar

De naam „Huis ter Lucht.”

In zijn bijdrage „Historie en legende van het Huis ter Lucht”, Leidsch Jaarboekje 1936, blz. 8 en 9, schrijft Mr. S. J. Fockema Andreae: „Het hoofdgebouw heeft tijden van bloei en van verval gekend. Op de patriciërs, die het in de latere middeleeuwen bezaten, volgen in de zestiende eeuw eenige kennelijk minder aanzienlijke bewoners. **Is het huis wellicht eenigen tijd als herberg geëxploiteerd?** Dat de naam tegen het eind der genoemde eeuw eerst voorkomt, zou het haast doen vermoeden. „Luchte” = lantaarn is een zeer gewilde herbergbenaming” enz.

Een bevestigend antwoord op boven vermeden vraag geeft het volgende besluit:

„Also die van de Gerechte deser stede hebben vernomen, dat Willem Jaspersz. van Proer, wonende binnen dese stadt op het hujs ter Lucht het consent van te mogen wijntappen misbruijct bij een ongewoonlicke maniere van herberge te houden, die genaemt wert „de Menniste Bruyloft”, daer uijt alrede verscheyden dissolutien, onregeltheyden ende moetwillen op de publicqce plaetsen ende anderssints tot seer grooten onlust van de Gemeynte sijn ontstaen,

soo hebben die van de Gerechte voornoemt goet gevonden den voorsegden Willem Jaspersz. sijne neeringe van wijntappen ende herberge te houden, te doen verbijeden ende hetselve hem desen avont door den substituijt van den officier ende een bode mette roede deser stede te doen aenseggen. Gedaen in hare vergaderinge opten XIIen Februarij anno XVI^c ses ende twintich”.

(Gemeente-archief, Burgemeesteren en Gerechtsdagboeken van publieke zaken, B. fol. 37)

B. C.

Een familiecorrespondentie van omstreeks 1600 ¹⁾.

Nadat Farnese, hertog van Parma, in 1585 na een lang beleg Antwerpen voor den Spaanschen koning had herovert, trokken ontelbare gezinnen van andere religie weg. Wij weten, hoe vele ervan naar Leiden zijn gekomen en eene krachtige bijdrage hebben geleverd tot de ontwikkeling van de industrie onzer stad en voor het cultureele leven van beteekeenis zijn geweest.

Een zekere Christoffel Thijs, juwelier van beroep en reeds op jaren, sloeg met zijne vrouw een anderen weg in; hij had zijn blik naar het Oosten gewend. Waarom kunnen wij niet meer met zekerheid bepalen, doch slechts vermoeden. In zijn goeden tijd had onze man voor zijn handel vele landen van Europa bezocht. De beoefenaren van dit beroep genoten van ouder op ouder zekere onbeschreven voorrechten in komen en gaan door vreemde streken en plaatsen. Hij was, zooals in 1594 van hem in een rechtszaak werd getuigd — hoewel toen reeds niet meer onder de levenden — „een jubelier sijns ampts geweest, die

¹⁾ Ontleend aan het archief der Bibliotheca Thysiana alhier, nos. 102-155. — De geschiedenis van deze bibliotheek werd door prof. Dr. J. W. Muller in het Leidsch Jaarboekje van 1934, bldz. 62 e.v. beschreven.

Professor Antonius Thysius
geb. Antwerpen 1565, overl. Leiden 1640.
Oud-oom van Joannes Thysius.

Professor Constantyn l'Empereur van Opyck
geb. Bremen 1591, overl. Leiden 1648.
Opvoeder van en voogd over Joannes Thysius.

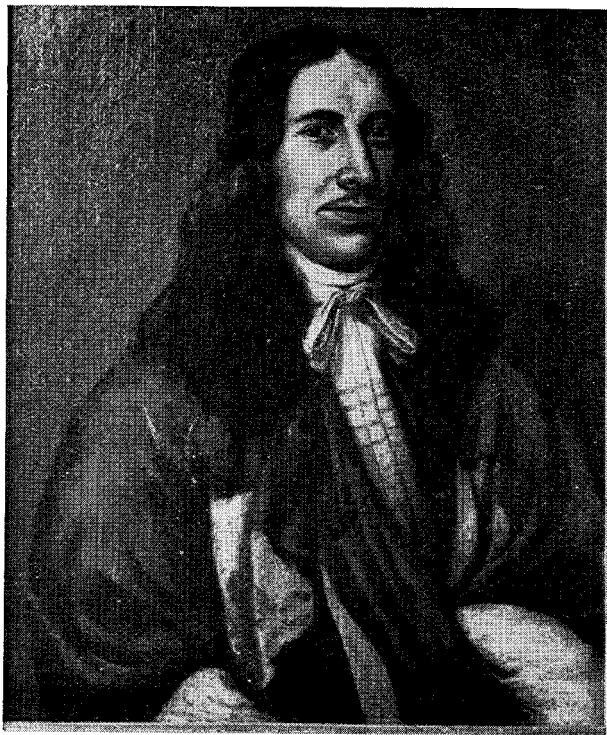

Foto G. van der Mark.

Joannes **Thysius**,
geb. Amsterdam 1621, overleden Leiden 1653, krachtens
wiens testament de naar hem genoemde bibliotheek aan
het Rapenburg is gebouwd.

vrij staet in alle landen te reysen". Had hij voor Frankfort am Oder, waarheen hij zich in 1585 begaf, eene speciale voorliefde uit vroegere tochten opgedaan? Of was het, dat zich daar meer uitgewekenen bevonden? We lezen, dat vele naar het verder oostelijk in Oost-Pruisen gelegen Elbing waren getrokken; onze Christoffel Thijs had een zuster te Halberstadt, aan den voet van den Harz, gehuwd met doctor Andreas de Bacher, lijfarts van den bisschop van Halberstadt en van de hertogen van Brunswijk. Hoe de reis is bewerkstelligd, is onbekend.

Zes jaren later stierf 'Christoffel Thijs dan in Frankfort am Oder. Zijne vrouw was niet tegen de ontberingen bestand gebleken en was hem er voor gegaan. De vele kinderen, onder wie de theoloog Antony Thijs, later verlatiniseerd Thysius, waren overal verspreid. Zij hadden den vader, toen zij merkten dat hij snel achteruit ging, geraden Antony althans in zijne nabijheid te houden. Maar Christoffel heeft zijn zoon niet in den weg willen zijn, en geen van de zijnen was bij zijn sterven aanwezig. Van één hunner, van Francois, vernemen wij, dat hij, hoorende dat het met zijn vader zou afloopen, te paard half Deutschland in vijf en een halve dag was doorgereden, 'doch alleen de begrafenis kon bijwonen. Het beroep had Christoffel, eenzaam en ziek neerliggend, voorzichtigheid geleerd. Toen hij begreep niet meer van dit bed te zullen opstaan, had hij zijn kist gesloten, zijn sleutels verzegeld en aan een vriend gegeven en daarop zijn pitsier of zegelstempel vernietigd. Slechts kon de vertrouweling, ook een

emigrant, nog alleen aan de kinderen mededeelen, hoezeer hun vader op zijn sterfbed naar hen had verlangd.

Wat het heengaan uit hun geboortestreek voor deze menschen moet hebben beteekend, kunnen wij vrij goed bepalen. De brieven toch van zijne kinderen vertellen ons van de eindelooze weemoed om het vertrek uit het Vlaanderensche land. Een zoon Hans, eveneens juwelier, was in 1584 te Amsterdam getrouwd met de dochter van een koopman Augustijn Boel; hij gaat met zijn schoonfamilie, ook emigranten zijnde, naar Elbing in het genoemde Oost-Pruisen; in 1591 gaat hij westelijker, naar Dantzig, waar het gunstiger is voor zijn handel. Vreemd om te hooren is, dat hij ook 'doet in leer, huiden van elanden, rendieren, zeems en wat daar aan verwant is. Hij doet dit met zijn schoonvader, ieder voor de helft, Maar Dantzig, vermeldt Thijs, is beter voor zijn handel in juwelen gelegen „die mij rijkelijk sjaers de tering can geven”. De tweede is Francois Thijs, die ook het juwelenvak van zijn vader heeft geleerd, ongehuwd, onrustig en immer reizend en trekkend, nimmer stil. Voortdurend schrijven zijn broeders en zusters hem dat hij zich moet beperken, dat hij veel te veel gevaren loopt. Maar hij luistert niet naar de goed bedoelde raadgevingen en zal dan ook later, als wij zullen zien, den dood vinden bij zijn persoon passend.

Het zijn dan de brieven van deze kinderen onderling gewisseld, die de beteekenis van het heengaan uit Antwerpen schetsen. Ook aan hunne verdere

betrekkingen onthouden zij hunne gevoelens niet. In 1594 besluit de oudste broeder een brief aan zijn neef koopman Hans Smissaert te Antwerpen: „ende (sijn) seer verlangend, dat wij onse vaders stede weder bewonen mochten, daer wij nu int tiende jaer uijt sijn, als in ballincschap in vremde landen hebben moeten wandelen ende onse kinderkens worden mettertijt groet, dewelcke ick niet gerne soude willen vervreemden. Ick hebbe wel offtermaels voorgenomen bier een huijs te koopen ende de borgerschap te winnen, dan heb hetselve, als ick op ons vaderlant gedachte hebbe, naergelaten”. Elders zegt Thijs: „ick en sage dan dach niet liever, dan dat wij te Antwerpen in ons vaderstadt de vrintschap malckanderen mochten bewijsen.” Vaak zucht hij over den oorlog zonder einde en vreest de vrede ‘niet te zullen beleven. — Geëerd en geacht leefde de zwager doctor de Bacher in Halberstadt, waar hij reeds eenige tientallen jaren woonde. Uitnemende betrekkingen onderhoudt hij met de vorstelijke familie; als in 1602 de hertogin-weduwe komt te overlijden, luidt het dat de familie de Bacher als het ware eene moeder in de overledene moest verliezen. De oudste dochter van de Bacher, Hedwich, draagt den naam van deze sympathieke vorstin; bij plechtigheden in den huize de Bacher ziet men herhaaldelijk leden der hofhouding komen of de hertogen zelf; het ontbreekt niet aan betuigingen van genegenheid, als de Bacher af en toe te kennen geeft zijne betrekking neder te willen leggen en naar zijn geboorteland terug te willen gaan. En als per slot toch van heengaan komt,

nadat hij bijna 25 jaren er heeft gewoond, is de hertog in eigen persoon aanwezig op den „scheidemaeltijd”, die Bacher dan geeft. Ook Bacher volgt, als zijn zwagers, met intense belangstelling de ‘ontwikkeling van den oorlog tusschen de Republiek en Spanje. Hij schrijft er minder van als Thijs in zijn verlangen naar het geboorteland. Thijs valt den tijd in Dantzig, als hij er nog maar drie jaren woont, lang, ‘daar hij er geene van zijn vrienden heeft. Den volgenden zomer in 1594 wil hij weg, naar Amsterdam gaan wonen „totdat de Heer tAntwerpen opening geeft”.

Wanneer men lang in één en dezelfde plaats is gevestigd, kan, ook zonder dat het er tot moeilijkheden komt, het verblijf aldaar gaan tegenstaan. Met de jaren verloor Bacher er menige goede vriend, die hij zich er voor lang had verworven. Kleinigheden werden ernstiger opgevat, dan ze werkelijk waren en als de Bacher in 1605 den predikant Daniel Sax mede ten grave draagt, schrijft zijne vrouw aan haar stiefzoon Samuel, student te Leiden . . . „hetselve ende andere dingen meer, ferorsaken mij meer en meer ferlangen naer ons faderlant; dan ick befinde mij hier alleen, fan u alleen soo wijt afgeseten”. Eindelijk treedt Bacher in 1607 af, maar kan nog niet naar patria. Voorloopig gaan zij naar Staden, het kleine havenstadje aan de Elbe, waar vele emigranten hebben gewoond. Het was voor hen een bekende plaats. Zoo waren de zoons hier op de latijnsche school geweest en zelfs Hans Thijs van uit Dantzig overwoog in 1593 daar, of anders verder in Holland, zijn zoon Augustijn te plaatsen. In Staden betrekken

zij het huis van den bekenden emigrant Jan Calendrini, „een lustich huijs” bij den Santberch. De kinderen zijn verrast van deze keus en vragen zich af waarom hunne ouders zich daar nederzetten in zoo’n klein nest. Spoedig is ook moeder Bacher weinig verrukt; zij vertelt, dat er niets te krijgen is en dat boter, kaas, siepels, kool en andere dingen, kortom alles, van uit Holland wordt ingevoerd „ende dan en werden weijt noch niet gewaer alles wat er komt”. Na dit compliment aan de Hollandsche kustvaart draagt zij haar zoon te ‘Leiden op naar een „bequaem ort” uit te zien, eene geschikte woonplaats, Leiden b.v., Alkmaar of Haarlem, waar het eene gezonde lucht is en waar een passende woning met hof en put is te krijgen. Het is, aldus de moeder, alleen „Om ons gerieff, stillicheijt ende bequaemheijt te nemen”, niet voor de praktijk. Dan kunnen zij en met hun de broeders en zwagers wachten in Holland „daer Gottes woort vrij is ende daer wij meer geselschap hebben moegen van vrinden”. Hij gaat met zijn vrouw eerst naar Utrecht en als het daar niet bevalt naar Amsterdam, de woonstad van zijn geliefde dochter Hedwich uit zijn eerste huwelijk, die er getrouwd is met zijn tweede vrouws broeder Francois Thijs, de rustelooze juwelier. Spoedig zou Hedwich echter, tengevolge eener bevalling, komen te overlijden; dan, terwijl de man reizende is, worden de overblijvende kinderen verdeeld en van Amsterdam gaat Bacher in onze stad wonen, waar zijn oudste zoon Samuel heeft gestudeerd, die thans advocaat voor het Hof van Holland is. Het is het bekende

groote huis van Knotter aan het Steenschuur tegenover de Baaihal (nu de Lodewijkskerk), waar Bacher gaat wonen. Sedert de ramp van 1807 is het perceel verdwenen. Hier is onze lijfarts, der dagen zat, in 1621 gestorven. In zijn rust was het hem gegaan als zoovele renteniers; hij kon zich moeilijk schikken en had berouw over het nederleggen van zijn ambt in Halberstadt en over het prijs geven van zekere voordeelen. Als de zoons hierover correspondeeren, schrijft Philip aan Samuel „Passientie, het heeft Godes wille niet geweest”.

Voor het opgroeiend geslacht, de kinderen van deze Thijs'en en Bacher, bestond het heimwee naar het geboorteland niet. Eén jaar voor de wapenen tijdelijk werden nedergelegd, in 1606, dus drie jaren voor het eigenlijke Bestand, maakt Samuel een reis voor zijn vader naar Vlaanderen om den toestand van de er destijds achtergelaten familiegoederen op te nemen. Met zwager Francois bezoekt hij Antwerpen, wandelt er twee dagen rond om alles op te nemen en schrijft aan zijn zuster Hedwich, dat zij alle huizen aan de familie nog behoorende, hebben bezichtigd, als ook dat waarin zij beiden, Hedwich en Samuel, zijn geboren. Belangstelling slechts in het stamland is het, die Philip in 1607 er een speelreisje heen doet maken, met de weduwe en hare dochter, bij wie hij te Amsterdam was gehuisvest, met nog een andere dame met dochter, welk uitstapje het gezelschap vier weken aangenaam bezig hield.

Keeren wij terug tot onze gebroeders juweliers,

Foto G. van der Mark.

Detail van de voorgevel van de Bihliotheca Thysiana aan het Rapenburg; midden boven het door een kopje gedekte schild met wapen van den stichter, gehouden door een guirlande van bloemen en vruchten. Onder de hoekramen twee **steen**en met opschrift Joannis Thysii Bibliotheca.

Foto G. van der Mark.

Interieur van de bibliotheek met gezicht op de archiefkast: op den voorgrond de beroemde draaibare lessenaar, die den gebruiker in staat stelt verschillende handschriften gelijktijdig te raadplegen ; volgens de overlevering zou dit merkwaardige en fraaie voorwerp uit de Pieterskerk afkomstig zijn.

waarvan één dan in Dantzig, de ander in Hamburg zetelde. Voor hunne zaken reisden zij alle landen af, door Duitschland, Polen, Zweden, Denemarken, Frankrijk, ja, zelfs Engeland, werden door hen bezocht. In het bijzonder waren het de vorstenhuizen met hunne schittering en pracht, meer of mindere glans, die hunne belangstelling hadden. Ook geestelijke orden, kloosters, vielen binnen hunne gezichtskring en van uit Dantzig was de schatmeester van de Duitsche orde te Marienberg in Oost-Pruisen een bekend adres, waar men menig fraai stuk kwijt kon. Wij zien hen naar kroningen trekken in Zweden van den koning van Polen, Sigismund den tweeden; de jongste Francois volgt 'dezen vorst als het ware op den voet, is in zijn reisgezelschap en gaat met hem terug naar Krakou; Francois' reizen strekken zich uit tot Italië (Rome en Venetië), meermalen heeft hij ook Moskou bezocht. Van Krakou uit ligt het verre Konstantinopel als het ware in het gezicht van onzen rusteloozen avonturier; meer dan eens heeft hij dezen tocht ondernomen. Van één ervan weten wij hoe de gevaren van de Turkenoorlogen door kooplieden werden bezworen. In groote karavanen sloten zij zich aaneen, trokken van stad tot stad, telkens onder bescherming van soldaten. Eens verhaalt Francois in een brief, hoe er door de formidabele hitte meer dan 70 reisgenooten ernstig ziek werden; zelf was hij ook aangetast, maar had het geluk te herstellen. Zijns broeders knecht, met zijn voornaam Stensel genoemd, werd niet meer beter en drie dagen na aankomst moest Francois diens lijk aan den

Bosporus begraven. Het doet hem zeer leed, dat hij dezen trouwen makker van zooveel jaren moet missen. Op deze reis maakt Francois kermis met George van der Does, zoon van den beroemden Leidenaar, Janus Douza of van der Does, heer van Noordwijk, die met hem van Konstantinopel terug ging. Francois bestemming verder was Polen, waar hij zijne zaken wilde vervolgen.

Kooplieden in hart en nieren, hebben deze menschen slechts oog voor zaken. Bij het zenden van berichten over plechtige gebeurtenissen als kroningen, huwelijken of sterfgevallen in vorstelijke of adellijke geslachten, hetzij kraambedden of kinderdoop, is steeds de achtergrond de overweging of ter plaatse handel mogelijk zal zijn. Uitsluitend gaan hun brieven over zaken in dit verband; voor de zaken zijn mededeelingen, doch zeer kort, over den politieken toestand op hun plaats en alleen Vlaanderen daarevens kan hen iets bijzonders doen schrijven, maar hoe kort. Het blijft 'doorgaans bij algemeenheden, als was die oorlog maar ten einde; af en toe iets over Spinola, over den stand van zaken in Frankrijk, over de successen van Maurits van Nassau, over de aartshertogen, enz. Als 'geschiedbron hebben de brieven van de firmanten derhalve eene beperkte waarde. Merkwaardig is verder, dat zij elkander nooit deelgenoot maken van op hunne reizen beleefde bijzonderheden; nooit schrijven zij over persoonlijke indrukken als de schoonheid der natuur in door hen bereisde gebieden, die er toen toch zeker zal zijn geweest; geen woord verneemt de lezer over

den pracht der steden, over het karakter van een volk, waarmede zij kennis hebben gemaakt. Noch van Moskou, noch van Konstantinopel wordt iets medegedeeld; slechts spreken zij hunne verheugenis uit, wanneer de andere partij behouden van het verre land is teruggekomen. Hunne verschijning aan een hof placht ook nog om andere dingen gewaardeerd, dan om het aanbod van kostbaarheden. De gebroeders waren uitstekend bruikbaar als koeriers; zoo vernemen wij, dat de jongste, Francois, post overbracht van Zweden naar Gratz, naar de schoonmoeder van den Poolsch-Zweedschen koning, en de oudere vermeldt op een gegeven moment van eene reis naar Antwerpen, dat hij daarop dienst verricht in het belang van „de furstelijke Pruijsen geschefften”.

Hans waarschuwt als oudere en meer bezadigde den jongeren broeder doorlopend. Hij is naar zijn begrippen veel te waaghalzerig, zoowel doordat hij veel te gevaarlijke tochten onderneemt en ook als handelman te veel durft, te hazardeus is. Hij wil veel te graag naar het begrip van den oudsten verkoopen; hij vreest credietgeving niet, want hij vertrouwt op zijn eindelooze energie om eene schuld in te kunnen vorderen door het onwilligen lastig te maken. Herhaaldelijk koopt Francois op zijn reizen in Polen koren op en bevracht het gekochte met zijn broeder van Dantzig uit naar Amsterdam. Over de prijzen vernemen wij een en ander en over de behoeften in verschillende steden. Later, wanneer de oudste broeder in Amsterdam woont, adviseert deze

van al of niet te koopen, naar gelang van de Amsterdamsche markt; verder doet Francois, steeds naast zijn juweelen, in koper. De oudste broeder vindt het laatste artikel blijkbaar zeer riskant, want meermalen spoort hij tot voorzichtigheid aan. Bij de geringe betrouwbaarheid van de onbekende verkoopers en koopers is zijn advies, om, wanneer hij met waren tegen waren handelt, eerst te laten leveren, voor hij zijn goed van zich geeft. Laat U niet bepraten, zelfs al zou het gevolg zijn dat ge niet verkocht, luidt het meermalen. Polen en Zweden beschikken over weinig kapitaal; „daer is weijnich geldt” vernemen wij doorlopend. Dat een verkoop geene onmiddellijke betaling medebrengt, laat zich denken, maar jaar en dag landen te moeten doortrekken onder de grootste ‘gevaaren om aan de betaling te komen, schijnt afmattend. Hoe grooter de heeren, hoe moeilijker de contanten plegen te worden gezien. Het spreekt van zelf, wanneer men bedenkt, dat de presentatie der kostbaarheden aan de vorsten doorgaans geschiedde door een den juwelier bekenden hofdignitaris van lageren rang, waarvan ons eenige namen worden genoemd. Waren de schatten zeer begeerlijk en gene vleiers van den eersten rang, dan gaf men zich weinig rekenschap van het tweede bedrijf van het drama, de voldoening van des juweliers nota. Eindeloos vaak zien wij ze rondgaan bij thesauriers of pondkamer en als dan na alles geprobeerd te hebben, assignaties gekregen te hebben, die in de orde komen, daaruit worden gelicht, om weder betaalbaar te worden gesteld, tot per slot de

voldoening toch uitblijft, verzucht de oudste Thijs „in ‘tlest wasser geen gelt”. De oudere gaf den jongeren broeder eens een geschenk, eene vereering in den stijl dier dagen genoemd, omdat hij diens belangen had behartigd bij een zware taak, het achternazitten en voldoening verkrijgen van zekeren graaf van Durbi, een persoon, die zich aan onze waarneming onttrekt.

Nu eens handelt Francois of Hans voor zich zelf, dan weer verrichten zij zaken voor den ander, tegelijk mede voor zich; soms gaat het voor gezamenlijke rekening. Zoo vernemen wij dat Hans in 1592 in Krakou daar zijn knecht laat, Steffen Haller, met een deel van zijn eigen goed en van dat van Francois en hunne gemeenschappelijke koopwaar, nadat hij er drie maanden met vele onkosten heeft vertoefd. De uitgaven in Thorn en Königsbergen, schrijft hij, zal ik niet in rekening brengen, daar ik mijn eigen goed mede nam. Aldus moogt gij mij ook geen onkosten in rekening brengen en stellen wij aldus het een tegenover het andere. — Zorg, aldus schrijft Hans zijn jongeren handelsgenoot, dat ge steeds een pas hebt en vraagt altijd naar de costumen van het land. Welke ontberingen reizen van de gebroeders konden medebrengen, hooren wij uit een brief van 1602, het jaar waarin de pest in (ernstige mate woedde. In Polen waren de menschen dientengevolge zoo schuw voor vreemdelingen, dan de jongste broeder Francois op zijn reis gedurende vier weken in het najaar geen onderdak kon krijgen en dag in dag uit onder den „blauwen” hemel moest slapen. De reisgevaren waren

zeker niet denkbeeldig; een twaalf jaren later zien wij *Francois* opnieuw door Polen reizen, in gezelschap van den oudsten zoon van zijn firmant en broeder, Augustijn Thijs, de jongeman, dien wij in het *Album Academicum* alhier ingeschreven vinden. Al trekkende worden oom en neef door de pest in Königsbergen bezocht en kunnen ternauwernood Dantzig halen en sterven er weinig dagen na elkander. Ook de oudere broeder kwam op een reis om het leven, doordat op een schip bij Hoorn hem door een rukwind het helm van het roer tegen het hoofd sloeg.

Van den laatsten is een handelsbrievenboek over een aantal jaren bewaard, waarin hij zijn uitgaande brieven in keurig handschrift copieerde; hier lezen wij van zijne interesse bij de genoemde vorstelijke hoven en speciaal is het hertogin Maria Eleonora van Pruisen en het vorstenhuis aldaar, waarvoor Thijs sympathie gevoelde. Later van Amsterdam uit bericht hij haar gaarne aan het slot van een zakelijken brief, hoe het er in de jonge republiek voorstaat; aan zijn schoonvader Boel doet hij de uitvoerige berichten, wanneer die naar Amsterdam is verhuisd en hij zelf nog in Dantzig vertoeft. Ter gelegenheid van de kroning in 1593 van den Zweedsch-Poolschen koning, of beter gezegd, toen deze zich via Dantzig naar Stockholm begaf, waren duizenden Polen medegegaan om hun vorst uitgeleide te doen tot Dantzig, deels ook medegingen naar Zweden. Na eene verzuchting over de inkwartiering vertelt Thijs, dat een Pool en een Zweed de nieuwe alliantie in een

kelder beklonken en daarna over het gelag, elkander niet begrijpend, handgemeen werden. Op straat uit elkander gehaald, ging de verstandige Zweed zijns weegs, doch de Pool keerde zich tegen de burgers. Met blanke sabel schoten 10 à 12 Polen toe, sloegen er op los, waarbij nog 30 heyduken kwamen van 's konings wacht, waardoor het een veldslag in het klein geleeek. 18 man, verhaalt Thijs, bleven ter plaatse dood, „heyduken, Poellen ende borgers”, 30 gewond en 300 hepduken op de Langegaard, gereed staande op te trekken, zouden het hunne er nog bij hebben gedaan, ware niet door een burger in allerijl een brug opgetrokken. „Gott hebbe loff”, aldus Thijs, „dattet soe genedich is affgeloopen”. Als er een burgemeester bij dood was gekomen, zou de burgerij niet te stillen zijn geweest. Na nog geschreven te hebben, dat er zelfs uit het paleis des konings werd geschoten, bericht onze man eene zaak even teekenend voor de spanning toenmaals als thans nog vleiend voor ons nationaal gevoel, n.l. dat de koning ‘daarop met een Hollandsch schip naar Zweden zal worden overgebracht.

Met schoonvader Boel uit Elbing gaat in Augustus 1593 één van Thijs' kinderen mede naar Amsterdam, Hansken geheeten. Het bericht van hun behouden aankomst verheugt Thijs uit den aard en hij hoopt ook spoedig zijn familie te volgen, zoodra hij zijn zaken in Dantzig gereed heeft. Eerst in 1595 tegen Mei acht hij den tijd gekomen. De resteerende kleino-dieën worden verkocht, hij maakt nog een reis naar Königsbergen om er afscheid te nemen van zijne

relaties, het huisraad gaat in kisten en vaten in een vrachtschip en zelf nog over de reisgelegenheid in onzekerheid, trekt het gezin in in Pieter van Bueren's gaerde, een herberg dus. De kleine Fransken en Antoni zijn te klein om de vermoeienis van een verre landreis, waarover Thijs denkt, te doorstaan; want hij zint er op om over Halberstadt te reizen en daar afscheid van zwager en zuster te nemen, maar ook is het mogelijk rechtstreeks per schip op Hamburg of over Denemarken. Op 22 Mei bericht hij aan schoonvader Boel het volgende: Ik zend U hierbij per schipper Otto Hendriksz. van Amsterdam onze beide kleinste kinderen Fransken en Antoniken, met Marike, de kindermeid, en Jua, de maagd. De Heere late ze met liefde overkomen; verzoeken den schipper 2 pond voor vracht te betalen en aan de bootslieden één daalder voor bier.

Rebus peractis vertrekt dan eindelijk de rest van het gezin, om op 3 Augustus behouden in Amsterdam aan te komen. Hartelijk is het wederzien van beide families te Amsterdam, bericht Thijs kort daarop aan de Bacher in Halberstadt, geweest. Van de kinderen spreekt hij echter niet; zijn zij gearriveerd of. . . ? Men kan echter gerust zijn; op deze merkwaardige kinderreis heeft zegen gerust; immers de genoemde kleine Antoniken is de latere vader van den in onze stad nog zoo bekenden Johannes Thysius geworden, de stichter van de naar hem genoemde merkwaardige bibliotheek aan het Rapenburg.

Van een ander zeer bekend geworden Leidenaar

kan een en ander worden medegedeeld, dat tot heden onbekend is geweest, n.l. over den Leidschen professor Antonius Thysius, reeds genoemd, en broeder van Hans en Francois, en speciaal uit diens jongelingsjaren, toen hij Europa doortrok. Blok bericht, dat hij eerst onderwijs genoot in Lier en Dendermonde, vervolgens te Antwerpen, daarop naar Leiden ter studie toog; in 1582 naar Neustadt, Frankenthal en Genève ging; Lausanne, Bern, Zürich, Basel, Straatsburg en eindelijk Heidelberg bezocht, vandaar in 1589 naar Oxford en Cambridge ging en in 1590 van zijn studiereizen te Leiden terug was en toen een beroep te Haarlem niet of voor tijdelijk aannam; met den dood van zijn vader bezocht hij, na Frankfort am Oder, Pruissen, Polen, Saksen en de Oostzeesteden, vestigt zich dan te Stade, daarna te Emden bij de uitgeweken Vlaamsche en Waalsche gemeenten, om zich practisch voor het predikambt voor te bereiden. Met den beroemden Emdenaar Menso Alting kwam Antony Thysius naar Groningen, nam eenigen tijd den predikdienst te Amsterdam waar en kwam op aanraden van Plancius als predikant te Emden. Reisde daarop door Frankrijk, waar hij in Saumur, Montpellier en Toulouse in hugenootsche omgeving leefde en deelnam aan theologische twisten, waarop hij in Leiden terugkeerde en vandaar hoogleeraar in 1601 in de theologie te Harderwijk werd ¹⁾.

Uit de briefwisseling van genoemde broeders Thijs kan een en ander over den eersten tijd van

¹⁾ Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek, deel V.

Antony Thysius worden medegedeeld. Uit een brief uit 1591 blijkt, dat hij met de kerk van Haarlem inderdaad was overeengekomen, dat zij het voor een tijd van drie maanden over en weder zouden probeeren, maar dat om niet genoemde reden van een beroep niet kwam. Thysius voelde zich nog te jong; hij was toen 26 jaren oud. Zijn broeder Hans, de koopman, spoort hem voortdurend aan. Op 12 September 1592 schrijft hij aan het slot van een zakelijk schrijven: „Mon frere. Wil in Ulieve vocatie eenen moet grijpen, opdat Ulieve Godes huijs meucht helpen bouwen, hetwelck h e t heerlijkste d e r heerlijkheit is, de rijckdom aller rijckdom als Ulieve eerenst is tot deesen eerenstant gemeijnschap te hebben, soe en derfft U niet vreezen, wat gij spreken sult.. .” Antony maakt in deze jaren een groote strijd door. Uit een brief van 26 Juni 1593 komt naar voren, dat hij inderdaad naar Emden wil, maar slechts tijdelijk; hij zou liever in Holland willen wonen, doch is thans genoodzaakt zich in neutrale plaatsen op te houden. Hans verneemt met vreugde, dat „Ulieve sich tot den dienst des heren begert te employeren, niet twijffelende als Ulieve hetselve ter herten nemt, als den apostel Pawles vermaent tot den Hebreen int 13 capittel int 12e vers tot het eijnde. Ock lesen wij die niet en verlaet alles wat werels is, die en is Cristus niet weerdich. Derhalven lieve broeder, soect eerst Godt ende sijne gerechtigheit ende d'ander sal Ulieve toegeworpen worden. Daer is geen liefvelijker noch eerlijker ampt als den heer te dienen, die de menschen rijckdom can geven, die

de dieven niet nemen sullen, oft die moeten verteren. Des doende sal Ulieve veel over schieten ende daer toe te commen moet Ulieve nerstich sijn ende lijsaem, nuchteren ende lanckmoedich, want als ick bevinde, soe moetet al van den lieven Godt commen, geluck ende ongeluck ende elck heeft in sijn ampt, dat hij drijfft, genoech te doen. Gelijck ick Ulieve voortijden vermaent heb ende noch vermaen, dat Ulieve in geenderlay manieren en laet affraeden, dan dat Ulieve hem houdt in de beroepinge, want onsen tijt hier cort is. Het waer ons lieff, wan ons de lieve Godt gonnen wilde, dat wij in ons vaderlant mochten commen, soe soudén wij onse broederlijke lieffde bewijsen, maer dewijl het de heer niet beliefft, moeten wij gedult hebben ende onsen tijt niet laeten verloeren gaen denselven waer te nemen. — Ick hebbe eenen brieff van Jacques, onsen broeder, becomen uijt Italien; hij vertert daer sijn gelt. Ick wilde wel dat hij van daer waer. Het waer al geen noet, waert dat hij bequaem waer tot een eerlijke vocatie.” Wij zien den theoloog Antony in den zomer 1592 met sijn broer Francois den juwelier naar Krakou reizen „om te versoecken offer wat verkofft wilde worden”; daar laat hij de zaken voor wat zij sijn en reist alleen op Breslau, Wittenberg, Leipzig over Halberstadt naar Hamburg.

In November 1593 verheugt het onzen oudsten broeder, dat Antony nog steeds lust heeft in zijne roeping; in Januari 1594 schrijft Antony hem, dat hij tegelijk twee beroepen heeft gehad, te Amsterdam en te Dordrecht; hij heeft niet kunnen besluiten; hij

gevoelt zich te klein en te lankmoedig. Hans vaart dan geweldig tegen hem uit, wijst op zijn Königsbergschen vriend Janeus en ook op anderen, die hun predikambt tot aller vreugde verrichten „enderneren hun eerlijck; ock sien sij op den segen, die Godt hen geeft ende verheugen hoer daerin, dat sij haer broet met sorge eten”. In Mei 1594 heeft Antony wederom diverse beroepen gehad en is voornemens er een aan te nemen. Hans verneemt dit met vreugde en dat hij met zwager de Bacher overleg heeft gepleegd; deze ried Antony aan zich tot Marnix van St. Aldegonde te begeven om mede te werken aan de bijbelvertaling. Doctor Jacobus Smidt te Dantzig zeide tegen Hans, dat hij, als het hem aanging, tot de bijbelvertaling zou neigen. Hans hoopt dat Antony als hij gaat, een billijk jaargeld zal krijgen; maar het aannemen van een beroep is hem ook goed. En als ge dan nog eens trouwt en uwe gezellin brengt bij Uw erfdeel nog wat in, dan zult ge mogelijk wat op zij kunnen leggen. Ziet, schrijft Hans, hoe het Francois gaat. Hij waagt goed en lijf al maar door, maar het geluk dient hem. Ik hoop, besluit Hans, het nog eens te mogen beleven, dat een van mijne kinderen voor den dienst des Heeren zal optrekken.

Hoe ver de afstanden, de banden ook met Jacobus worden niet verbroken. Als deze in Augustus 1593 in Napels verwijlt, dan naar Padua wil, vervolgens naar Genua, Milaan om in Bazel te promoveeren, om zich dan in dienst van het land te stellen „in eene eerlijcke offitie”, vermaant hem de oudere broeder

Hans: „derhalve wilt U saecken bij U selven rijpeliick overleggen eer Ulieve gradon doctoraet aennempt, wat hetselve U costen sal ende wat Ulieve hetselve weer inbrengen wert; want het gelt laet hem wel verteren, maer men moet oeck sien waert men het weder becompt ende dat het eerliick gewonnen mach worden. Mijne meijning is, dat ick liever geleert als doctor sijn soude ende mij dunct, dat de doctorschap, hetwelck maer eenen naem is, soe veel niet en geeft als ervarentheyt van saeken. Dewijl Ulieve nu vast in Italien en Duijtslant verkeert heeft, soe raede ick Ulieve een reijse in Hollant te doen bij graeff Mouritius, hoepende dat Ulieve daer wel sal gepromovert worden in ambassaetschap offt andersins, aengesien dat die landen in groete floor sijn ende noch daegelicx toenemen ende wilde wel, dat Ulieve also trachten nae een welgeseten geleerdemansdochter, opdat de vader Ulieve in U vocatie kan vorderen, want alle dingen daer men nae tracht, kan Godt de mensche ‘geven. Soe hij den acker saeyt, soe kan hij hem mayen...’ Aan het slot spoort Hans den jongeren broeder aan „de morgenstonde waer te nemen”. Een jaar daarna, in 1594, vraagt Hans nogmaals naar Jacobus’ pogingen om een betrekking te krijgen „wilde wel, dat Ulieve wat genauer op de penninck waert, want spaeren is een goede rente”. Elders klaagt Hans: „Het is bezwaerlick, dat men de juget aen de studie houdt, die soe oudt worden, als die sijn en weten nergens hen.” Ook later acht de oudere broeder het „voer groete sonde” dat die jonge mannen aldus leven zonder beroep.

Als het met hen niet beter wordt, dan is het jammer dat dat geld zoo aan hen is uitgegeven. „Somma,” zegt Hans, „die studenten laten tsacht aengaan; ick hebber geen verstandt van.” In het voorjaar van 1595 verneemt Hans met vreugde, dat Jacobus de studie zal beëindigen, maar het behaagt hem allerminst, dat hij daar de universiteit van Engelstadt voor uitzoekt, welke katholiek is. Raad het hem toch af, aldus een brief aan zwager dr. de Bacher, laat hem elders heengaan „daert geschieden mach sonder reprosie”, b.v. Heidelberg of Bazel of elders en waar het niet schadelijk zou zijn, als hij later in Holland wil gaan wonen ¹⁾).

In 1595 zoekt Antony blijkbaar met ernst een beroep en eene vrouw. Aan Jacobus wordt hij ten voorbeeld gesteld wegens zijn zuinigheid, daar hij slechts 300 gulden per jaar verteert. Aan het eind van dit jaar lezen wij in een brief dat eerstgenoemde nog in zijne predicatieën contineert, maar hij wordt „flawhertich” genoemd. „Moge de lieve Godt hem sterken en moge hij vrijmoedig het nieuwe ambt aanvaarden tot Gods eere en hulp van velen.” Den winter van '95 op '96 trekt Antony over Antwerpen naar Hamburg; in het voorjaar 1596 verblijft hij bij

1) Jacobus Thijs werd later secretaris en bibliothecaris van den landgraaf van Hessen; vervolgens hoogleeraar in de geschiedenis en letteren aan de Hoogeschool te Marburg. Een aantal van zijne boeken was naderhand in bezit van zijn neef Joh. Thysius en bevinden zich aldus in de Bibl. Thysiana. Zie P. A. Tiele: Catalogus der Bibliotheek van Joannes Thysius. Leiden. Firma E. J. Brill. 1879.

zijn oudsten broeder te Amsterdam, die nog steeds uitziet waar Jacobus een ambt zal verkrijgen.

Het archief van Thysius bevat eene merkwaardige correspondentie tusschen de vrouw van onzen Francois Thijs, Hedwich de Bacher, aan haar iets jongeren broeder Samuel, student te Leiden. Zij interesseert ons daarom, omdat er vele bijzonderheden over onze stad in worden genoemd, die mede helpen ons een indruk van dien tijd te geven. Na te Staden, Bremen en Amsterdam school te hebben gegaan, wordt Samuel in 1601 alhier student ¹⁾. Als Samuel hier aankomt woedt de pest en aanstonds is hij ongesteld aan eene „sinkinge ofte cattarre”. Ik was, schrijft hij aan zijne ouders in Halberstadt, zoo ellendig, dat, als ik mij niet terstond had doen aderen, ernstig gevaar zou hebben gelopen. Het gebeurde tweemaal op denzelfden dag, eenmaal in den rechterarm en eenmaal onder den tong. Hetgeen mij zeer verzwakte, schrijft hij; hetgeen niemand zal verwonderen. Naar verluidt sterven hier honderd menschen per week.

Over den gezondheidstoestand in dezen tijd bevat de correspondentie belangrijke gegevens; herhaaldelijk schrijft de vader uit Duitschland wat hij moet innemen om de pest te ontloopen of waarheen hij moet gaan om er vrij van te blijven. In 1606, in December, voelt onze held zich allerellendigst. Een eindeloze beschrijving van het ziektebeeld gaat naar

¹⁾ Over zijne academische bijzonderheden en zijne buitenslandsche studiereis leze men hiervóór het artikel van Dr. A. Scholte.

Halberstadt. Zijn huisarts is de bekende Everhard Vorstius. Hij lijdt aan benauwenissen, moet ontzettend hoesten, raakt — het komt ons thans als niets bijzonders voor — „schrickelijke fluijmen” kwijt en krijgt een drank om, zooals hij het noemt, „de borst te ruijmen”. Ik weet niet, bericht hij zijn vader, hoe ziek ik ben, „uijt mijn neuse druipjt ewich dun snot gelijk water”. Eenigen tijd later hooren wij dat hij gelukkig van de mazelen is hersteld.

De correspondentie bericht ons over de huisvesting, kleeding en verdere verzorging. Daar onze stad befaamd was op het gebied van de lakenindustrie, klampen zijne familieleden hem herhaaldelijk aan om hen iets te bezorgen. Het is speciaal het artikel kousen, „excellente sesdrayige swarte koussens”, dat in trek is, e n minderdradige, Brusselsche of Engelsche, waarin hij wordt betrokken. Eenmaal zet hij in een brief van eenige zijden alle bijzonderheden van dit onderdeel van ‘s menschen kleedij uiteen. Alles werd, de ouderen onder ons zullen er niet versteld van staan, wit gereed gemaakt en later geverfd. Zoo was zeer in trek de kleur karmozijn rood voor nette kousen; 5 gulden zien wij ze per paar herhaaldelijk kosten en hoe duur dit is kan men opmaken aan Samuel’s budget van f 300,— per jaar. De kamer kost onzen student 40 gulden, waarvoor tevens het linnengoed wordt gewasschen en hij en zijn contubernalen verder worden bediend, die ook dit bedrag neertellen. Het bovengoed en de kousen stoppen de studenten zelf, de kostjuffrouw, waardin genoemd, kookt voor hen wat haar goed-

dunkt en om de drie weken wordt terzake afgerekend. De winterprovisie, vleesch, boter en turf, wordt vooruit voldaan, hetgeen meermalen geldnood medebrengt.

Van het winterseizoen verder vernemen wij, dat de toenmalige studenten alleen in de bitterste koude eenige verwarming hadden. Medio December 1604 voelt Samuel zich gelukkig stof voor een tabbaard te hebben kunnen koopen om daarin te studeeren en neemt van den zelfkant van de stof de strooken om daarmee de naden in ramen en deuren te stoppen.

Met zijn kleeding schijnt het 'doorgaans slecht gesteld te zijn. Eens leest men, dat zijn eenige pantalon zoo kaal en grof van draad is, dat een schoenlapper zich daarvoor op een Kerst- of Zondag zou schamen. Hij ziet er uit alsof hij een schoolwicht was, zegt hij, en klaagt steen en been, dat hij, zoo ver van huis, er zoo langs moet loopen. Als zijn eerste kostbaas Leiden verlaten heeft, vindt hij onderdak bij zekeren Wijnant Jansz. van Lyncklaen in de Maarsmansteeg, een winkelier in stoffen, maar hieraan, hoe goed de verstandhouding ook is, zijn bezwaren verbonden, daar het winkelbedrijf medebrengt dat het middageten zeer ongeregeld ter tafel komt. Hij wil dan het Witte Lam, aldus heette deze affaire, verlaten en ziet uit naar een huisvesting aan het Rapenburg, dicht bij de Academie of op het Faliebagijnhof, waar nu de biblitheek der Universiteit staat, waar hij zegt, dat het uitermate fraai en stil is te wonen. Maar de academie bloeit, schrijft Samuel, en alles is vol. De prijzen zijn dan ook hoog ge-

worden; er wordt n.b. 200 gulden voor de bloote kost gevraagd. Zoo betaalt ook zijn neef Augustijn Thijs, die bij den bekenden Gomarus woont, dit bedrag. Brabantsche lieden van origine heeft hij op het oog „sijn seer net ende puntich ende schaffen oock wel op”. Eindelijk slaagt hij in zijn nieuw logement voor 36 pond en, vermeldt Samuel, „dies zullen se mij wasschen ende wringen en stijven”.

Het is zeer te betreuren, dat onze student sober is in de vermelding van wat er in politicis om hem heen gebeurt. Ook als hij reist, hooren wij in zijn verslag maar weinig. In 1606 maakt hij met zwager Francois een zakenreis naar Vlaanderen en Engeland. In Brussel zien zij den jaarlijkschen omgang van het sacrament van het Heilige Mirakel in de Sint Goedelenkerk, waarin de beide aartshertogen, Albertus en Isabella, elkander hand aan hand houdende, met een, Samuel volkomen onbekende pracht en praal volgen in een eindelooze stoet, die uren duurde. Francois tracht met het vorstelijk echtpaar zaken te doen, maar te vergeefs. De tocht gaat daarna verder op huurpaarden naar Gent, Kortrijk, Ieperen, en naar Poperinge, het stamland. Dan gaan de zwagers naar Calais, wachten op een reisgelegenheid naar Engeland eenige dagen, vertoeven eenige maanden in dit land, maar niets vermagen onzen briefschrijver in beweging te brengen om zijn indrukken op papier te zetten. Later vernemen wij slechts, dat de Engelsche vrouwen op Samuel geen gunstigen indruk hebben gemaakt; hij noemt ze oppervlakkig en hebben niets te beteekenen; alleen

gaan ze uitstekend gekleed. Dus toen reeds. Vermoedelijk is onze jonge man, dien wij in 1622 na den dood van zijne stiefmoeder Magdalena Thijs uit het oog verliezen, als advocaat in Den Haag bij het Hof van Holland, nimmer gehuwd. Mogelijk is hij ook bij een van de vele epidemieën gestorven, voordat hij zijn keuze had bepaald.

Enkele interessante mededeelingen nog over verkeersmoeilijkheden in dezen tijd, ruim 300 jaren terug. 21 Mei 1604 is hij van zijn zuster behouden uit Amsterdam in Leiden gearriveerd. Maar slechts op het nippertje, want bijna had zijn schip op een van de meeren het in een storm afgelegd. Als het ware met emmers overgoten door de holle baren, zegt Samuel, ging deze reis; de schuit schepte al maar water, en den ganschen weg over had men moeten hozen, zoodat onze reizigers zoo nat waren als hadden zij met kleeren en al gezwommen. „Nochtans,” zegt hij, „ben ick niet eens yuaelick geworden.” Maar deze belevenis zonk in het niet, bij wat een najaarsreis van Amsterdam in hetzelfde jaar 1604 bracht. Samuel had tusschen de keus gestaan per wagen naar Leiden te gaan of over water. Het laatste was evenwel begrijpelijker veel goedkooper en dus nam onze student de schuit. Maar op de Haarlemmermeer was het gezelschap blootgesteld aan een „tempeest”, zoo geweldig, dat men ieder oogenblik waande te zullen verdrinken. Voortdurend nam de boot water, moest de bemanning scheppen; het zeil was zoo kort ingebonden als maar mogelijk was, maar niettemin stond de mast gekromd als een boog.

Goddank, zei Samuel, was de boot vol volk, daar het weer zich eerst zoo schoon liet aanzien en verder was ze vol geladen met vracht. Anders was het niet mogelijk geweest zoo'n storm anderhalf uur lang te doorstaan. Op een gegeven moment voer het schip tegen een stuk land. De vaart was zoo groot, dat er een gedeelte van af werd gescheurd, maar het kostte één der zwaarden. Ieder dacht, dat het laatste uur was geslagen. Toen zij eindelijk „de nauwte begosten te krijgen” — de Ruige Hoek, welk een sprekende benaming, waar het meer op het breedst was en het onstuimigst placht te zijn, voorbij zijnde — voelden zij zich wat geruster, maar voeren van den morgen tot den donkeren avond nog door, zig-zag over de plassen, eer zij aan land konden en aan een herberg kwamen. In de Kaag moest worden overnacht; den volgenden dag stormde het al even zeer, maar gelukkig wist de schipper al laveerende op één zwaard, zich door de moeilijkheden heen te slaan en eindelijk tegen half tien was de tocht bij Leiden ten einde. „God zij gheloeft, die ons alle zoo ghenaedelick bewaert heeft,” schrijft Samuel aan zijn zwager Francois. Ik zal mij in het vervolg wel hoeden in zulk stormweer te reizen. „Liever hadde ick te lande een pondt groot te verreijsen.”

Wij nemen hiermede afscheid van den schrijver en van zijne verwanten. Ook al worden in deze briefwisseling geene groote zaken des levens besproken, niettemin boeit het ons thans hierbij een oogenblik stil te staan.

R. VAN ROIJEN.

Nicolaas Thijs
(middenstander) te Mechelen en onderschout aldaar.

Christoffel Thijs
juwelier te Antwerpen
overleden 1591 te Frankfort am Oder.
getrouwd met Martha Gilles.

Jan de Bacher
landbezitter en
pensionaris in
Poperinge, overl.
1579, getr. met
Janneke Rupels.

9 kinderen, w.o.:

..... Hans Thijs	François	Jacobus	Antoni	Magdalena trouwt	doctor Andries de Bacher				
juwelier te Elbing, daarna te Dantzig, dan te Amsterdam, leeft 1556—1611. trouwt Cath. Boel.	juwelier te Hamburg, later te Amsterdam, leeft 1561—1614, trouwt zijn zusters stiefdochter Elisabeth Hedwich de Bacher leeft 1581—1609.	geb. 1562, professor in de geschiedenis en letteren te Marburg, verm. ongehuwd.	geb. Antwerpen 1565. professor in de theologie te Harderwijk van 1609 af, van 1619—1640 te Leiden trouwt Johanna de Raad.	geb. 1569 overl. Leiden 1622; zij hertrouwt 1618 haar neef Paul Boel.	lijfarts van de hertogen van Brunswijk te Halberstadt, geb. Poperinge 1546 overl. Leiden 1616, is weduwnaar van Cathelijne de Boye.				
6 kinderen w.o.:		3 kinderen w.o.:		3 kinderen w.o.:		Uit het eerste huwelijk: 4 kinderen w.o.:		Uit het tweede:	
Augustijn	Antoni	Catharina	Christoffel	Antoni	François	Elisab. Hedwich	Samuel	Philip Sigismund	Elisabeth Hedwich
student te Leiden, omgekomen met zijn oom François aan de pest in Oost Pruisen.	geb. Dantzig 1595 overl. 1634 Amsterd. koopman aldaar, trouwt 1621 zijn nicht Elisabeth Hedwich de Bacher, overl. 1627 tr. 2° Magdalena Belten, geb. 1610 Zij hertr. haar mans neef Chr. Th.	geb. Dantzig 1589, overl. Leiden 1653 tr. 1628 prof. Constantijn l'Empereur, hoogl. theol.; leeft 1591—1648; woont Papegracht. Voogd over Johannes Thysius; Hier leefde deze sedert den dood van zijn vader, samen met Pieter en Levina.	geb. 1603 trouwt na 1634 de weduwe van zijn neef Antoni Th.	geb. 1603 overl. Leiden 1665 ongeh. prof. en bibliothecaris.	advocaat te Leiden, toez. voogd over Joh. Thysius.	geb. 1581—1609 trouwt haar stiefmoeders broeder Fr. Th.	geb. 1582 student te Leiden 1601; advocaat.	geb. 1584 trouwt Maria van Bambeek.	geb. 1598 trouwt 1621 haar neef Antoni Thijs, koopman te Amsterdam. Zij is de moeder van Joh. Thysius.
Uit het eerste huw.		Uit het tweede:		 Uit dit huwelijk ééne dochter Sara l'Empereur, in 1650 te Oegstgeest gehuwd met Marcus baron du Tour. Deze laatste deed als executeur- test. het bibliotheekgebouw aan het Rapenburg verrijzen.					
Johannes Thysius geb. 1621, overl. begin Oct. 1653	Pieter overl. 1653 27 juni	Levina trouwt 1653 jonker Willem Edmond.	Catharina jong gest.						

Het Corpus Wedde.

Op 25 April 1658 compareerden voor nots. Johan Scherpeling Jr. Johan van Panhuys, bewindhebber der W.I.C. alhier als gemachtigde van Vrouwe Maria Vivien, wed. den Heer Gillis van Panhuys en de Heer Pieter van Panhuys heer van Croonesteyn, raadsheer van den Rade van Braband in den Haag, als verhuurders en Jan Dirksz van Meershouck, waert aan het Corpus Wedde aan de Vliet te Voorschoten, als huurder van de visscherij van de naecte sluis tot aan 't Corpus Wedde, van daar nog de Oude Vliet noordwaarts tot aan de sluis in den Rijndijk en van Wedde zuidwestwaarts tot de nieuwe tolbrug in den weg van den Haag op Delft, voor 3 jaren ingaande 1 Mei en voor f 165. 's jaars.

Tevergeefs zocht ik dezen naam op oude kaarten. Ongetwijfeld is hier bedoeld de plek, die wij nog als uitspanning en veerhuis Allemansgeest kennen. Wedde wijst, evenals ter Wadding op eene ondiepe plaats, doch wat het woord Corpus in deze te be- duiden heeft, blijft de vraag; nimmer trof ik dien naam in andere stukken aan.¹⁾

BD.

1) Deze aanduiding van een grondbezit met het zelfst. naam- woord „**corpus**” is in het noorden van ons land niet onbe- kend. Even ten zuiden van de stad Groningen ligt aan den straatweg naar Eelde eene boerderij, **geheeten** „**Corpus** Den Hoorn”: vóór de Reformatie lag aldaar een klooster van de 3e orde van St. Franciscus. Onder de Leek was gelegen „**Corpus** De Linde”. Zie: Inventaris van het huisarchief van het kasteel Nienoord onder no. 452. Red.

Het Sint-Annahofje.

1492 — 1942.

In het einde van de 15de en in het begin van de 16de eeuw nam de armoede hier ter stede, voor een belangrijk deel als gevolg van den achteruitgang van het lakenbedrijf, in groote mate toe. Door stijging van de kosten van het levensonderhoud, vooral van de broodprijzen, leden velen een kommervol bestaan. Volgens Blok moet 't jaar 1488 als het duurste van de 15de eeuw worden beschouwd. Met deze moeilijke omstandigheden namen ook de zorgen voor de armen toe en werd het aantal inrichtingen van weldadigheid uitgebreid. Zoo werden o.a. de huiszittenhuizen met één, nl. met dat van de Vrouwenparochie, vermeerderd.

Het was in dezen tijd, dat de eerste vrijwoningen of hofjes werden gesticht. Dat waren stichtingen door welgestelde personen in het leven geroepen ten behoeve van ouden van dagen. Doordat in dien tijd de huizen ruim uiteen gebouwd waren, bleef er dikwijls een groot erf tusschenin open, geschikt om er kleine woningen op te doen bouwen. Deze werden dan kosteloos ter beschikking gesteld aan arme mannen of vrouwen, soms ook aan echtparen, die daar een veilig onderdak konden vinden in een eigen

Foto Goedeljee

Gezicht op het hofje in de richting van de Hooigracht.

Foto Goedeljee.

Gezicht op het hofje in de richting van de Middelstegegracht.

huisje, waar zij ook hun eigen potje konden koken. Het sprak vanzelf dat men wel verplicht was zich aan de bepalingen van een reglement te houden. In een stichtingsbrief werd bepaald bij wie het bestuur zou berusten. Meestal werden behalve de vrije woning nog levensmiddelen en brandstof, de zoogenaamde preuven verschaft.

Het oudste van de Leidsche hofjes is het Jerusalems-hofje op de Kaiserstraat, vroeger Cellebroersgracht geheeten; het werd in 1467 gesticht ten behoeve van dertien arme oude mannen. Er was een kapelletje bij, dat na de hervorming voor allerlei andere doeleinden werd gebruikt. Zijn eigenaardigheid was al lang verloren gegaan, toen het in 1887 werd afgebroken¹⁾.

Gelukkig is er in Leiden een hofje waarvan het oorspronkelijke kapelletje is gespaard gebleven, nl. het St.-Anna Aalmoeshuis, sneer bekend onder den naam van St.-Annahofje aan de Hooigracht.

In 1487 kocht Willem Claesz., brouwer van beroep, gehuwd met Hillegont Willemsd., een groot huis en een poort aan de Hooigracht met een erf, dat uitkwam aan de Middelstegracht. In het huis woonden de echtelieden tot hun dood (1491 of 1492). Het erf bestemden zij om er dertien huisjes te bouwen ten behoeve van dertien arme vrouwen, benevens een kapel. Dit kapelletje staat daar nu vier en een halve eeuw en boeit nog steeds den bezoeker door zijn eenvoudige schoonheid.

1) Zie Mr. Dr. J. C. Overvoorde, Het Hof en de Kapel. van **Jerusalem, Leidsch** Jaarboekje 1904, bl. 40.

In de kapel bevindt zich een altaar; aan de voorzijde daarvan leest men:

In die eere Goeds en(de) die reyne maghet Maria soe heeft ghesticht en(de) doen maken int jaer 1492 Wille(m) Claesz. de brouwer ende Hillego(n)t Wille(m)s docht(e)r syn wyf dese cappele mit dese XIII camere(n) o(m) Goeds wille(n) i(n) te wone(n) XIII arme vrouke(n)s va(n) guede fae(m) en(de) nae(m) wesende en(de) dit outaer is ghewyt in die eer der heylghe vrouwe Sinte An(n)a int jaer XVC en(de) IX den XIXste dach in Februa(ri)o.

Dit is als 't ware de stichtingsoorkonde en geeft in weinige woorden de bedoeling der stichters weer.

Willem Claesz. en zijn vrouw Hillegont zullen zelf het bouwen van de kapel wel niet meer beleefd hebben, want in een acte van 3 Aug. 1507 wordt gesproken van een „kapelle of bedehuis door Willem en Clemens (hun zoon en dochter) getimmerd binnen de parochie van St. Pancras”. Dit zelfde blijkt ook uit den stichtingsbrief, eveneens van 3 Aug. 1507 (inventaris No. 1) :

Willem Willemsz., Clemens Willemsd. gehuwd met Jan Nannenz. en na het overlijden van Sophie Willemsd. in leven echtgenoot van Jan Kerstantsz., als erfgenamen van Willem Claesz. en Hillegont Willemsd., onser drien vader en moeder omme te volbrengen onser voorseyde ouderen uysterste willen ende begeerte ter eren Goodts zynre liever Moeder, alle Goodts heiligen ende bysonder der waerdiger vrouwe sinte Annen, oude Moeder des zoons Goodts tot verlatenisse van onser ouderen onsen ende aller

dengenen dien ons goet gedaen hebben haer sonden ; maken en geven puerlick om Goodts wille tot behoef van dartien arme maechden ofte vrouwen, ten ewigen dagen omme al daer inne te wonen ende Gode te dienen in waerlicken (*wereldlijken*) staet, die ende alsulcke dertien cameran mit ter cappellen ofte bedehuys daerinne begrepen, als wy staende hebben mitter poorten ende inganck op die Hoygraft, streckende tot op te middelste graft toe zuytwaert.

Het geheel bestond dus reeds, maar het in gebruik nemen was vertraagd door de onderhandelingen met het kapittel van St. Pancras. Dit college was in 't geheel niet ingenomen met de stichting van het kapelletje. Het was immers voor hen een derving van inkomsten, wanneer de parochianen zich derwaarts begaven in plaats van naar de parochiekerk. Gelukkig kon op 3 Augustus 1507 tusschen den deken en het gemeen convent van het St.-Pancras-collegium te Leiden en de erfgenamen van de stichters een contract opgemaakt worden, waarbij zij bekenden „vriendelijken mit malkanderen overeen gekomen te zijn, dat alle geschillen, als tusschen hen gerezen en hangende zijn geweest” opgelost waren. Bepaald werd als volgt: De bestaande kapel zal in denzelfden toestand behooren te blijven en er zullen alleen H. Missen in gecelebreerd mogen worden met gesloten deuren voor de bewoonsters van het hofje. Het zal verboden zijn er de biecht te hooren, het Sacrament te bewaren, er te begraven of een klok in te hangen. Als vergoeding voor de kosten, gedaan door den deken en het kapittel in dit geschil, schenken Willem

en Clement 8 hond land, gelegen te Oegstgeest. Later geven zij nogmaals land, gelegen bij de „Groenstege” opdat men „sulck offerhande, als comen sal in de selven Capelle, behouden zal”.

Toen dat alles geregeld was, kon dan eindelijk op 19 Februari 1509 de plechtige wijding plaats hebben.

Tot op den huidigen dag is nog veel bewaard gebleven uit den tijd, toen in de kapel dienst werd gehouden voor de conventualen. Op het altaar — het eenige naar men zegt ten noorden van den Moerdijk dat niet door de beeldenstormers is verwoest — staan twee zware koperen kandelaars. Er boven hangen een zeer fraaie triptiek, de Aanbidding der Drie Koningen voorstellende, en een houten zon met in het midden de letters: I H S.

Men heeft in het eind der vorige eeuw verschillende kunstkenners geraadpleegd, ten einde te weten te komen, wie de schilder der triptiek kon zijn, maar noch Bredius, noch Hofstede de Groot, noch Bode hebben den maker kunnen vaststellen. Het stuk is in 1892 door Hauser te Berlijn gerestaureerd, waarvan de kosten alles inbegrepen f 254.— hebben bedragen.

Aan de rechterzijde van 't altaar staan in een nisje twee tinnen schenkkannen, geteekend met een V (*Vinum*) en een A (*Aqua*), die den wijn en het water inhielden, benoodigd voor het H. Misoffer, terwijl aan den linkerkant van het altaar een koperen lavabo hangt; in een nis bevindt zich het sacrarium of piscina sacra. Verder is er nog, behalve een misbel en een wijwatervat een 16de-eeuwsch schilderij bewaard ge-

Foto W. Rameau.

Opschrift op het altaar.

Foto J. W. Smit.

Interieur der kapel.

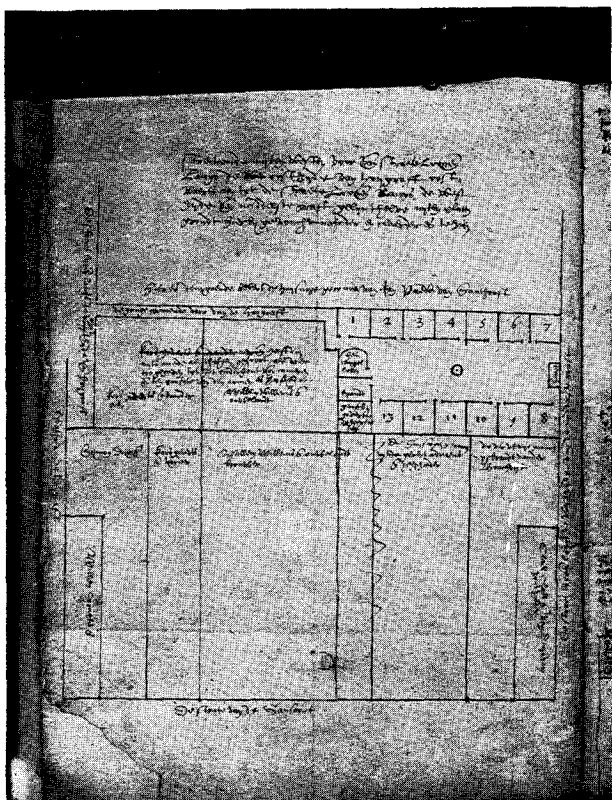

Foto Gemeente-archief.

Plattegrond van het St. Annahofje, geteekend door den bekenden stadssecretaris Jan van Hout, waarop men duidelijk de kamers van het hofje genummerd 1-13, de kapel c.a., de pomp, enz. onderscheidt. In de **boven-**geschreven regels worden de begrenzingen van het in beeld gebrachte omschreven: de ingeschreven namen zijn die van hen, die in de bonboeken der stad toen ter tijde te boek stonden.

Repr. uit Archief Annahofje no. 110.

bleven. Het stelt voor Christus als hovenier (Joh. 20, v. 14-15) met op den voorgrond het portret van Cornelis Willemsz., een kleinzoon van den stichter, die kanunnik was van de St.-Pancraskerk, waar hij het altaar van St. Agatha bediende. Hij bewoonde het huis naast het hofje, waar hij in 1558 overleed. Onderaan in de fraai gesneden lijst leest men: QVARTA NOVEMBRIS Aº DNI XVº LVIII CESSIT NATVE VENE RABILIS DNS AC MAGISTER CORNELIVS WIHELMI HVIVS ECCLESIE CANONICVS VIVAT DI VES DEO.

Tot den oorspronkelijken inventaris behoort voorts nog een belangrijk gotisch diptiekje, gepolychromeerd snijwerk in hout, Maria en den engel Gabriël voorstellende; verder een dalmatiek van grove stof, zeer versleten, en een mooi gesneden, maar erg geschonden houten beeldje van Maria met een kindergroep.

Van het hofje is een oude plattegrond-teekening in het archief aanwezig, gedateerd 1604. Hierop kan men zien hoe vroeger een deur direct toegang gaf van den hof tot het kapelletje, terwijl het zoogenaamde „pandt” verder was uitgebouwd. Bij de laatste restauratie zijn de fundeeringen daarvan teruggevonden. Dit is sedert dien veranderd; wanneer, is echter niet met zekerheid te zeggen. Uit welk jaar de glazen met de voorstelling uit het leven der Heilige Anna dateeren, is evenmin bekend. Wel berust in het archief een kwitantie, waaruit blijkt, dat Abraham Torenvliet in 1675 de drie wapens in de glazen geleverd heeft voor de somma van 15 gulden en repareerde wat gebroken was voor 12 gld. Van dezen

post groot f 27.— betaalden regenten er zelf f 10.-. Tegenwoordig is de ingang tot de kapel, het z.g. regentenhuis, op 't kaartje aangeduid als „tpandt”. Men heeft dit ook wel priesterwoning geheeten, maar niets wijst er op, dat hier ooit een priester gewoond heeft. Toch is het wel waarschijnlijk, dat het vertrek naast de kapel als Sacristie en kleedkamer voor den priester moet hebben gediend. In de rekeningen is niets over een geestelijke te vinden. Dit doet 't vermoeden rijzen, dat de bediening door de familie van den stichter pro Deo geschiedde. Van den dienst in de kapel vindt men nl. wel in de rekening van 1551 (inventaris No. 91) vermeld:

„gegeven die costerinne van St. Anna dat sie die ornamenten schoon hout te wasschen en die kerck schoe(n) ende datter behoert voor haar salaris een karolus gulden”.

Uit de rekening blijkt voorts, dat St.-Annadag een groote feestdag was voor de bewoonsters; op den avond er voor kwam het koor uit de St.-Pancraskerk er het Lof zingen.

Waarschijnlijk is er oorspronkelijk boven het vertrek naast de kapel geen verdieping geweest. Bij de laatste restauratie bleek, namelijk toen men naar de oorzaak van de ernstige verzakking van het regentenhuis zocht, dat er een balk, die geheel vermolmd was, over de geheele breedte in den zijmuur was ingemetseld. Men is gerechtigd aan te nemen, dat dit een kapbalk uit de eerste bouwperiode was.

In 1604 bestond het voornemen, van de kapel een regentenkamer te maken, ter vergadering, tot distri-

Foto W. Rameau.

Vóór de restauratie.

Foto van Vliet.

Na de restauratie.

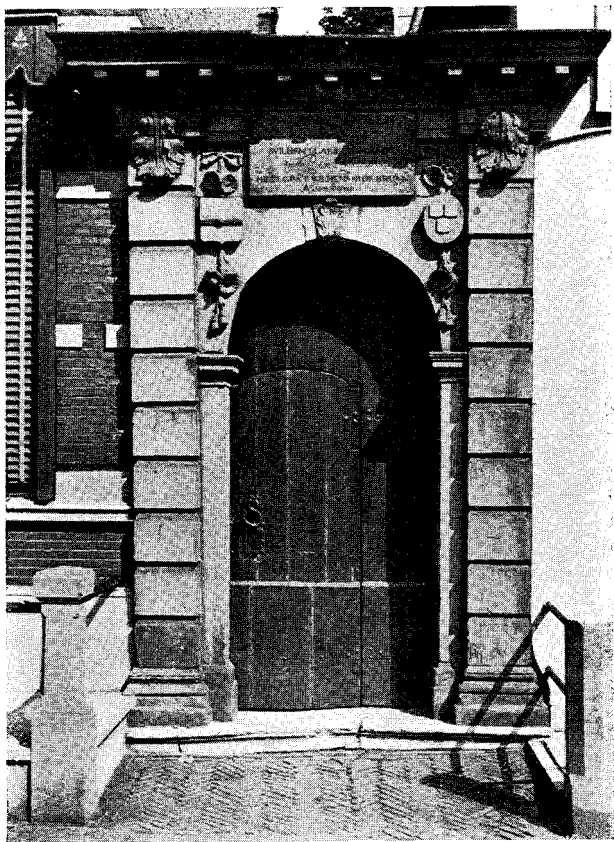

Foto Rijksbureau voor de Monumentenzorg.
Ingang van het St.-Annahofje aan de zijde van de Hooigracht.

butie aan de armen en tot plaatsing der archieffkist. Zij was sinds 1598 verhuurd aan Willem Willemsz. Ouwelandt, een bierbrouwer aan den Nieuwen Rijn, in de stedelijke administratie geheeten en op 't kaartje aangeduid als : „de strate van de Gansoort”. In 1604 vindt men voor 't laatst de huur van 8 gld. vermeld. Deze Ouwelandt scheen de schilderkunst te beoefenen ; van hem zijn waarschijnlijk de nog aanwezige schilderstukjes afkomstig, doch van eenige kunstwaarde zijn deze niet.

Vanuit het vertrek naast de kapel leidt een trap naar boven ; in de kamer die zich daar bevindt is een mooie eikenhouten bedstede. Voor wie deze bestemd was, blijft een duister punt.

Het zijn het kapelletje en het huis er naast welke aan het St.-Annahofje in 't bijzonder cachet verleen.

Hebben de kinderen van Willem Claesz. en Hillegont Willemsd. zich zeer veel moeite gegeven om 't hof te stichten en alles voor den dienst in de kapel te regelen, zij lieten 't daar niet bij. Ook voor de stoffelijke behoeften strekten zich hunne zorgen uit. Zij gaven ten voordeele der arme vrouwen het huis en erf, waar hunne ouders in gewoond hadden en in gestorven waren, verder nog tienden als hunne ouders daartoe besproken hadden. Willem Willemsz. trachtte voorts vrijdom van bieraccijns te verkrijgen; dit gelukte eerst in 1525. Ook anderen waren de bewoonsters indachtig. Nanne Paeds en zijn huisvrouw bespraken voor haar twee maaltijden jaarlijks, waarvan één op St.-Annadag. In 1543 deed Cornelis Paeds hetzelfde, opdat eeuwigdurend op zes hooge feestdagen de

„dartialen arme menschen, wonende in ‘t St.-Anna klooster elk een half pint Rijnwijn of Romenye van 10 comans grooten de stoop en een wit brood van 4penningen” zouden worden uitgereikt. De moeder van Cornelis Paeds legateerde zes vaten bier ‘s jaars, later nog acht vaten om dagelijks aan de bewoonsters te distribueeren. Sij testament van 1558 vermaakte de eerder genoemde priester Cornelis Willemsz. een bedrag om voor elk der vrouwen jaarlijks een „nieuwe mollicxe kase” (d.i. nieuwmelksche kaas: gemaakt van melk eener koe, die pas gekalfd heeft) te koopen. Na den dood van Ghijsbrecht Jorisz., eertijds pastoor, zullen „de vrouwen van het poortgen ten eeuwigen dage ontvangen 5 stuvers om zich daarmede vrolijk te maken en zullen zij hem dagelijks in hunne gebeden gedachtig zijn”.

De eerste jaren stond het hof onder de leiding van de kinderen van Willem Claesz. en Hillegont Willemsd. Na hun dood ging, zoo werd in den stichtingsbrief bepaald, het bestuur over op den deken en den scholaster van St. Pancras met een nakomeling van den stichter. Wilden deze zelf de administratie niet voeren, zoo konden zij „eenige goede harten van de Prochie van St. Pancras wesende, het sy man of wyf daer toe deputeeren”. Toch moesten zij altijd met den naasten bloedverwant beslissen over opname van vrouwen in de huisjes.

Dit heeft zoo geduurd totdat de katholieke eeredienst in de St.-Pancraskerk werd afgeschaft. Tot 1571 heeft ‘t hof onder toezicht gestaan van den genoemden deken en scholaster, met Pouwel van

Thorenvliet als afstammeling van den stichter. Eenige jaren werd er geen toezicht op de stichting uitgeoefend, totdat in 1587 de Magistraat een nieuwe schikking trof omtrent de „toezienders”.

Voor het jaar 1588 werden door het gerecht der stad tot regenten benoemd Lourys Huygensz. Gael en Willem Willemsz. Ouwelant, met, als naasten bloedverwant van de stichters, Johan Paets van Santhorst. Sindsdien is het hofje onder bestuur van, regenten gebleven.

De huisjes, die omstreeks 1500 getimmerd werden, zullen in 't einde van de 17de eeuw een grondige restauratie noodig gehad hebben. Aanzienlijke bedragen voor reparatie komen in de rekeningen van 1682 tot 1685 voor. Uit het jaar 1685 dateert ook de poort aan de Hooigracht; door Mr. Frans Crama werden de letters er boven geschreven en uitgestoken. In 1707 vernieuwde Jan Percelles ze met geel op zwarten grond. Ondanks de genoemde reparaties schijnt men in 't begin van de 18de eeuw toch tot geheele vernieuwing te hebben moeten overgaan. Op 14 Februari 1719 hebben regenten aanbesteed het afbreken en weder geheel opbouwen van drie huisjes. Aannemer van het werk was Hermanus Marinie voor f 1400.—. Dezelfde bouwde in 't daarop volgende jaar weer vier huisjes. Dit zullen de huisjes geweest zijn, zooals wij ze jarenlang gekend hebben: een kamer beneden met een bedstede, waaronder een keldertje, een stookgelegenheid, waar gekookt werd, steenen vloeren, witte muren met onderaan een rand blauwe schrobtegeltjes, een trap naar boven

zonder leuning, wat voor de bejaarde bewoonsters wel eens noodlottige gevolgen had en dan een onbeschoten zolder. In latere jaren heeft men de huisjes, meer aanpassend aan den tijd, comfortabeler gemaakt: er werden houten vloeren in gemaakt, de kamertjes werden behangen en er kwam een schoorsteenmantel in.

In 1866 werd de gasverlichting voor de lantaarn op de pomp, midden in den hof, aangelegd, maar 't heeft tot 1917 geduurd tot men, door den oorlogstoestand gedwongen, er toe overging in de huisjes zelf gasleidingen te laten maken, hetgeen f 315,— gekost heeft. Één aansluiting op de waterleiding voor het geheele hofje werd in 1894 aangebracht.

Gelijk in alle hofjes, waren de privaten buiten; allengs heeft men in de meeste van dergelijke stichtingen hierin de voor de bejaarde bewoonsters noodzakelijke veranderingen gebracht.

Hebben de huisjes in den loop der eeuwen telkens wijzigingen ondergaan, zoo ging het ook met het genre der bewoonsters. Oorspronkelijk waren 't arme maagden of vrouwen, die „Gode (moesten) dienen in waerlicken staet” en die de stichters iederen dag in hare gebeden moesten gedenken. Later werd bepaald, dat zij tot de Ned. Herv. Kerk moesten behooren.

Aanvankelijk moesten zij, als zij kwamen te overlijden, alles wat zij bezaten ten behoeve van de stichting achterlaten. Aan dezen regel werd nog lang de hand gehouden. In het jaar 1833 vinden wij, dat na het overlijden van een bewoonster haar

nagelaten goederen f 400.— opbrachten. Voor rekening van de stichting waren dan de kosten van dokter en apotheker en tevens de begrafenis-kosten. In de St.-Pancraskerk stonden vier grafkelders, twee in het middenkoor, een in den kooromgang en een in de Zuidkapel, ten name van het St.-Anna Aalmoeshuis geboekt. In 1813 is voor het laatst een bewoonster van het hofje in de Hoogelandsche kerk begraven.

In 1859 wordt voor het eerst vermeld, dat een inkoop-som werd gestort en wel f 100.— „tot uitkoop der goederen”. Oorspronkelijk werden alleen levens-behoefte, als brood, bier, kaas en turf verstrekt; later ontvangen de bewoonsters preuven in den vorm van een maandelijksche uitkeering, benevens geld voor brandstof. Doch tot ver in de 19de eeuw werd ook zorg gedragen voor hare geestelijke belangen. De rekening van 1835 vermeldt: aan Mr. van Dissel voor een jaar onderwijs in den godsdienst aan de conventualen f 30.—. Tot in 1868 vindt men dezen post aangeteekend.

Tegen het einde van de 19de eeuw begon de kapel zeer bouwvallig te worden; de muren vertoonden scheuren en lieten vocht door. De toenmalige regenten, de heeren P. J. de Fremery (en na zijn overlijden zijne dochter mej. H. J. de Fremery) en Dr. D.G. W. Muller Massis, hebben deze in 1894 onder leiding van den architect, den heer W. C. Mulder, grondig doen restaureeren. Hun is groote erkentelijkheid daarvoor verschuldigd.

In den loop der jaren vertoonden de huisjes opnieuw neiging tot verzakking. Toen op het terrein

naast het hofje in 1926 het St.-Elisabethgesticht werd gebouwd, is die vooral door het heien in 200'n hevige mate toegenomen, dat de bewoonsters tijdelijk elders moesten worden ondergebracht. Ofschoon het St.-Elisabethgesticht veel aan het behoud der huisjes heeft ten koste gelegd, bleven er op den duur onoverkomelijke bezwaren. Zoo konden in de zeven huisjes, grenzende aan het ziekenhuis, de kachels vaak niet branden ten gevolge van het hooge naastaan gelegen gebouw, en moesten de oudjes of in de koude of in den rook zitten en dan: niettegenstaande de voorzorgsmaatregelen ging de verzakking steeds verder. Daarbij kwam nog, dat in het St.-Annahofje de toestand van de twee privaten buiten nog steeds gehandhaafd was en dat er in de huisjes noch waterleiding noch waterloozing was.

De tegenwoordige regenten, de heeren T. F. J. Muller Massis en W. B. van Dooruinck en mej. F. A. Le Poole, kwamen dus voor zéér groote moeilijkheden te staan. Daarenboven verlangden ook kapel en regentenhuis dringend herstel. Regenten waren van meening, dat hier een grondige restauratie en saneering noodzakelijk was en geen half werk gedaan moest worden. Het kapitaal der stichting was onvoldoende om in dergelijke groote kosten te voorzien. Gelukkig werd door het Rijk op advies van de Rijks-commissie voor de Monumentenzorg een subsidie van 40% in de bouwkosten toegezegd. De Gemeente Leiden besloot 10 % te verleen. De architect, Ir. H. A. van Oerle, was door regenten verzocht plannen voor restauratie en saneering te

ontwerpen, welke door het Rijk werden goedgekeurd. In het bouwkundig weekblad *Architectura* van 5 April 1941 geeft hij een beschrijving van het eerste deel van het werk, nl. de noordzijde met zeven huisjes met inbegrip van de centrale verwarmingsinstallatie: „Aangezien aankoop van grond voor het vergrooten der huisjes uitgesloten was, moest in de oorspronkelijke ruimte een indeeling gemaakt worden, waarbij zonder de woonruimte te verkleinen, een W.C., een keuken en slaapgelegenheid kon worden gevonden. In de gang werd een tochtdeur aangebracht, waardoor de achtergang tot keuken kon worden ingericht. De separatie tusschen kamer en gang werd ruim van glas in lood voorzien, waardoor de kleine afmetingen van de woonkamers voor het gevoel iets verruimd werden. Op den zolder werd een goede slaapkamer en bergkamer geprojecteerd, waardoor de oude bedstede kon verdwijnen en benut kon worden tot verruiming van de woonkamer. Door den bijzonder bouwvalligen toestand echter, welke tengevolge van het ontbreken van een goede fundeering was ontstaan, kon met deze eenvoudige wijziging der indeeling niet worden volstaan en moest gedeeltelijk tot herbouw worden overgegaan. Het hofje werd voorzien van een centrale verwarmings-installatie, die in het voormalig zomerhuis werd opgesteld. Ten gerieve van de bewoonsters werd in het huis van de portierster een badkamer ingericht”.

Het werk, in 1939 begonnen, kwam gereed einde 1941. Door de bijzondere omstandigheden ten gevolge van den oorlogstoestand moesten zeer vel‘.

en zeer moeilijke problemen opgelost worden, maar, gelukkig, men kwam tot een goed einde. Het St.-Annahofje heeft door deze op ruime schaal opgevatte restauratie een verjongingskuur ondergaan ; men zou niet licht denken met een 450-jarige te doen te hebben, al is toch het typische cachet van een erf met dertien huisjes en een oud kapelletje bewaard gebleven.

De tegenwoordige regenten zijn er zich van bewust maar een schakel te zijn in een lange rij van hen die eerder de belangen der stichting hebben behartigd en die dat in de toekomst zullen doen, doch zij prijzen zich gelukkig het hunne te hebben kunnen bijdragen tot instandhouding van deze zoo nuttige en historisch belangrijke stichting.

F. A. LE POOLE.

Vijf en tachtig jaren „uiterlijke welsprekendheid”.

Op 21 April 1941 besloot de ledenvergadering van de Kon. Ver. „Litteris Sacrum” om tot opheffing over te gaan.

Door dit besluit sloot zij een periode van vijf en tachtig jaren „uiterlijke welsprekendheid” af en daalde de oudste tooneelvereeniging van onze stad en tevens één der oudste van den lande ten grave.

Waar „Litteris”, zooals zij in de wandeling genoemd werd, ontzaglijk veel gedaan heeft voor de bevordering van het Leidsche cultureele leven, mag een enkel woord daarover in het „Leidsch Jaarboekje” niet ontbreken.

„Litteris Sacrum”, een vereeniging „tot bevordering der uiterlijke welsprekendheid”, werd opgericht op 20 Februari 1856. Het was een genootschap vóór en dóór onderwijzers gesticht.

Natuurlijk dacht men toen nog niet aan opvoeringen van tooneelstukken; men maakte opstellen over een of ander onderwerp, waarover de andere leden cri-

tiel mochten uitbrengen; eerst later voerde men op „openbare oefeningsavonden” dramatische stukken op, die, voor onze begrippen, wel „van dik hout zaagt men planken” geweest zullen zijn!

Om lid te kunnen worden, moest men minstens achttien jaar zijn, tot den onderwijzersstand behooren of dien stand vrijwillig verlaten hebben. Eerst in 1871 verviel deze laatste eisch, zoodat het lidmaatschap open stond voor alle beroepen.

In 1891 werd voor de eerste maal een stuk, waarin dames optraden, opgevoerd; voordien werden alleen stukken met uitsluitend heerenrollen gekozen. De dames waren evenwel slechts gasten; eerst in 1912 werd het lidmaatschap ook voor haar opengesteld en werd „Litteris” een gemengde vereeniging.

Steeds grooter wordt het aantal bezoekers, zoodat vanaf 1920 van elk stuk twee opvoeringen gegeven moeten worden. In 1928 worden het zelfs drie opvoeringen. „Litteris” speelt gewoonlijk drie stukken per seizoen, zoodat nu minstens negen maal per seizoen de Leidsche Schouwburg tot de nok gevuld is met toegewijde en dankbare Litteranen.

Bij het vijf en zeventig-jarig bestaan in 1931 ontvangt de vereeniging het praedicaat „Koninklijke”, waardoor letterlijk en figuurlijk de kroon werd gezet op 75 jaren ernstig tooneelwerk.

Na opkomst en bloei volgt — men ziet het bijna altijd gebeuren — het verval. Zoo was het ook hier.

Na het tachtigjarig bestaan, dat nog luisterrijk gevierd werd, volgde een inzinking; al spoedig moest men tot inkrimping van het aantal opvoeringen over-

gaan en in 1941 kwam het einde; sinds 21 April bestaat „Litteris” niet meer.

Zij heeft in de 85 jaren van haar bestaan een zeer goeden naam verworven; haar opvoeringen stonden, vooral in de laatste 20 jaren, dikwijls op zeer hoog peil.

„Litteris” trad niet bijster vaak naar buiten op zij nam slechts enkele malen aan nationale tooneelwedstrijden deel. Maar als zij ten strijde trok, dan kwam zij meestal prachtig voor den dag; de vele behaalde prijzen bewijzen dit.

Ik zou te veel plaatsruimte vorderen, wanneer ik alle goede opvoeringen, welke zij verzorgde, moest opnoemen ; ik volsta daarom met de opsomming van bijzondere successen : „Ysbrand” (1912), „Oud-Heidelberg” (1925), „Nora” (1932) en „Mejonkvrouwe De la Seiglière” (1934).

Ik mag verder niet verzuimen te vermelden, dat „Litteris” twee maai een stuk van één harer leden ten doop hield: in 1926 „Liefde's Daemon” van F. H. N. Bloemink (waarin als gasten Esther de Boer-Van Rijk en Aleida Roelofsen optraden) en in 1935 „Muggen om de kaars” van H. de Wilde.

Het is te betreuren, dat aan den arbeid van deze oude, Leidsche vereeniging een einde is gekomen. Zij heeft inderdaad ernstig meegewerkt aan een schoon, cultureel doel, door belangstelling, zoowel passieve als actieve, te wekken voor het Leidsche dilettantentoneel. Dit heeft zich, dank zij „Litteris”, bijkans een eeuw mogen verheugen in een steeds groeienden kring van kunstliefhebbers.

Nu zij eenmaal tot opheffing besloot, willen wij daarbij één lichtpunt zien. Haar dood moge verlies zijn, haar arbeid ten gunste van Tooneel en Leidsch publiek is in ieder geval winst geweest!

HAN DE WILDE.

Leiden, 15 October 1941.

Abraham Hopman, de eerste Nederlandsche luchtreiziger.

Nadat de gebroeders Montgoffier in 1783 de luchtballon hadden uitgevonden werden in de daarop volgende jaren met min of meer succes ballontochten in verschillende landen ondernomen en al spoedig kwamen enkele buitenlanders in ons land om uit winstbejag het stoute stuk te wagen zich met een ballon in het luchtruim te begeven. Het was Jean P. Blanchard, die het eerst hier te lande opsteeg en wel op 12 Juli 1785 te 's-Gravenhage. Het duurde hierna nog enkele jaren aleer een landgenoot zich hiermede bezig hield en deze landgenoot was Abraham Hopman, die een groote belangstelling koesterde voor de ballonluchtvaart en ondanks tegenslag, bespotting en miskenning niet rustte alvorens er in te zijn geslaagd om met een door hem zelf vervaardigden luchtballon op te stijgen. Over dezen luchtvaartpionier willen we hier iets mededeelen, want Hopman was Leidenaar van geboorte.

Abraham Hopman werd den 13den Maart 1770 in onze stad geboren en den daarop volgenden dag in de Hooglandsche Kerk gedoopt. Zijn vader, Nicolaas

Hopman, geboren 15 April en gedoopt te Leiden, Hooglandsche Kerk, den 16 April 1745, als zoon van Dirk Hopman en Anna Lasschuyt, vinden we vermeld bij ondertrouw op 5 Februari 1768 als „Tentschuytschipper”, schipper van een trekschuit dus, wonende op de Waartstraat of Kalvermarkt (thans Kalvermarkt); zijn moeder, Grietje Wijntje, eveneens hier ter stede geboren, was een dochter van Abraham Wijntje en Geertruy Palm. Abrahams moeder woonde bij ondertrouw in den Vrouwekamp.

In tegenstelling met onzen Abraham, die, zooais we zullen zien, op betrekkelijk jeugdigen leeftijd zijn geboortestad verlaat, zijn de ouders in Leiden gebleven. Wij vinden den vader vermeld op de Liste civique de la Commune de Leide van 1811 als marchand de Bois. Zijn moeder overlijdt 25 November 1815; blijkens overlijdensacte woonde het echtpaar Zijldgracht Wijk 2 nr. 297 (thans Korevaarstraat 19). De vader sterft 17 Januari 1823, wonende Zijldgracht Wijk 2 nr. 301 (thans Korevaarstraat 27).

In welk huis Abraham Hopman het eerste levenslicht aanschouwde hebben we helaas niet kunnen vinden. Ook over diens Leidsche jeugd zijn geen gegevens bekend.

In zijn jeugd jaren — sinds November 1783 — werden hier te lande proeven gedaan met het oplaten van „Lugtweegkundige bollen”, al of niet aan een lang touw. De Leydsche Courant van 2 [April 1784 (nr. 40)] bericht hierover, dat de Heeren Bianchy en Comp. „hebben van den Ed. Groot Achtbaare Magistraat van Leyden permissie bekomen” om de te Amsterdam

Abraham Hopman, de eerste Nederlandsche
luchtreiziger, geboren te Leiden 13 Maart 1770.

Frits Hopman, de achter-kleinzoon van Abraham
Hopman, **leeraar** aan de Leidsche H.B S., over-
leden te Leiden 4 Maart 1932.

Het huis **Schagchelstraat** nr. 13 te Haarlem, het woon- en sterfhuis van Abraham Hopman.

gedane proefneming te Leiden te herhalen. In no. 41 der zelfde courant staat, dat den 4den April „de Heeren Bianchy en Comp., met den Heer Nosedá van Parys, hunne Proefneeming met de door hun vervaardigde Luchtbollen verrigt hebben”. De beschrijving dier proeven en de daarbij gebruikte ballons vindt men eveneens in deze nrs. der Leydsche Courant.‘) Het is niet onmogelijk, dat deze „bol-oplating” op den toen 14-jarigen Abraham, gezien zijn latere belangstelling voor luchtballons, grooten indruk heeft gemaakt.

Op 15 Maart 1789, wanneer hij dus 19 jaar is, vraagt Abraham Hopman zijn attestatie aan voor vertrek naar Wageningen, waar hij zich den 20sten laat inschrijven, doch op 9 September d.a.v. keert Hopman weder naar Leiden terug. Lang kan hij evenwel daar niet hebben verbleven, want wij ontmoeten hem weder op 20 Mei 1792 te Haarlem bij zijn huwelijk (Nederd. Geref. Gemeente) met Klasina Raadsman, jongedochter van Hardenberg. Te Haarlem ook werden drie kinderen van hem gedoopt, n.l. Nicolaas op 23 December 1794, Willemina op 29 October 1797 en Fredrich Coenraad Wilhelm op 8 Mei 1803, terwijl één der kinderen, vermoedelijk Willemina, op 1 December 1801 te Haarlem werd begraven.

Zijn tweede zoon, Fredrich, is de stamvader van verschillende in leven zijnde leden van het geslacht

1) E. Fuld, Uit de eerste jaren der Luchtvaart in Nederland, 1700—1808, bl. 27.

Hopman. Diens zoon, Jacob Hopman, is de vader van Frederik Jan Hopman, bekend als Frits Hopman, de populaire leeraar aan de Leidsche H.B.S. en bekend prozaïst, die alhier op 4 Maart 1932 overleed en herdacht werd in het Leidsch Jaarboekje van het daarop volgende jaar. De jongste zoon van Frits, Frederik Jan Jr., maakte voor enkele jaren een zwerftocht met een vrachtauto naar Cashmir, Britsch-Indië, daarmede de voetsporen drukkende van zijn avontuurlijken bet-overgrootvader.

Keeren we thans weder naar dezen terug. Abraham Hopman had te Haarlem een stoffenfabriek, tevens was hij physisch instrumentmaker en beide beroepen zullen hem bij het vervaardigen van een luchtballon zeker van pas zijn gekomen. Eerst in 1803 maakt hij met een zekere Louis Loude plannen tot het vervaardigen van een luchtballon. Het verlangen om zelf het luchtruim in te gaan rijpte niet uit winstbejag gelijk bij zijn buitenlandsche voorgangers, maar louter met den wil zijn begeerde doel te bereiken en vooral ook tot wetenschappelijk onderzoek. De door hem vervaardigde ballon heette dan ook „Lust tot onderzoek” en bij Hopmans geslaagde opstijging op 29 September 1804 werden zelfs instrumenten voor wetenschappelijk onderzoek meegenomen, al gelukten zijn natuurkundige proeven niet.

Hopman had het bij zijn proefnemingen niet gemakkelijk. Het publiek eischte veel en dreef den spot bij tegenslag. Op de mislukte onderneming werden eenige spotprenten vervaardigd en spotliedjes

gemaakt, waaronder een lang gedicht, dat aanving met de woorden:

„O tyden! o Zeden! Wat ziet men thans niet!
Men zoekt aartigheden Doch krijgt slechts verdriet.”
en eindigde met:

“Vaart, Amstelburgers! wel, en leert voords wijser
[weezen:

Bewaart veel eer uw geld tot nuttiger bedrijf;
Dan zult ge ook nimmer weêr voor snood bedriegen
[vreezen,

Wie waagt, op losse kans en onkunde, ooit zijn lijf.”

Bij de mislukte proefneming te Amsterdam trad het publieken in het bijzonder dringende gratis-kijkers zoo dreigend op, dat de ondernemers door de gewapende macht moesten worden beschermd.

Hopman zal Haarlem wel niet meer verlaten hebben. Het register der Volkstelling van 1829 uit die plaats vermeldt hem als koopman wonende in de Schaggelstraat, wijk 3 nr. 737, thans nr. 13, een ruim huis, waarvan de fraaie gevel gedeeltelijk bewaard is gebleven. Omstreeks 1812 hertrouwt Hopman met Chrislina Lamberta van Laar, die in de „Opregte Donderdagsche Haarlemsche Courant” van 15 Maart 1832 per advertentie bekend maakt, dat haar echtgenoot op 9 Maart in den ouderdom van bijna 62 jaren, aan een kortstondige maar hevige zenuwziekte van slechts vijf dagen was overleden. Hopman, die ook toen het genoemde huis aan de Schaggelstraat bewoonde, werd begraven ¹⁾ in de Groote Kerk te Haarlem, Lage Koor nr. 2.

1) Het vliegveld van 23 October 1935.

Dit is hetgeen we omtrent Hopman en zijn familie te weten kwamen.]) We zouden hiermede kunnen volstaan ware het niet, dat juist een uitvoerig verslag uit Hopmans tijd over diens lotgevallen een merkwaardigen, soms vermakelijken kijk op zijn persoon geeft.2) Hieraan is, zeer verkort, het volgende hoofdzakelijk ontleend.

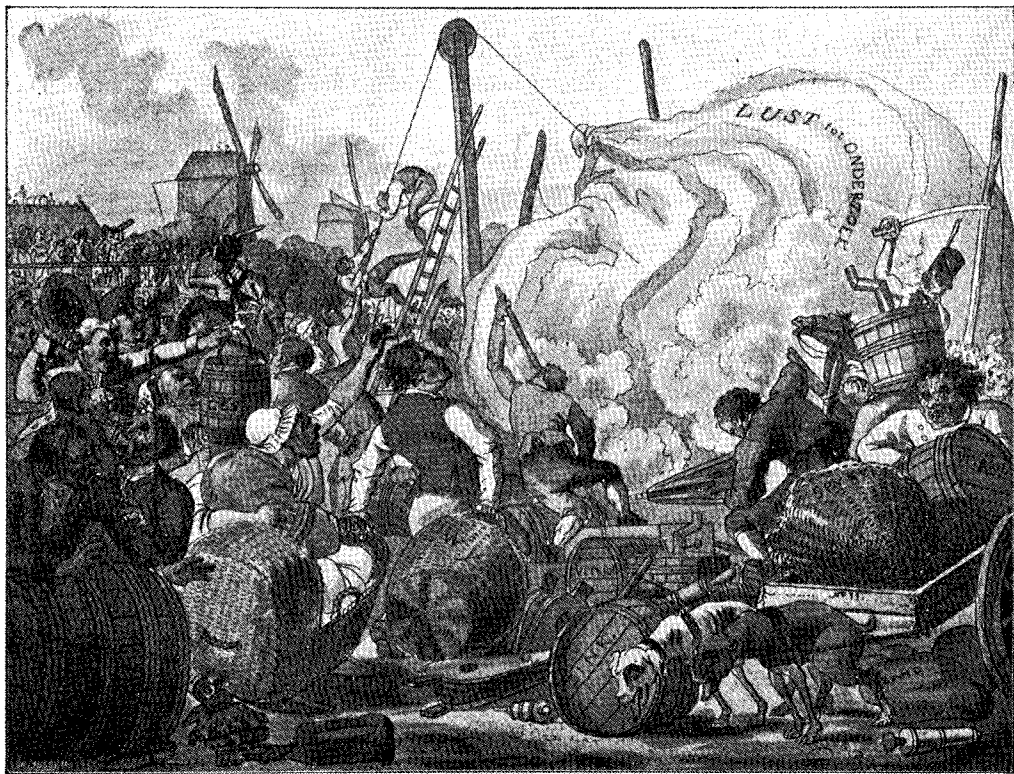
„Abraham Hopman, woonachtig te Haarlem, alwaar hij tevens met een Compagnon, een Fabriek in Bonten en Gaazen heeft, en Louis Samuel Loude, zijn beiden liefhebbers en beoeffenaars der Natuur- en Werktuig-

1) Dat verschillende stukken wegens de tijdsomstandigheden naar veiliger plaatsen zijn overgebracht beperkte dit onderzoek cenigszins.

2) **Algemeene** Vaderl. Letter-oefeningen, Mengelwerk voor 1804. bl. 422 en 610.

Toelichting op de hiernevens afgebeelde spotprent.

Op den voorgrond zijn **allerlei** lieden bezig met 'net aanbrengen van vaten zink en vitriool, van kuipen met pijpen er **op**, waarin het gas zich moest ontwikkelen: een man, rechts, duwt een hondenkar, gemerkt: „**No. 11**”: links ziet men **o.a.** een mannetje zijn pruik verliezende door de haast, waarmede een achter hem aankomende persoon een emmer met „**gest**” brengt om den ballon te doen rijzen, die eenige andere lieden door behulp van een takel omhoog willen trekken. Aan iedere zijde tracht een kavallerist het opdringen der menigte te **keeren**. Op den voorgrond blaasbalgen, klisteerspuit, **glazen**-spuit, te midden waarvan een man een **wijnmand** en een wieg naar den **luchtbal** toesleept. Op den achtergrond vele toeschouwers. (Zie Catalogus Atlas van Stolk.)

Spotprent op de mislukte poging tot het vullen van den luchtballon „Lust tot onderzoek”.
Gekleurde gravure naar J. Smies, door J. E. Marcus of D. Veelwaard, 1804.

Spotprent op de heeren Hopman en Loude, die alvorens hun luchtreis trachten te maken. hun uiterste wil aan den notaris bekend maken.

Gekleurde gravure naar J. Smies, door J. E. Marcus of D. Veelwaard, 1804.

Toelichting op de hiernevens afgebeelde spotprent.

Gezicht in het kantoor van Hopman en Loude: in de verte den ballon. Tegen den muur hangen vijf platen: drie van mislukte tochten van Montgolfier, Blanchard en twee Russische dames, met onderschrift Schol en Scherm en tenslotte één waarop Hopman en Loude zijn afgebeeld met „d' kous op den kop”. Van de zoldering hangt het schuitje met lange Goudsche pijpen, een wandelstok, een groene paraplu, twee koffers en een kanon; een thermometer hangt aan het schuitje. Op een vat „zink” zit een notaris, bezig op een lange reep papier de „uiterste wille van de Heeren Hopman en Loude en Cie” te schrijven, die half gekleed naast hem staan, terwijl hunne vrouwen wanhopig zich de haren uit 't hoofd trekken en de kinderen huilen. Een omroeper maakt bekend, dat het vertrek zal plaats hebben „te 5 uuren praecies!”, terwijl twee mannen, aan het venster naast den ingang, het druk hebben met „Lootjes” uit te geven aan de buitenstaande menigte. Links op den achtergrond plakt men een biljet tegen een schutting, in het lokaal ligt een papier met inschrift: „Al die ons opvischt zal f 50.— tot een Vereering hebben”: (Inderdaad hadden de ondernemers een premie van f 50 — uitgelooft aan „den geenen, welken het eerste met eenig vaartuig bij hun zal zijn wanneer de ondergetekenden met hunnen Ballon op de Noord-, Zuiderzee of Haarlemmer-Meer mogten nederdaalen”). Naast dit papier een „rijszak” en een Amst.(erdamsche) Courant.

Het onderschrift van deze en volgende gravure is: Het jaar 1804 !!! (Zie Catalogus der Historie-, Spot- en Zinneprenten betrekkelijk de Geschiedenis van Nederland (Atlas van A. van Stolk.)

kunde, de eerst genoemde een Physische Instrumentmaaker en de laatstgemelde een onderwijzer in de Natuurkunde, welke ook met een Cabinet van Natuurkundige Werktuigen rondreist. Beide deze personen kwamen met elkander in kennis en omgang, bij gelegenheid dat Loude, in Juny 1803 te Haarlem zijn Cabinet openstelde; welke Proeven Hopman met eenige Heeren, behoorende tot een Physiesch Collegie te Haarlem, een en andermaal bijwoonde”.

„Ter zelve tijd bevond zich ook te Haarlem zekere Adams, welke bekend maakte, dat hij een’ Luchtbol zoude oplaaten. Dit voorval gaf weder nieuwe stoffe tot hunne onderlinge gesprekken, in welchen Loude aan Hopman verhaalde, dat hij in het voorleden jaar (1803) zelf met een’ Luchtbol zoude zijn opgegaan, in welk voorneemen hij ondersteund zoude zijn geworden door twee Heeren te Nijmegen, als zijnde Loude aldaar te dier tijd woonachtig; dan dat zijne Huisvrouw’ er toen zo sterk tegen was, dat de onderneeming daardoor was blijven steeken. De Heer Hopman, door dit gesprek aangemoedigd, gaf toen reeds zijne genegenheid te kennen, om insgelijks zoodanig eene Luchtreize wel eens te willen onderneemen. Men besloot een’ papieren Balon, volgens de inrichting van Mongolfier, te vervaardigen, die te Overveen werd opgelaten. De redenlijk goede uitslag dezer Proefneemingen deed Hopman besluiten om een’ zijden Balon te vervaardigen, waarmede zij beiden een Luchtreize zouden kunnen onderneemen. Hoezeer dit nu eene in allen deele gewigtige en kostbaare onderneeming ware, en beide Huisvrouwen der onder-

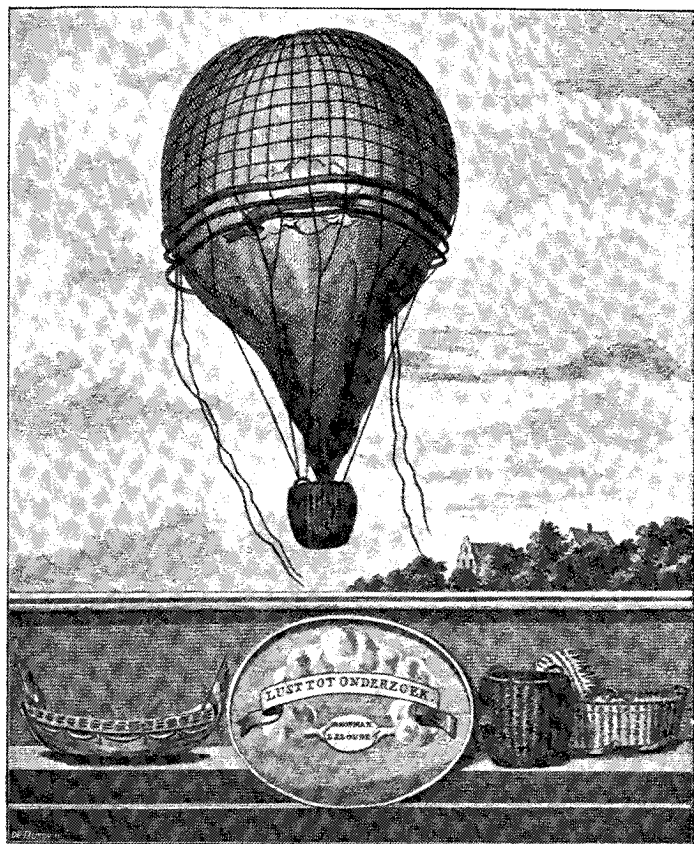
neemers even sterk 'er tegen waren, besloot men wederzijds tot dezelve, en stelde de Vrouwen, door herhaalde proeven met kleine Luchtbollen, van vlies vervaardigd, in zo verre te vrede, dat ze derzelver toestemming, aan de groote onderneeming gaven”.

Men ging vervolgens met vlijt aan 't werk. Bijna 800 el beste Italiaansche taf werd aangekocht en een ballon met een diameter van 31 voet op den zolder der Concertzaal te Haarlem vervaardigd. Reeds in April 1804 kon de ballon naar Amsterdam, waar de proefneming zou plaats hebben, worden overgebracht. Men had inmiddels ter dekking der kosten een inschrijving geopend, waarbij werd beloofd in geval van mislukking het geld terug te zullen geven, hetwelk dan ook later is geschied. De ballon werd achter de Herberg „Braamenburg” op den Overtoomschenweg tentoongesteld, waarbij echter bleek, dat de ballon, tengevolge van het lang te samen gevouwen liggen reeds lichtelijk was beschadigd doordat de vernis van de op elkander geplakt geweest zijnde banen op sommige plaatsen aan elkander was gaan kleven. Men besloot daarom de ballon op nieuw te vernissen tegen den tijd, dat de proefneming zou worden gehouden, doch doordat toen de vernis nog niet voldoende was gedroogd, schijnt de proefneming te zijn mislukt. (4, 5 en 6 Juli 1804).

Over de proefneming op den laatsten dag wordt vermeld, dat Hopman de ballon met gebruikmaking van de overgebleven flesschen zwavelzuur zoo goed en zoo kwaad dit ging vulde, zoodat men meende, dat het schuitje nu wel één persoon kon opnemen.

Hopman stelde Loude voor hem alleen te laten vertrekken, doch Loude voelde er meer voor om het lot te laten beslissen. Het lot wees tot groot leedwezen van Hopman Loude aan. Toen deze gereed tot vertrekken was, kon de ballon evenwel zonder eenigen ballast niet meer stijgen. Hopman raadde hem toen aan zich in een wijnmand te begeven en dan slechts op korten afstand het luchtruim in te gaan, doch Loude scheen dat niet aanlokkelijk en antwoordde: „Ik wil op die wijs den hals niet breeken”.

Hopman zette door en verzocht een voorwerp van licht gewicht, dat hem dragen kon. Een der bedienden bracht hem een kinderwieg, doch men kwam gelukkig bijtijds tot de ontdekking, dat de bodem daaruit dreigde te vallen. Een ander kwam inmiddels met een klein mandje, al waar men nauwelijks de beenen in kon bergen, aandragen; „tot dat Hopman eindelijk in allen haast eene Mand zocht, met welke hij door drie à vier Heeren, die zijn voorneemen voor al te gevaarlijk hielden, doch te vergeefs, tegengehouden werd. Zijne Huisvrouw, die bij alles tegenwoordig, en ‘er nu zeer voor was, dat heur Man de reis zoude onderneemen, nam reeds met alle teekenen van goed vertrouwen en vooruitzicht afscheid van hem.” Doch toen Hopman in de mand was gestapt had de ballon zooveel lucht verloren, dat deze in het geheel niet meer rijzen wilde. Intusschen kwam Loude niet meer te voorschijn. Hopman besloot nu het publiek, dat zich zeer lastig had gedragen, tevreden te stellen met den ballon alleen op te laten en zoo liet hij zijn kostbaren ballon aan zijn lot over. Deze werd den volgenden dag bij

Be luchtballon „Lust tot onderzoek”.

Lochem gevonden en in vrij ongeschonden toestand aan hem teruggezonden.

Hoewel Hopmans poging dus was mislukt, had hij niettemin veel ervaring opgedaan. Geen wonder, dat hij nog het zelfde jaar gereed was voor een hernieuwde poging tot opstijging „om zijn Vaderland in de eer der Luchtreizen te doen deelen”. De Leydse Courant van 26 en 28 September 1804 heeft hierover een advertentie, waarbij Hopman mededeelt „dat de door hem geannonceerde Luchtreis nu bepaaldelijk is vastgesteld, het Weer slechts eenigszins gunstig zijnde, op Zaterdag den 29 September aanstaande, des namiddags ten drie uren”. De ballon zou te Rotterdam op den Cingel worden opgelaten en zij die tevoren daarvoor hadden ingeteekend, doch ook deze alleen, zouden gedurende den geheelen dag der opvaart vrije uit- en ingang hebben om bij de bewerking en vulling present te kunnen zijn.

Men ziet hieruit, dat Hopman, die nu alleen de onderneming leidt, thans Rotterdam als operatieterrein heeft gekozen. In tegenwoordigheid van duizende belangstellenden vond de opstijging plaats. „Hoewel omtrent den goeden uitslag zijner onderneming geenen twijfel voedende, met aandoening, egter, nam de Heer Hopman afscheid van zijne Echtgenooten en Kinderen. De Christen-Leeraar P. Weiland ¹⁾, wenschte, met eenige dichtregels, den Reiziger vaarwel.

Langzaam en staatelyk was de opvaart. Beleefde

1) Pieter Weiland, bekend letterkundige, was predikant der Remonstrantsche Gemeente te Rotterdam van 1786 tot 1825.

groette de Luchtreiziger de omringende aanschouwers, wien hij, tot zekere hoogte geklommen, eenige dichtregels, vooraf gedrukt, toewierp. De Bal, Noordwest-waarts zijnen koers rigtende, bleef zichtbaar, tot dat hij de wolken ontmoette. Hier ondervondt de Heer Hopman, dat de schrikwekkende hoogte hem, 200 min als de Vogels, die hem verzelden, in de ademhaaling iets belemmerde. De natuurkundige proeven, egter, die hij gaarne zou genomen hebben, gelukten niet. In de nabijheid van Schiedam daalde hij neder, na bijkans een uur zich in het Luchtgewest te hebben onthouden”.

Bij deze daling raakte de gondel den kant van een sloot. De luchtreiziger, in het water geraakt, zag zich genoodzaakt den luchtbol de verdere reis zonder hem te laten volbrengen en kwam 's avonds om acht uur behouden terug op de plaats van vertrek, waar hij onder algemeene toejuichingen werd ontvangen, terwijl de ballon om halfzes op de buitenplaats „Backershagen” onder Wassenaar, in een bosch neerkwam ¹⁾.

Wij meenen het fraaie gedicht, dat Hopman uit zijn ballon neder wierp en de afscheidswoord van Ds. Weiland den lezer niet te mogen onthouden?).

Ds. Weiland sprak als volgt:

Vaar nu op en klief de wolken,
Hopman ! met uw Luchtgevaart,
Daal weer zachtken naar deez' aard',

1) **Algemeene** Konst- en Letterbode voor 1804, blz. 231.

2) Afgedrukt in Eigen Haard, jaargang 1909.

Veilig voor des afgronds kolken!
 Daal, kan 't zijn aan Amstels kant,
 Zoo moet men uw Luchtreis roemen
 U, ten spijt des lasters, noemen
 Den Blanchart van Nederland!

Hopmans pamflet luidde aldus:

Ter gelegenheid van mijne luchtreis, te Rotterdam.

Dat *Misgunst* hare Tanden scherpe:
 't Aangrijzen van de *Lasterzucht*,
 Brengt thans, hoe zeer die roede snerpe,
 Mijn' *Luchtbal* in veel reiner lucht.
 'k Klim op, . . . ten spijt van Tegenstanders,
 Verhef mij boven Wolk en Zwerk;
 Ziet nu, gij spijtige Eer-aanranders!
 Mijn *Luchtreis*, als de Proef op 't Werk.
 'k Bedoel geen Gunst, geen Geld, geen Voordeel:
 Mijn schaê duidt ed'ler oogwit aan;
 Dat nu een ieder beter oordeel'
 Want Hopman heeft de Reis gedaan.

Hier drijve ik, schoon miskend, hoog, boven U verheven,
 'k Verloor, bij *Amstels* Volk, onschuldig, Naam en Eer;
 Doch vinde in *Rottes* Stad, ook met gevaar van 't leven
 Mijn Naam, mijn Roem, mijn Eer, Gezondheid
 [alles weêr.

A. HOPMAN.

A. BICKER CAARTEN.

Leidsch idioom,

In de academische zomervacantie van 1899 elders vertoevend, gewerd mij de vraag naar een bekend student alhier uit den tijd van $\pm$ 1870. Leiden was toen in Augustusmaand vrijwel uitgestorven en zelfs de pedel Klein vertoefde in Katwijk. Toen besloot ik eenen ouden oppasser te raadplegen en kreeg dra antwoord in keurig schrift, waarin o.a.:

„Er waren van die soort twee Heeren in die dagen, degeen, die U bedoel was een viezejeloogr) en en toch zoo dik met de Pa van UEs konterbanaal²⁾ Meneer O. Ik weet hem nog te wonen an het end van de Breestraat, zoo tegenover, waar je nu dat verzuimershuissies) heb. Ik heb altoos gehoord, dat ie hem later tekort heef gedaan en dat ze hem an het Galgewater gevonden hebben en naar ‘t nosekemie⁴⁾ gebracht”. Dat laatste woord bezigde hij gaarne en als men verwonderd keek, zei hij: „ik heb zoolang onder sterdente verkeerd, dat ik temee heel wat van der Lantijn heb opgestoken van haarlie”. Zoo-wat een lustrum daarna was mijn „konterbanaal” J. L. Eltzbacher terwille van zijne gezondheid voor geruimen tijd naar het Zuiden vertrokken. Alleen brieven moesten opgezonden worden en hij had den

ouden oppasser voorzien van zijn adres en de noodige zegels voor bijplakken en mij tevens verzocht in geval van twijfel daarin te beslissen. Na zelf eenige dagen afwezig te zijn geweest, vraag ik den oppasser, of alles met de brieven goed was gegaan en kreeg tot bescheid : „Dat U nou net weg most zijn en ik het ongeluk hebben, dat ik m'n briefie kwijt was en er kwam net zoo'n heel klussie brieven voor meheer, maar wat nood, ik had het nog wel zoo wat in m'n kop, kijk U maar”; en ik las:

W. E. Heer Els Bagger
 Jan Domenee Pal an Zee⁵⁾
 Torre Mina⁶⁾
 zie Cilie⁷⁾.

Dat de omslag met het „klussie” nog terecht kwam, hulde aan de post!

BD.

1) physioloog.

2) **contubernaal** = medebewoner op kamers in hetzelfde huis.

3) spotnaam van het eerste vegetarisch restaurant en zonder vergunning.

4) nosocomie = Acad. Ziekenhuis.

5) San Domenico Palace.

6) Bedoeld is Taormina: Torremina was de bijnaam van een bekend vrouwspersoon, bij den B. Stand bekend als Wilhelmina **Smalbil** en wonend in de Likkepot, Vrouwenkerksteeg hoek Agnietenstraat. Men beweerde, dat dit huis vol torren zat.

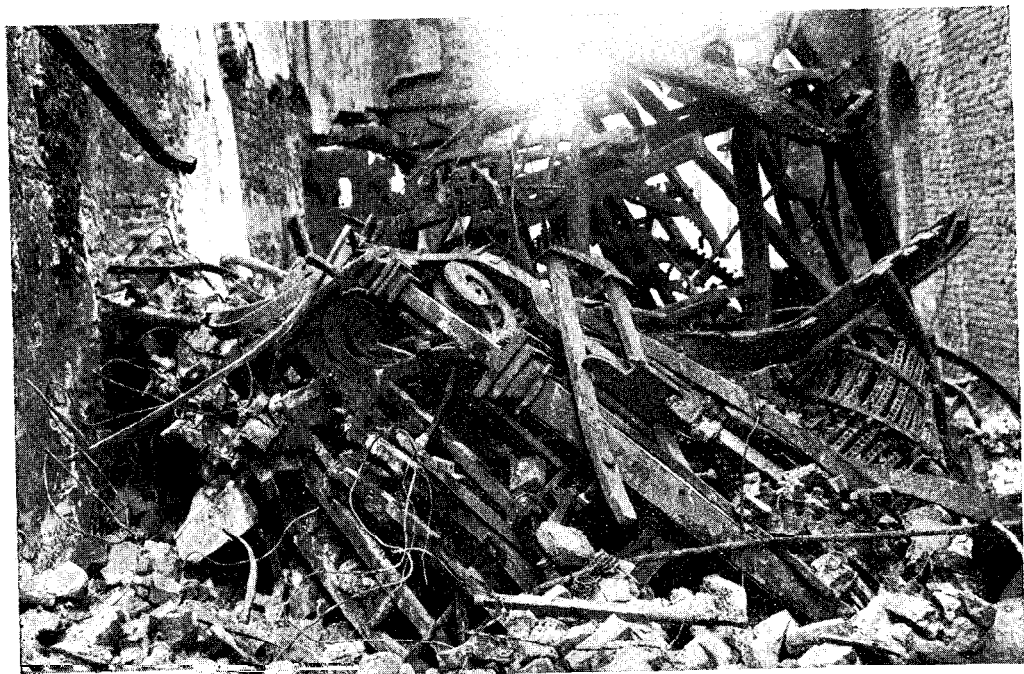
7) Sicilië.

Hoe Leiden **zijn** carillon herkreeg.

Na den brand van het oude Stadhuis op 12 Februari 1929 is uit den aard der zaak met de voorbereiding van de plannen voor een nieuw gebouw, geruime tijd gemoeid geweest. Eerst in de vergadering van den Gemeenteraad van 20 December 1933 kon eene definitieve beslissing omtrent den bouw worden genomen. Het ligt niet in de bedoeling vanschrijver dezes in details te treden over het aanvankelijk plan van Ir W. M. Dudok, noch over de daarna gegeven opdracht aan een 5 tal architecten tot het maken van een Stadhuisplan, waarvan de beoordeeling werd opgedragen aan een „Raadhuis-Advies-Commissie” en evenmin over het uiteindelijk gekozen schitterend bouwplan van den heer C. J. Blaauw.

Genoeg zij het te vermelden, dat in 1933 het plan van den heer Blaauw, na eenige wijziging, door den Raad werd goedgekeurd en aan genoemden architect opdracht werd gegeven tot de uitvoering van zijn plan over te gaan.

Dat plan omvatte den bouw van een nieuw Stadhuis, dat aan alle eischen, die men in den tegenwoordigen tijd aan een dergelijk gebouw stellen mag,

Het neergevallen uurwerk op de 1e verdieping in den toren.

Foto lonker.

Het nieuwe Leidsche stadhuis met zijn zingenden toren.

zou voldoen en wel op het terrein van het oude door brand vernielde Stadhuis, doch met bijtrekking van de perceelen Breestraat 92 en Vischmarkt 7 en 8.

De fraaie monumentale gevel aan de Breestraat zou behouden blijven; de restauratie er van zou geschieden van wege de Rijks-Commissie voor de Monumentenzorg, in overleg en met medewerking van den heer Blaauw.

En nu is het opmerkelijk dat noch uit de ingediende voorstellen aan —, noch uit de discussiën in den Gemeenteraad blijkt, dat het voornemen bestond in den toren van het nieuwe Stadhuis een Carillon te plaatsen.

De reden waarom daartoe niet tevens werd besloten is ons niet bekend; mogelijk heeft het Gemeentebestuur het niet aangedurfd om de toch reeds hooge kosten van den Stadhuisbouw, alsnog te verhoogen met die, verbonden aan de levering van een Carillon, waarmede naar schatting f 35.000.— à f 40.000.— zou zijn gemoeid.

Hoe dit zij: van de plaatsing van een Carillon in den Stadhuistoren bleek bij de vaststelling van het Stadhuisplan niets.

Dit gaf een 2 tal ingezetenen aanleiding om de vraag te overwegen: Zou het geen schitterend blijk van liefde voor onze goede stad zijn, indien de Leidsche ingezetenen aan de gemeente voor het nieuwe Stadhuis een geschenk aanboden, 't zij in den vorm van een Carillon, 't zij in anderen vorm?

Het antwoord op deze vraag was niet twijfelachtig, maar zij wenschten uit den aard der zaak ook de

meening daaromtrent van eenige andere personen te vernemen.

Daartoe werd een 9 tal personen tot een bespreking uitgenoodigd.

Bij die bespreking bleek reeds dadelijk dat men instemde met het voorgestelde plan om aan de gemeente een geschenk aan te bieden. Dat geschenk zou dan kunnen bestaan hetzij in een Carillon, hetzij in een ameublement voor de Burgerzaal, voor de Raadzaal of voor de vergaderkamer van het Dagelijksch Bestuur en dgl.

Na uitvoerige bespreking werd met algeheele instemming besloten aan een in het leven te roepen groot Comité een plan voor te leggen voor de aanbieding van een Carillon in den toren van het nieuwe Stadhuis.

Voorop stond dat dit geschenk moest worden aangeboden door de geheele Burgerij in al hare gedingen als een bewijs van liefde voor- en gehechtheid aan onze goede stad.

Aangezien de verwezenlijking van dit doel moest uitgaan van de Burgerij zelf, werd bepaald dat in dat Comité niet mochten zitting nemen personen, die op eenigerlei wijze aan de gemeente waren verbonden, doch uitsluitend zij, die een vereeniging of stichting vertegenwoordigden, of die door hun ambt of betrekking als het ware daartoe waren aangewezen en zij, die in het Comité om andere redenen niet konden worden gemist.

Spoedig daarna kwam het bedoelde groot Comité, dat uit 140 personen bestond, in een vergadering bijeen.

Het zou geen zin hebben hier alles weer te geven wat in die vergadering is gezegd, besproken, beantwoord. Genoeg zij het hier mede te deelen dat de vergadering, na uiteenzetting van het plan door den tijdelijken Voorzitter, daaraan haar volkomen instemming betuigde en besloot het geschenk te doen bestaan in een Carillon ter plaatsing in den toren van het nieuwe Stadhuis.

Daarop werd het voorloopig Comité verzocht het Dagelijksch Bestuur te willen uitmaken.

Het waren de navolgende heeren: Mr. P. E. Briët, Voorzitter, D. ten Cate Brouwer, Ir G. L. Driessen, J. W. Henny, de Rector-Magnificus der Leidsche Universiteit, Prof. Dr J. van der Hoefer), Mr P. J. Idenburg, F. G. Rosier, Secretaris, J. F. X. Sanders, Vice-Voorzitter, Mr F. J. J. Trapman, H. Vlieger, Penningmeester en H. van Woudenberg 2).

Ook werd een 4 tal sub-Comite's benoemd en wel voor de Financien, de Publiciteit, het bereiken van de Oud-Leidenaren en de Propaganda.

Het Voorzitterschap van elk dezer Sub-Comité's zou worden waargenomen door een der leden van het Dagelijksch Bestuur.

Ten slotte werd nog besloten tot de instelling van een Eere-Comité, waartoe een 7 tal vooraanstaande

1) Later de opvolgende Rectoren: Prof. Dr J. A. J. Barge, Dr P. C. Flu, Dr F. Muller en Dr A.W. Byvanck.

2) De eerste letters van hunne achternamen zijn verwerkt in de beginletters van de woorden van het opschrift op de klok van het Carillon-Comité.

personen uit den lande werden uitgenoodigd, aan welke uitnoodiging door deze heeren gaarne werd gevolg gegeven. Tot zoover de samenstelling van het „Carillon-Comité”.

Thans eenige mededeelingen omtrent de werkzaamheden van het Dagelijksch Bestuur, in overleg met het Comité en de verkregen resultaten.

Aangezien niet met eenige zekerheid kon worden berekend dat het geheele benoodigde bedrag zou worden ingezameld, werd het verzoek tot Burgemeester en Wethouders gericht om de opdracht tot levering van een Carillon van gemeentewege te doen plaats hebben. Aan dit verzoek werd zeer bereidwillig voldaan.

De aanbesteding had volgens bestek en voorwaarden plaats en de gunning werd toegewezen aan de Carillons-Torenluiddklokken- en Torenuurwerken-fabriek, firma A. H. van Bergen te Heiligerlee, voor zoover de levering van klokken en klepels betrof en aan de N.V. Fabriek van Torenuurwerken, Carillons en Raderwerken v/h J. H. Addicks en Zn te Amsterdam, voor zoover betrof de overige werkzaamheden, te samen voor de som van f 35.294.—.

Aangezien het Leidsch Studentencorps de groote Bourdonklok, waarvoor f 8000.—¹⁾ beschikbaar was, aan de gemeente wenschte aan te bieden, kwam het er dus voor het Comité op aan ruim f 27.000 — bijeen te brengen.

1) Dit bedrag werd later met f 500,— verhoogd.

Met zal wel onnoodig zijn te zeggen dat dit bedrag maar niet aanstonds kon worden verkregen; integendeel, er hebben zeer veel besprekingen plaatsgehad over de wijze, waarop de geldinzameling zou geschieden.

Had het Comité niet de zeer gewaardeerde medewerking gehad van verschillende vereenigingen en personen, die òf eigener beweging, òf op verzoek de helpende hand boden, dan zou het Comité niet tot een resultaat zijn gekomen, dat, gelet op de bijzondere tijdsomstandigheden, toch zeker gunstig genoemd mag worden.

Nog vóór het gereedkomen van het werkprogram ontving het Comité een belangrijk geldbedrag van de in 1929 opgerichte Commissie tot aanbieding van een geschenk, n.l. het saldo van het door haar ingezameld bedrag.

De eerste inzameling had plaats door middel van een circulaire, toegezonden aan $\pm$ 6500 Leidenaren en $\pm$ 3000 aan Oud-Leidenaren en aan hen, die hier gestudeerd hadden of wel van wie het bekend was dat zij onze stad een goed hart toedroegen.

In die circulaire werd o.a. medegedeeld, dat zij, die een bedrag van f 500.— of meer schonken, het recht verkregen om, voor rekening van het Comité, een opschrift op een der klokken te doen plaatsen.

Van de bovenbedoelde schenkers hebben een 7 tal van dat recht gebruik gemaakt.

Als gevolg van deze circulaire stroomden aanvankelijk de bijdragen, zoowel uit binnen- als buitenland, toe, doch na een paar maanden ging het

bergafwaarts, tot dat de stroom geheel ophield.

Een zelfde lot trof een herinneringscirculaire, die ten getale van 3000 werd uitgezonden.

Hoewel het Comité meerdere bijdragen had verwacht, mocht het over het verkregen resultaat tevreden zijn.

Alvorens tot het houden van een groote open schaalcollecte over te gaan, werd getracht op de volgende wijze gelden te verkrijgen.

Een sluitzegel, waarop het nieuwe Stadhuis stond afgebeeld werd ten getale van **50.000** aangeboden aan Bankinstellingen, kantoren, winkeliers en particulieren.

Op de verschillende scholen werd een collecte gehouden.

Een aantal tegeltableaux, vervaardigd door de firma Regout, werd te koop aangeboden en door enkele vereenigingen verloot.

Op de tentoonstelling „Leyds Goedt” werd, dank zij de medewerking van het Tentoonstellingsbestuur, het kleinste klokje van het nieuwe Carillon geplaatst, benevens de maquette van het nieuwe Stadhuis. Tegen betaling van een gering bedrag mocht men door een tikje op de klok, haar klank vernemen.

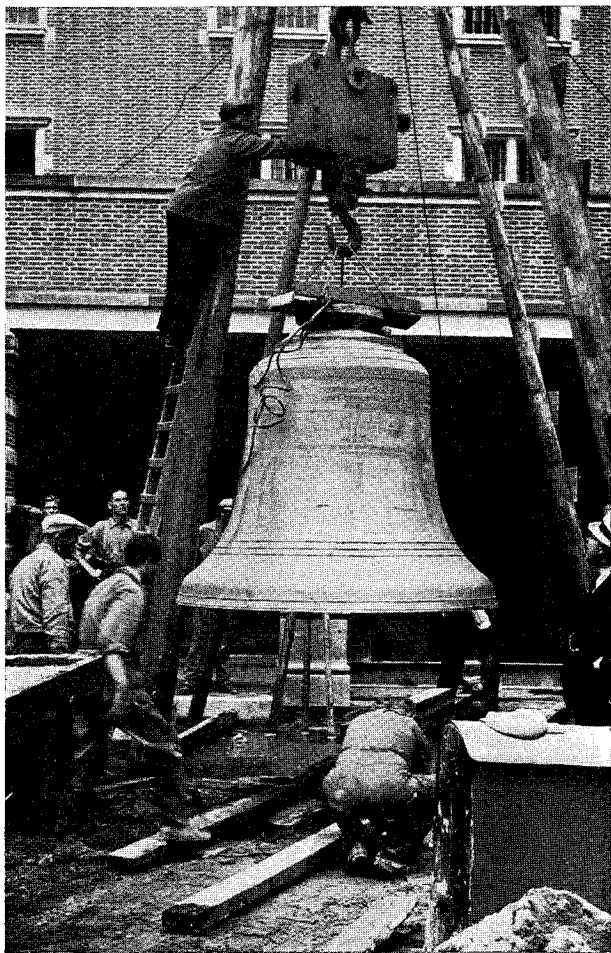
Hetzelfde had plaats in het museum „de Lakenhal”, tijdens het kosteloos bezoek op 3 October 1938.

En ten slotte kon het Comité, door de welwillende medewerking van de heeren Blaauw en Hartman, respect. architect en hoofdopzichter van den Stadhuisbouw, de Burgerij in de gelegenheid stellen, tegen betaling van een luttel bedrag, de klokken van het Carillon te bezichtigen.

Foto Leidsch Dagblad.

Een na den brand boven in den toren aanwezige klok.

De Bourdonklok, (foto 15 September 1939.)

Op 10 Mei 1939 hield het Comité de groote open schaalcollecte, waarbij een 76 tal dames en heeren, belangeloos hun medewerking verleenden.

Aan den vooravond van dien dag had, ter inleiding van de collecte, een Propagandaavond plaats in de kleine Stadsgehoorzaal, tot bijwoning waarvan alle dames en heeren collectanten werden uitgenoodigd.

De heer Leo Mens sprak een inleidend woord, de heer J. N. D. Hoogslag hield een voordracht over „Klokkeklanken in de Muziek” en de heer R. Heering gaf een demonstratie op een in zijn bezit zijnd studie-carillon, terwijl het Leidsch à Capella-koor de pauze aanvulde met het zingen van eenige oud-Nederlandsche liederen. Het aanbevelingswoord voor de Collecte was aan den Voorzitter van het Comité.

Over het financieel resultaat van de Collecte mocht het Comité, gelet op de tijdsomstandigheden, tevreden zijn.

Tot zoover het werk, dat op eigen initiatief werd verricht.

Het Comité was hiermede „nog ver van het einddoel, dat het zich had voorgesteld en het zou dat zeker niet hebben bereikt, ware het niet dat, zooals gezegd, verschillende vereenigingen en particulieren de helpende hand hadden geboden.

Zoo bood het Gemengd Koor „Sursum Corda” een concert aan in de Pieterskerk, waarbij Mevr. Jo Vincent (sopraan) en de heer Ant. van der Horst (orgel) geheel belangeloos hunne medewerking verleenden, terwijl de A.V.R.O. bereid bleek het concert

uit te zenden en bovendien een belangrijke bijdrage te schenken.

Het R.K. Alma Materkoor en het Leidsch á Capellakoor boden eveneens een concert aan in de Stadsgehoorzaal, waarin de heer Louis van Tulder als solist optrad en o.a de bekende Emoll Messe van Bruckner, onder leiding van den heer Willem Mizze, werd uitgevoerd.

De 3 Octobervereeniging hield tijdens de historische optocht op den gedenkdag van Leiden's Ontzet, een collecte ten bate van het Carillon-Comité.

Het Comité van den Leidschen Carillon-Marsch schreef een wandelmarsch uit, waarbij eenige prijzen werden uitgelooft.

In alle Leidsche Bioscopen werd, zonder kosten voor het Comité, een film van het nieuwe Stadhuis en van den Stadhuisbrand vertoond.

Uitgaande van de vereeniging „Oud-Leiden” hield de heer Vincent, Beiaardier van het Carillon in den Paleistoren te Amsterdam, in de Gehoorzaal een voordracht met lichtbeelden.

De heer Boendermaker te Bergen, bekend om zijn groote en mooie collectie schilderijen gaf een deel daarvan in bruikleen, ter expositie in het Stedelijk Museum „de Lakenhal”.

En tenslotte kwam nog een 4 tal aanbiedingen in, waarvan het Comité om het daaraan verbonden risico of om andere redenen geen gebruik durfde of kon maken.

Het financieele resultaat van een en ander gaf het Comité alleszinds reden tot erkentelijkheid, ook ten

opzichte voor die bijeenkomsten, die geen direct geldelijk voordeel brachten, doch slechts een propagandistische strekking hadden.

Aan alle vereenigingen, stichtingen en particuliere personen, die het Comité in zijn streven om het Leidsche Carillon tot stand te brengen, zoo krachtdadig hulp hebben verleend, is het Comité groote dank verschuldigd.

In het laatst van 1939 moest het Comité zijn werk stopzetten wegens de instelling van het Algemeen Steuncomité, dat uit den aard der zaak voorrang had en in 1940 werd het werk geheel beëindigd wegens den ingetreden oorlogstoestand. Het spreekt wel van zelf dat toen aan voortzetting niet te denken viel.

Het Comité had toen, na aftrek van alle gemaakte kosten, een bedrag van rond f 27000.—, inclusief de bijdrage van het Leidsch Studentencorps, beschikbaar.

Op Donderdag 6 Februari 1941 had ten StadhuiZe de overdracht van het Carillon plaats in tegenwoordigheid van het voltallige College van Burgemeester en Wethouders, een 6 tal leden van het Carillon-Comité, de leden van de Gemeentelijke Advies-Commissie, de heeren Dr. J. Caspari, J. A. H. Wagenaar en L. J. Mens, den vertegenwoordiger van het Leidsch Studentencorps, den heer A. A. Vriesendorp en den Architect van het Raadhuis, den heer C. J. Blaauw.

De Voorzitter van het Comité, Mr. P. E. Briët, hield een uitvoerige rede, waarin hij zijn leedwezen er over uitsprak dat de plechtige inwijding van het Stadhuis in de tegenwoordige tijdsomstandigheden

niet kon zijn een feest voor de geheele Burgerij. Daarom moest ook deze plechtigheid in besloten kring plaats hebben.

Niettemin komt het Comité — aldus de Voorzitter — uit naam van de Leidsche Burgerij een geschenk aanbieden voor het nieuwe Stadhuis, waarvan zij dagelijks kan genieten. De bijzondere tijdsomstandigheden hebben er toe geleid dat het geheele benoodigde bedrag niet kon worden bijeengebracht. Niettemin hoopt het Comité dat het Carillon door de gemeente zal worden aanvaard als een geschenk van de geheele Burgerij.

Na deze rede heeft de Burgemeester, Mr. A. van de Sande Bakhuyzen, in een zeer waardeerende toespraak, hartelijk dank gezegd voor het vele werk door het Comité verricht en met groote erkentelijkheid het Carillon voor de gemeente aanvaard als een geschenk van de Leidsche Burgerij, dat op onmiskenbare wijze spreekt van oprechte Burgerzin.

Na de rede van den Burgemeester hebben de aanwezigen met bijzondere aandacht geluisterd naar het eerste carillonconcert, uitgevoerd door den benoemden beiaardier, den heer R. Heeringh.

Schrijver dezes heeft gemeend goed te doen door met het vorenstaande vast te leggen, dat het Leidsche Carillon is tot stand gekomen door de samenwerking van zeer velen en dat de gelden spontaan zijn bijeengebracht door de geheele Leidsche Burgerij. Opzettelijk is daarbij geen melding gemaakt

van de grootte der geschonken bijdragen en evenmin van de opbrengst van Collecten, concerten, bijeenkomsten, enz.

Een beschrijving van het Carillon van de hand van den heer L. J. Mens en een opgave van de opschriften op een 8 tal klokken, zijn als bijlagen I en II hierbij gevoegd.

F. G. ROSIER.

BIJLAGE I.

Het Leidsche carillon heeft, evenals het meerendeel der beiaarden, een mechanisch speelapparaat (speeltrommel) en een inrichting voor kunstspel (hand-en voetklavier).

De speeltrommel wordt op gezette tijden door het uurwerk ingeschakeld; eenige malen per jaar worden de heel- en halve-uurs-wijzen veranderd, welk werk men „versteken” noemt.

Het speelklavier daarentegen dient voor alle soorten willekeurige muziek die de beiaardier (eveneens op vastgestelde uren) wil laten hooren.

Nu bestaan er voor het overbrengen van toets naar klok twee systemen, het z.g.n. broek- en tuimelaar-systeem.

Het eerste systeem is ouder en werd tot voor een 25 tal jaren op de meeste nederlandsche beiaarden aangetroffen.

Het tuimelaar-systeem (van Vlaamschen oorsprong) heeft door een snellere repetitie-mogelijkheid het voordeel, dat eenzelfde toon meer genuanceerd kan worden, m.a.w. de beiaardier kan de toon versterken of doen afnemen.

Dit laatste systeem, waardoor de beiaardier meer expressie aan het klokkenspel geven kan, is bij het

Leidsch carillon toegepast. Alleen de negen zwaarste klokken zijn, om redenen van technischen aard door middel van het broeksysteem gekoppeld.

Voorts zijn verschillende nieuwe vindingen aangebracht, o.a. kan het torenuurwerk zóó ingeschakeld worden, dat de speeltrommel op willekeurige tijden en regelmatige perioden (b.v. 's nachts) automatisch kan worden uitgeschakeld.

Verder is er nog een heel vernuftig apparaat aangebracht, waardoor het tempo van het heel-uurslied bijv. weer anders geregeld kan worden dan het tempo van het half-uurslied.

De klank van iedere klok is nauwkeurig gecontroleerd; op sommige kleine klokken waren enkele bemerkingsen. Deze klokken zijn echter dadelijk door de gieters, de Gebr. van Bergen te Heiligerlee, door andere vervangen.

De gemeente Leiden heeft met het nieuwe carillon een beiaard gekregen van een gaven en sonoren klank.

Moge het nog tal van jaren zijn heldere, twin-
' kelende tonen over onze oude, goede stad doen hooren
en daarmee getuigenis geven van een goed stuk
echt-oud-Nederlandsche, eigen cultuur.

LEO MENS.

Leiden

Sept. '41

BIJLAGE II.

Opgave van de opschriften op de klokken
van het Carillon in den Leidschen
Stadhuistoren.

1. **c-Klok**, diameter 1.53 M.:

„Vrijwillige Bijdragen Der Burgerij Brachten In
Wilhelmina's Regeering Het Carillon Tot Stand”

Geschonken door het Carilloncomité.¹⁾

2. **g-Klok, Bourdonklok**, diameter 2.10 M.:

„Fert campana decus, refertque Leydae.
Dum clangam Leydae musarum taedia pellam.
Dum Leydae stabunt turres haec aera sonabunt.
Concipe Leyda tuis quae pendo murmura nummis.
Murmuribus nostris Leydenses plaudite cives.
Cives Academici me creaverunt.
Et Salvatoris nomen dederunt,
Uti eos recreem et auctor sim salutis.”
(het Corpswapen.)

„Aangeboden door het Leidsche Studentencorps
en zijn Reunisten,
in het honderdste jaar van zijn bestaan.”

1) De beginletters van de woorden van het opschrift komen overeen met die van de achternamen van de leden van het genoemd comité.

5. a-Klok, diameter 91 c.M.:

„Ik Beier Blij Met Iederen Slag
Den Roem Van 3 Octoberdag.
3 October 1938.”

Geschonken door de 3 October-Vereeniging.

6. **dis-Klok**, diameter 1.27 M.:

„Hoop en Vrede”,

met voor en achter deze woorden een symbolisch
ornament.

Geschonken door de N.V. Boek- Courant-
en Handelsdrukkerij v/h J. J. Groen en Zoon
te Leiden.

‘7. **f-Klok**, diameter 1.14 M.:

„Vroom en Dreesmann.”

Geschonken door de N.V. Leidsche
Manufacturenhandel van dezen naam.

8. **ais-Klok**, diameter 85 c.M.:

„Geschenk van de Leidsche Schooljeugd”.

Spel en vermaak in het oude Holland.

Het kolven dat thans nog slechts in enkele deelen van Noord-Holland wordt gespeeld, doch daar dan ook in zijn volle glorie bewaard bleef, was tot ongeveer honderd jaar geleden in het geheele land bij jong en oud, rijk en arm, zeer geliefd. Thans leeft het in het overgroote deel van ons land nog slechts voort in enkele gezegden, zooals „een kolfje naar zijn hand” „zoo glad als een kolfbaan”, en andere zegswijzen; thans is het nog slechts bij ouden van dagen bekend als een mooi spel uit een mooi verleden. Gedurende bijna vier eeuwen nam het onder de nationale spelen en vermaken als het klootschieten, kaatsen, beugelen e.d. een zeer voorname plaats in en tegen het einde der zeventiende en gedurende bijna de gansche achttiende eeuw was het zelfs het nationale spel bij uitnemendheid, meer populair dan voetbal heden ten dage!

Reeds omstreeks 1400 veroorloofde Albrecht van Beieren den Brielenaars : „te caetsen ende den bal mitter colven te slaen buten der vesten ende sciten mitten boge.” Evenals in Brielle, werd ook in andere steden het spelen binnen de stadswallen verboden en men zou dat zeker niet gedaan hebben indien

er vanwege de ingeslagen ruiten, bloedneuzen en blauwe builen der inwoners niet alle reden voor had bestaan. Zoo druk werd er in die dagen dus al gespeeld! Ook in Leiden werd het spelen op de openbare straat eenigermate aan banden gelegd, zij het niet zoo streng als in andere steden geschiedde. Reeds in die dagen was het niet noodig dat de Leidsche magistraat altijd met uiterste gestrengheid gebod of verbood; de verstandige Leidenaars wisten steeds zelf wel hoever ze konden gaan.

Zoo lezen we dan in het Keurboek van 1450,¹⁾ boek V, keur LXXXIX:

„Van caetsbanen, revetten,²⁾ cloetbanen ende keylbanen.

Item soe en moet nyement, wie hij sij, voirt an binnen Leyden, houden enige revetten, kaetsbanen, cloetbanen of keylbanen ende diergelijke, op tien roeden nae enige prochiekercke, goidshuysen, gasthuysen of kercke, of enige cloesteren, of enige geestelike huysen, hoe die genoemt mogen wesen, op die boete ende verbuernisse van 3 pond alsoe dicke ende menichwarve (zoo dikwijls als) alsment yement betugen (betichten) mach, datter tot enige van die verboden plaetsen voirscr. gespeelt wair. Behoudelic dat een ygelic op die vrije gekuerde heerstraet sal mogen caetsen bij consent des ghenen, van diens huysen dat men caetst, sonder verbueren.

1) Zie Dr. H. G. **Hamaker**: De Middeleeuwsche Keurboeken der Stad Leiden, (1873), **blad.** 258.

2) **Revetten** waren dans- en speelhuizen.

Kolven in de 17^e eeuw. Een reproductie van een prentje uit Jan Luyken's werk „'s Menschen Begin, Midden en Eynde". Het draagt als onderschrift:

DE KOLF

Treft gij het stuk des levens wel,
Zoo wind gij 't **allergrootste** Spel.
Zoo wordt de Kloot (na 't Kinds behaagen)
 Van hier na 't oogmerk toe geslagen:
 Maar Wijsheid kolft zijn eigen Hert:
 Op dat het uit gerustigheden,
 Van 'taardse welzijn, hier beneden,
 Na 't Hemels Doel gedreeven werd.

Gedaen opten 24en dach in Decembri, anno 1463.”

Alle vermaak werd in Leiden dus niet buiten de stadspoorten gebannen, slechts werd het daarbinnen aan eenige regels onderworpen. In andere steden werd wel strenger opgetreden ; zelfs werden sommige spelen ook buiten de poorten verboden. Zoo werd in 1645 te Deventer het klootschieten en het beugelen op de Teuge en op de Marsch en in 1510 te Amsterdam het schieten met bogen nabij de Karthuizen en de Reguliers verboden. Trouwens, in Amsterdam, destijds vermaard om het groote aantal kloosters dat zich in de stad vooral in de buurt van de Nes bevond — het volk noemde die plaats ’t gebed zonder end” — werd reeds in de 15e eeuw het kaatsen, kolven, kooten, enz., verboden.

Reglementeering der spelen binnen Leiden.

Dat het kolven in het begin der 17e eeuw reeds een groote vlucht in Leiden had genomen, blijkt wel uit het feit dat wij in de Leidsche archieven in het Gerechtsdagboek E, fol. 204, van het jaar 1600 vinden, dat op verzoek van de „gemeene gebuyren van de Beestemarct” het kolven en kaatsen „opte ledige plaetse van de Beestemarct” werd verboden. Dit had echter tot gevolg dat er weliswaar op de Beestenmarkt geen, doch op andere plaatsen zooveel meer ruiten werden ingeslagen. Om nu een einde te maken aan de steeds talrijker wordende klachten, werd in 1658 een algemeene keur uitgevaardigd, waarbij alle balspelen op de openbare straat werden verboden, alsook „andere instrumenten, sieenen ofte

yets quetselycx" te werpen „gelyck oock niemant met boogen, bussen, ofte diergelycke geweeren, daer mede men ymant quetsen, ofte aen enige huysen, daecken, glasen, of andersins schade doen magh, buyten de Doelens sal mogen schieten."

Een ander euvel in die dagen was de voorkeur van sommige voerlieden voor het gebruik van gevaarlijk-lange zweepen en — iets waar vooral de dames aanstoot aan namen het baden in de singelgrachten en andere wateren der stad. In dezelfde keur werd ook daaraan paal en perk gesteld en niemand mocht „lange swiepen gebruycken, nochte ook in de wateren deser stede, ofte buyten deselve, binnen de vijftich roeden in 't ronde van dien, linierecht te meten van de uysterste kant van de chingel-grachten, baden, telkens op de verbeurte van drie guldens."

Reeds in die dagen kende men het „kort en snel recht". Bij het constateeren van een overtreding moest de daar op gestelde boete onmiddelijk worden voldaan. Behalve de schout en zijn rakkers hadden echter „voor sooveel aangaet 't kolven in de Ramen, ende op de wallen, oock de Poortiers, Schrijvers ende alle die van de Wacht deser Stede aen de Poorten sullen zijn, gesamentlyck oock de Volders, Veruwers ende Conroyers, deselve Ramen, en elck van dien gebruyckende" het recht de boete te innen. Had de overtreder het geld niet bij zich, dan werd een pand geëischt, hetgeen bestond in de „afneminge van hare kolven, oock opperste kleederen, ter tyt ende wylen toe sy de boeten, benefens de aangedane schaden, sullen hebben betaelt, ende vergoedt."

Bloei en verval van het kolven.

De moeilijkheden welke men aan het spelen op de openbare straat in den weg legde, werden toen oorzaak van de invoering van speciaal daarvoor ingerichte speelplaatsen. Kolfbanen werden bij de herbergen en wijnhuizen aangelegd met een vasten en waterpassen vloer en fraaie gedraaide kolfpalen. In den eersten tijd was voor het houden van een kolfbaan nog geen vergunning noodig, doch naarmate de stedelijke huishouding zich uitbreidde, meer geld noodig had en alle mogelijke zaken ging belasten, werden ook alle kolf-, klos- en kegelbanen geregistreerd en daarvoor moest een recht worden betaald. In het Leidsch Gerechtsdagboek van 1736 vinden we een twintigtal inschrijvingen van kolfbanen, waarvoor in Januari van dat jaar recognitie werd betaald welke de civiele prijs van dertig stuivers per jaar bedroeg.

Tegen het einde der 18e eeuw geraakte het kolfspel allengs in verval. Waarschijnlijk was het opkomende, en minder lichaamskracht vergende biljartspel er de oorzaak van. Wel werd het biljart reeds in de 17de eeuw in Frankrijk uitgevonden — Lodewijk XIV speelde het gaarne — doch het bleef gedurende den eersten tijd tot Frankrijk beperkt. In het begin van de vorige eeuw werd in een beschrijving van Amsterdam als een merkwaardigheid vermeld dat men „in eenige herbergen en in al de koffyhuizen biljardtafels” vond.

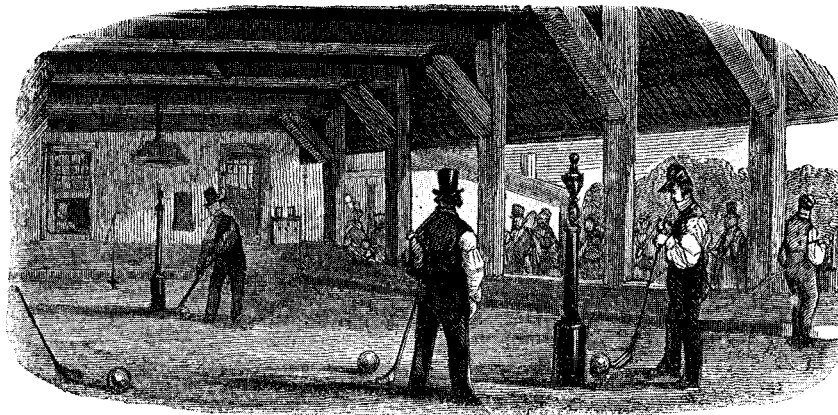
Niettemin waren er omstreeks 1785 in Leiden

reeds een aantal kolfbanen afgebroken. Wij vinden in de archieven een verzoekschrift: „Aan de Edele Groot Achtbaare Heeren die van den Gerechte der Stad Leyden,” van Cornelis van der Kade, vermeldende dat de kolfbaan welke zich achter zijn huis bevindt en “waarvoor hij suppliant jaarlyks by de ordinaris verponding moet betaalen een recognitie van eene gulde tien stuivers, sedert een geruime tyd geheel is weggebrooken” en dat hij wel graag van die belasting verlost zou willen worden.

Bij dit verzoekschrift staat in de gezwollen taal van die dagen aangeteekend: „Die van den Gerechte der Stad Leyden gehad de praelecture van de nevenstaande requeste ende gehoord het favorabel advis van den heer Secretaris ter Reekenkamer, hebben by deezen den gemelden Secretaris geauthoriseert en gequalificeert omme de recognitie van eene gulden tien stuivers staande op des suppliants huyzinge in de requeste gemelt, op het quohier der ordinaris verponding met deezen jaare 1785 af te schrijven en te royeeren. Actum den 28 April 1785. My tegewoordigh (get.) J. J. Hubrecht”. Gelijke verzoeken vinden we op 20 December 1787 en 15 October 1789. Zoo verdween de eene kolfbaan na de andere.

Over een Leidsche maliebaan.

Zoo het ‘t kolven verging, zoo verging het ook een ander oud-Hollandsch balspel, het maliën. Menig Leidenaar zal niet weten, dat ook zijn stad, evenals Den Haag en Utrecht, weleer zijn Maliebaan had.

Een overdekte kolfbaan, $\pm$ 1830, naar een gravure van Henry Brown in „de
Nederlanden, karakterschetsen, klederdrachten, houding en voorkomen”.

Een kolver c. 1830 met de lange **Gouwenaar** -ter
bescherming tegen het breken — overdwars in den mond!
Naar de gravure van den beroemden Henry Brown in
„de Nederlanden”.

Deze Maliebaan of — zooals hij toen heette — „Palmagiebaan” (afgeleid van „pêlemêle”, „jeu de mail”) bevond zich eertijds buiten de fraaie Wittepoort, voordat de Nieuwe Vaart of Haagsche Trekvliet werd gegraven. In 1636 werd zij, in verband met den aanleg van de Nieuwe Vaart op last van Curatoren der Leidsche Hoogeschool verplaatst naar een terrein tusschen die vaart en de erven aan den Witten Singel, waarschijnlijk omdat dit terrein gemakkelijker te bereiken was. De ligging aan een nieuw en druk vaarwater waarborgde waarschijnlijk een grooter gebruik van de baan. Liefhebbers van het maliën waren vooral de studenten. Behalve voor maliën ~~was~~ en later voor kaatsen en kolven — gebruikten zij de Maliebaan voor hun vestingbouwkundige studiën en hun lichaamsoefeningen.

De evolutie welke in de spelen zichtbaar is, deed ten slotte de animo voor het gezonde doch vermoeiende maliën slinken. De Maliebaan werd grasland en verdween zooals het maliën zelf thans van de lijst van Hollandsche spelen is verdwenen

Kolfmakers zoeken een gilde.

Omstreeks het midden der 17e eeuw beleefde het kolfspel, oud-vaderlandsch spel, zijn grootsten bloei. En geen wonder. Men leefde in een tijd, de „Gouden Eeuw”, waarin weliswaar hard, doch met succes werd gewerkt. Er werd goed geld verdiend en men kon zich dus ontspanning veroorloven. De herbergen onderscheidden zich door hun weelderigheid, een kolfbaan vond men er bij. Vanzelfsprekend voeren

daar ook wel bij diegenen die hun brood verdienden met de vervaardiging van de ingrediënten noodig om het kolfspel te kunnen beoefenen. Zoo was in de eerste plaats het maken van kolven loonnenden arbeid geworden.

Evenmin als in andere steden hadden de kolfmakers te Leiden een gilde. Daarvoor was het werk in den tijd dat de meeste gilden werden opgericht, niet belangrijk genoeg geweest. De gilden — en dan bedoelen wij uitsluitend de ambachtsgilden — dateeren vrijwel alle uit de 14e en 15e eeuw. Verschillende nieuwe ambachten — zoo ook de makers van kolfstokken — konden geen gildebrieven verkrijgen. Het was overigens voor een ambacht in die dagen van groot belang — en dus een voorrecht — een gilde te bezitten. De macht der gilden was wel reeds eenigszins beknot, doch verschillende voorrechten waren behouden gebleven.

Het voornaamste was wel dat van het monopolie. Buiten de gildebroeders mocht niemand het ambacht uitoefenen dat onder het gild was gebracht. Concurrentie van buiten af was onmogelijk, daar voor het invoeren van goederen uit andere steden of van het platteland een zware cijns moest worden betaald. Deze toestand had het voordeel dat de gildebroeders zeker waren steeds een behoorlijken prijs voor hun waren te kunnen bedingen. Daar krachtens de bepalingen van het gild ook concurrentie van gildebroeders onderling onmogelijk was, stond er echter tegenover dat de prijs wel eens **hooger** werd gesteld, dan strikt genomen te verantwoorden was.

Zooals gezegd: de Leidsche kolffmakers waren niet in een gilde vereenigd en zij waren dus van al die voorrechten verstoken, zeer tot schade van hun handel, gelijk blijkt uit het verzoekschrift dat wij in het Gerechtsdagboek HH, fol. 128-130, aanwezig in het Leidsche Gemeente-archief, vinden.

Blik in 17e eeuwse stedelijke huishouding.

Dit adres — een staaltje van 17e eeuwse staatshuishoudkunde in het klein — luidt als volgt:

„De gemeene kolffmakers.

Aen de EdelAchtbare Heeren van den Gerechte deser Stadt Leyden.

Vertoonen met behoorlijke ende schuldige reverentie U.Ed. Achtb. gantsch onderdanige de gemeene kolffmakers binnen dese stadt dat hun suppleanten dagelijcx hoe langs hoe meer groote schade ende affbreuck in hare neringe wert aangedaen door de kolffmakers die omtrent dese stadt buyten op de platte landen wonen, dewelcke niet alleen opten ordinaris weeckmarctdach daarmede int principaelste van de stadt comen voorstaen, maer dat 't voornaemste is meest alle de winckels die haer met vercopen van colven generen, daer van voorsien, in voegen dat zij suppleanten die burgers deser stadt zijn ende met haer hantwerck de neringen deser stadt ten besten mede trachten voort te setten, moeten sien dat luijden woonende ten platten lande ende aldaer sittende op geringe huyscoop off huijr, ende geen excijsen off andere stadtslasten moeten betalen,

haer soodanigen affbreuck ende vermindering in haer nering doen dat, indien daerin niet mocht werden voorsien, zij suppleanten haer huijsgesinnen niet langer sulcx sullen connen voorstaen als de nootsakelijckheit wel vereyscht.

Ende dewijl U.Ed. Achtb. t' allen tijden genegen zijt de neringen van dese stadt sooveel mogelijk te hanthavenen en de voort te setten, ende ter contrarie te weeren dat van de platte landen geen waren alhier binnen werden gebracht daer aff de goede luijden van de ambachtsluijden binnen dese stadt ten overvloede kunnen werden gerijft op dat niet de platte landen de stadt voorsien, maer dat de stadt de platte landen van alles versorcht, gelijk van allen tijden is gepractiseert ende in reguard van meest alle gildens die oijt daeraff eenich interest hebben geleden ooc is vast gestelt.

Soo zijn sij suppleanten ooc te rade gewoorden haer tot U.Ed.Achtb. te keeren reverentelijc biddende ende versoeckende dat U Ed. Achtb. haer suppleanten in haar voors. neringe ende ambacht mede gelieven te maintaineren ende tot weringe van de affbreuck die tegenwoordich daer in geschiet gelieven te ordonneren dat voortaan alhier ter stede geen kolven, 't sij opten weeckmarctdach off in winckels sullen mogen worden vercocht, dan die beneffens het teijcken van den Mr. die deselve heeft gemaect oock met het wapen, tsij van dese stadt off andere steden daer die vandaen soude mogen comen, sullen wesen geteyckent, alsoo zij suppleanten 't werck dat uyt andere besloten steden comt, wel weten dat niet

wel soude cunnen geweert ende dat alle ander werck dat buyten het selve soo geteykent sal werden bevonden sal mogen werden aengeslagen ende een boeten daer boven verbeurt, opdat a(l) soo het werc dat nu soo in overvloed van de platte landen comt mach werden geweert, omme twelck dan met ordre ende fatsoen uyt te wercken de wyl zij suppleanten onder geen gilde ende zijn, soo soude onder reverentie sij suppleante cunnen werden gevoecht onder het gilde der stoeldraeijers, dat met hun neringe het naeste overeen comt. Twelc doende, etc.”

Blijkbaar wel wetende dat van de oprichting van een nieuw gilde geen sprake kon zijn, verzochten de kolffmakers dus opneming in een bestaand gilde. De Leidsche overheid oordeelde deze oplossing eveneens de beste, want we vinden als kanteekening op dit verzoekschrift:

„Die van den Gerechte der stadt Leyden hebben by desen goetgevonden dat de kolffmaeckers ende niet de kolffverkopers deser stede sullen resorteren onder het gilde van de stoeldraeijers ende wielmaeckers, ende dat voorts alhier ter stede geene kolven, 't sij bij de kolffmaeckers off kolffverkopers alhier woonachtich geen kolven sullen mogen werden verkoft als die alhier ter stede ofte in eenige andere beslotene steden gemaekt ende sulcx geteykent sijn met den naem ofte merck van den meester ende 't wapen van de stadt die ende daer deselve gemaect sijn ende dat voorts mede geene luijden ten platten lande woonachtich alhier ter stede 't sij op de jaer ofte weeckmerckten met kolven sullen mogen voor-

staen op eene boete van drie gulden boven de verbeurte van de kolven. Actum den vierden September van den jaere 1659. Mij jegenwoordich ende was geteykent G. van Hoogheveen.”

Doch men had buiten den waard, i.c. den deken en de overlieden van het stoeldraaiersgilde gerekend. De stoeldraaiers en wielmakers voelden zich als vervaardigers van nuttige gebruiksvoorwerpen waarschijnlijk hoog verheven boven de eenvoudige makers van een simpel speeltuig. Zij wendden zich op hun beurt tot de magistraat met de mededeeling dat zij de kolfmakers niet in hun gilde begeerden op te nemen.

Daar kwam nog bij, dat het in de gilden de gewoonte was om van de gildegelden de broeders op ouderen leeftijd te onderhouden, wanneer dat noodig was. Men hield de gilden daarom liefst zoo klein mogelijk, opdat het geld onder weinigen kon worden verdeeld. Vooral lette men op dat geen behoeftigen opneming in het gilde vroegen. Daarom waren de inkoopssommen in een gilde doorgaans zeer hoog. De weigering van de stoeldraaiers wijst dan ook op een slechten financieelen staat der kolfmakers.

En zoo vinden wij dan veertien dagen later in het Gerechtsdagboek het einde van de geschiedenis:

„Die van den Gerechte der stadt Leijden bericht sijnde van d’ongenegentheyt van den deecken ende hooftmans van ‘t stoeldraaiersgilde om de suppleanten in haar gilde in te nemen, hebben in plaetse van deselve tot uitvoeringe van ‘t gene in de boven-

staende apostille is begrepen alsmede tot bekeuringe van de overtreders van dien geauthoriseert Thijs Pieters van Groenendael ende Aert de Noorlander, bevelende een yder die het aengaet deselve personen daer voorens 't erkennen en geensins met woorden off wercken qualijk te bejegenen, ende sullen de voorn. hooftluyden jaerlijks volgens haere presentatie de helfte van de boetens hebben te brengen op 't raethuys deser stede om in de armenbussche opgesloten te werden. Actum den XVIIIen September van den jaere 1659. Mij tegenwoordich, ende was geteykent G. van Hoogheveen."

Zoo kregen dus de kolfmakers toch hun zin, bleven de stoeldraaiers onaangetast in hun eer en voeren de armen tenslotte er ook nog wel bij.

's-Gravenhage.

J. A. BRONGERS.

De Leidsche Monumenten. ¹⁾

DE VERANDERINGEN IN HET STADSBEELD IN 1941.

Met de zoo noodige restauratie van het oude *Gravensfeen* is in het begin van het jaar een aanvang gemaakt; het ligt in de bedoeling van den Architect t.z.t. hierover een beschouwing in dit orgaan te geven,

Het overzicht van de Leidsche Monumenten in Leidsch Jaarboekje-1939 vermeldt het aanbrengen van een aantal ramen onder de hooge kruisvensters in den vóór- en zijgevel van het v.m. *Pesthuis*. Thans wordt dit gebouw ingericht tot Nederlandsch Leger Museum, in verband waarmede de indertijd aangebrachte ramen weder zijn verwijderd, waardoor een architectonische verbetering tot stand is gekomen.

De herbouw van de huisjes aan den zuidelijken vleugel van het *St. Anna Aalmoeshuis* aan de Hooigracht heeft dit jaar plaats gevonden, zoodat nu alle woningen en het Regentenverblijf in den oorspronkelijken stijl hecht en sterk zijn herbouwd. De restauratie van het merkwaardige kapelletje nadert hare voltooiing.²⁾

1) Tiende vervolg.

2) Zie het artikel in dezen jaargang van Mej. F. A. Le Poole.

Foto G. van der Mark.

De Stadshulpwerf in ouden toestand.

Op den achtergrond: de romp van den v.m. walkorenmolen „de Stier”.

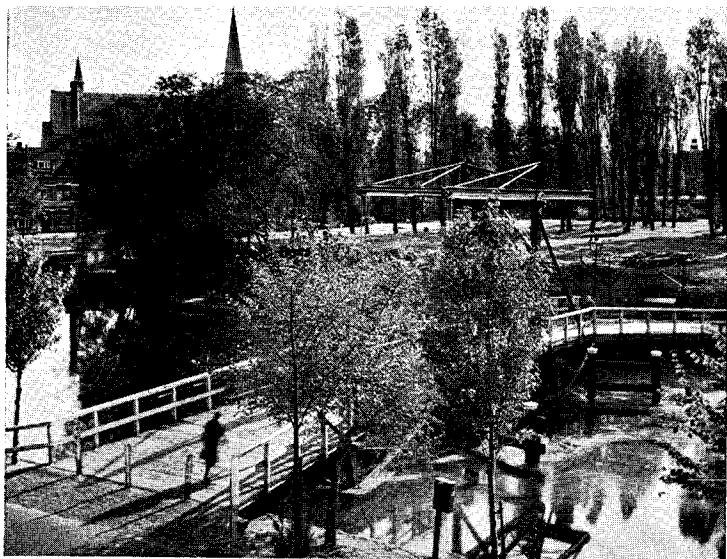

Foto G. van der Mark.

Het Groot Bolwerk.

Foto G. van der Mark.

De Maresingelgracht met het Groot Bolwerk.

De in 1730 gebouwde *Molensteegbrug* met haar typischen boogvorm, die het stadsbeeld bij den Vliet geheel beheerscht), is thans in herstelling met volledige handhaving van den oorspronkelijken vorm ; de ontsierende gas-en electriciteitsbuizen langs de beide bogen worden in het brugdek opgenomen.

Ook eenige andere fraaie bruggen in de binnenstad hebben leelijke buizen; mogen deze ontsieringen geleidelijk verdwijnen.

Aan het eind van het jaar is een aanvang gemaakt met de restauratie van den fraaien gevel van het pand *Noordeinde* 50 (R. C. Vakschool), welke gevel in bouwvalligen staat verkeert.

Bij de uitbreiding en verbouwing van de *Stads-hulpwerf* aan de Oude Heerengracht en Maresingelgracht moet het oude voor het nieuwe wijken. De oude toestand is daarom op de hierbij afgebeelde foto vastgelegd.

Een aanvang is voorts gemaakt met de volledige afgraving van het *Groote Bolwerk* aan den Maresingelgracht, eertijds deel uitmakende van de stadsomwalling met de 14 bastions, aangelegd na 1574. Door deze afgraving verdwijnt tevens het natuurschoon hetwelk het oude bolwerk met zijn hooge bepianing nog biedt. Zie de beide foto's. Moge het nieuwe stadsbeeld door goede verzorging nieuwe schoonheid brengen.

De beide vazen op het dak van *café „De Harmonie”*, Breestraat 16, „verdwenen” in het begin van het jaar,

1) Zie de foto van deze brug bij blz. 13.

terwijl in het najaar de deur van het pand *Hooigracht 101* (stijl Lodewijk XV), die vergaan was, van haar luister werd ontdaan.

Verblijdend is het algeheel herstel van den *houtzaagmolen „De Herder”* aan Haarlemmertrekvaart („molen van Mulder”), die sinds 1918 niet meer met windkracht werkte. De windmolen zaagde op 28 November den eersten balk op proef, waarna hij naar oud gebruik „in de vreugde” kwam te staan. Sindsdien werkt hij bijna dagelijks.

Het is te hopen, dat *Molen „De Valk”*, die door jaren langen stilstand zijn ondergang tegemoet gaat, nu ook spoedig als windmolen in bedrijf wordt gesteld.

Ten slotte zij opgemerkt, dat in den loop van het jaar door den goeden zorg van de Gemeente de meest *onfsierende reclames* in de stad zijn verwijderd.

A. BICKER CAARTEN.

Lijst van werken, betrekking hebbende
op Leiden en omgeving, verkregen in
1941 door het **Gemeente-Archief**.¹⁾

3 October 1574. Herdenking van Leidens Beleg en
Ontzet in de Pieterskerk te Leiden op 3 October 1941.

De Nederlandsche Boekillustratie in de achttiende
eeuw. Beschrijving ~~eener~~ tentoonstelling in de Natio-
nale bibliotheek te 's-Gravenhage 16-20 October
1940. Met voorwoord van den bibliothecaris dr.
L. Brummel en inleiding van mej. dr. E. de la
Fontaine Verwey, wetenschappelijk assistente bij
Nationale Bibliotheek.

N.B. Hierin worden werken, te Leiden verschenen,
besproken.

Geschiedkundig overzicht van het 4e regiment infan-
terie. 1814-9 Januari 1939. Uitgave: N.V. Konink-
lijke Nederlandsche Drukkerij v/h. J. Vuirtheim &
Zoon, Rotterdam 1939.

Leven en Werken. 5e jaargang no. 7/8 Nieuwe Serie
Juli/Aug. 1941.

N.B. Inhoudende:

Dr. E. H. Ter Kuile: Zuidhollandsche dorpskerken.

1) jaarverslagen, catalogi, dag- en weekbladen, periodieken,
programma's en courantenartikelen zijn niet opgenomen.

- A. Bicker Caarten : Molenleven in Zuid-Holland.
 E. A. Canneman : Oude boerderijen in Zuid-Holland.
 Ir. C. van Traa: Het dorpsbeeld in Zuidholland.
 E. A. Canneman : Hollandsche wandtegelbakkerijen.

Notulen van de eerste vergadering der Kamer van
 Koophandel en Fabrieken te Leiden op 9 Mei 1816.
 Gestencild handschrift, d.d. 1 Mei 1941.

„De Tuinstadswijk”. Jubileumboekje der Woning-
 bouwvereniging van dien naam over 1915-1940.

Bank. (drs. J. A.-): Overheidssubsidie voor onder-
 richt in het Gregoriaans. Overdruk uit St. Grego-
 riusblad 1939.

Bicker Caarten (A.-): De bakker op den hoek.
 In de: Toeristenkampioen 18 October 1941, 6e
 jaargang no. 42.

N.B. De schrijver behandelt hierin het oude gebruik
 van het blazen op den bakkershoorn ter aan-
 kondiging, dat versch brood verkrijgbaar was.

B o s c h, (Dr. J. W.-) : Rechtshistorische aanteeke-
 ningen betreffende de presumptio ebrietatis en in
 dronkenschap gesloten koopovereenkomsten. Over-
 druk uit: Rechtshistorische Opstellen aangeboden
 aan prof. Mr. A. S. de Biecourt 1939.

B u r g h. (W. F. van der-) wrnd. archivaris van Rijnland:
 Inventaris van het archief van den polder Sluipwijk.
 Gestencild handschrift 1941.

Bijleveld (W. C. C. J.-): Gegevens over de familie Dedel, afkomstig van mr. Jan Hudde Dedel, burgemeester van 's-Gravenhage. Overdruk uit: „De Nederlandsche Leeuw” 1941. Met antwoord hierop van Jhr. Mr. E. B. F. F. Wittert van Hoogland.

Dezelfde: Paedts (van Santhorst). Overdruk uit als-voren. 1941.

Dezelfde: Wydenkeller. Overdruk uit als-voren. 1941.
N.B. Betreffende het te Leiden voltrokken huwelijk van Johan Balthazar Wijdenkeller, koetsier alhier met Maria Agatha baronesse van Rheden. 1774.

Dezelfde: Een zonderlinge vervolging door de Leidse Academische Vierschaar. Overdruk uit als-voren. 1941.

Esquiros (Alphonse-): Nederland en het leven in Nederland geschetst door —; naar het Fransch door N. S. Callisch. Amsterdam, gebroeders Binger. 1858. 4°.

Folkers. (Th.-): De Geschiedenis van de Oostersche boekdrukkerij te Leiden. Overdruk uit: Cultureel Indië III, 1941 afl. Mei/Juni. Leiden E. J. Brill. 1941.

Haas. (C. M. de-): David Pierre Giottin Humbert de Superville. 1770-1849. Academisch proefschrift ter verkrijging van den graad van doctor in de letteren en wijsbegeerten aan de Rijksuniversiteit te Utrecht. 1941. Leiden, A. W. Sijthoff's Uitgevers-Maatschappij N.V.

Heur n. (Jhr. Dr. F. C. van-): Gedocumenteerde afstammingsstaat van het geslacht Van Heurn.

N.B. In rechte lijn opgaand tot Reinier I, graaf van Brabant, overl. 916!

De J o n g. (J. H. -): Eenige beschouwingen over de openbare reiniging en ontsmetting te Leiden voorheen en thans, gehouden in de jaarvergadering van de leden der Nederlandsche Vereeniging van Reinigingsdirecteuren op 25-26 Juni 1941 te Leiden. In : Technisch Maandblad voor gemeentereiniging, vervoerwezen en ontsmetting. 34e jaargang no. 7 & 8. Juli-Augustus 1941.

Kernkamp (Dr. J. H.): „Vredehandel met Spanje” in 1598. Overdruk uit de Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap. Deel LVII. (1936).

N.B. In de onderhandelingen speelde de Leidsche koopman Daniël van der Meulen een rol.

Dezelfde: Een onuitgegeven postscriptum over de „Aanwysing der heilsame politike gronden en maximen van de republiek van Holland en West-Vriesland”.¹⁾ Overdruk uit „Het Boek”, XXIV. 's-Gravenhage, z.j. (1936).

Kroonenberg. (M. E.) : Lotgevallen van Jan Seversz., boekdrukker te Leiden (c. 1502-1554) en te Antwerpen (c. 1527-1530) met 15 facsimiles. 's-Graven-

1) Het werk, hetwelk gevaarlijke stellingen ten opzichte van kerk en staat verkondigde, werd alhier bij Pieter Hakkens gedrukt, die hierdoor in moeilijkheden kwam.

- hage Martinus Nijhoff. 1924. Overdruk uit Het Boek. Jan. 1924.
- L i n d e n b e r g h (P. C.) : Bijdrage tot oordeelkundig beheer van het Duinwaterkapitaal. Academisch proefschrift ter verkrijging van den graad van doctor in de technische wetenschap aan de technische hoogeschool te Delft, verdedigd 16 December 1941. N.V. Boek- en Steendrukkerij Eduard IJdo. Leiden.
- Plu i m. (J.- de Jager): De Leydsche Bakker. (Naar de schilderij van Jan Steen.) In: Dichterlijke verscheidenheden voor jongelieden uit den beschaafden stand ter beoefening van uiterlijke welsprekendheid, bijeenverzameld door J. de Breet. Met platen. Te Amsterdam bij C. Schaarsen. 1829.
- Post. (Dr. R. R.-): Romeinsche bronnen voor den kerkelijken toestand der Nederlanden onder de apostolische vicarissen 1592-1727. Deel II 1651-1686. 's-Gravenhage Martinus Nijhoff. 1941.
- Romein. (prof. dr. J.-), B. W. Schaper, dr. A. C. J. de Vrankrijker, dr. R. E. J. Weber, dr. J. W. Wijn: De Tachtigjarige oorlog. Uitgeversmaatschappij „Elsevier”. Amsterdam. 1942.
- Rooz en. (L. C. J.-): Dit is Leiden. Uitgave van: N.V. De Leidsche Courant. Papengracht 32 Leiden. 1941. 4°.
- S c h o e n g e n. (Dr. Michael -) : Monasticon Batavum. Deel I: De Franciscaner orden. Verhandelingen

der Nederlandsche Akademie van Wetenschappen, afdeeling Letterkunde, nieuwe reeks, deel XLV. 1941.
N.B. Hierin op bldz. 127-132 over de Leidsche kloosters van deze orde.

Siegenbeek van Heukelom-Lamme (C. A.) & Idenburg-Siegenbeek van Heukelom (O. C. D.): *Album Scholasticum Academiae Lugduno-Batavae MDLXXV-MCMXL*. Uitgave van de Historische Commissie der Rijks-universiteit te Leiden. Leiden E. J. Brill. 1941.

Staverman (W. H.): Bij het eeuwfeest van Klikspaan's „Studenten-typen”. Overdruk uit: *De Nieuwe Taalgids*. Jan.-Febr. 1941.

To ll. (Jurriaan van -): Rembrandt en zijn naaste familie. Verschenen in: *Sibbe*, Maandblad van het Nederlandsch Verbond voor Sibbekunde en der Nederlandsche Vereeniging van Genealogen. 1 e jaargang no. 8. Augustus 1941.

Tom an (Prokop): *Kouzelník Břev Jan Vermeer z Delftu*. Václav Petr. Praha. 1940.
N.B. Hierin komen ook Rembrandt van Rijn en Jan Steen ter sprake.

U n ger. (Dr. W. S.): Nieuwe gegevens betreffende het begin der vaart op Guinea. Overdruk uit: *Economisch-Historisch Jaarboek*. 21ste deel.
N.B. Hierin wordt het aandeel van Leiden in dezen handel besproken.

V e r b e e k. (Caty -) : Corry Franzen-Heslenfeld over haar werk. In: Libelle no. 32, 8 Augustus 1941. N.B. Bespreking van de persoon en het werk van de bekende beeldhouwster, van wier hand werk het nieuwe raadhuis van Leiden siert.

W a a l (Dr. H. van de -): Jan van Goyen. Met drie en vijftig afbeeldingen. Uit: „de Paletserie”, een reeks monografiën over Hollandsche en Vlaamsche schilders. Uitgave van H. J. W. Becht. Amsterdam. N.B. Hierin wordt besproken des schilders werk van 1643: Landschap met Hooglandsche kerk te Leiden, thans in de Oude Pinacothek te München.

Wijn b e e k (D. -): Leiden's Ontzet. Verschenen in: „Neerlands Fundamenten”, nummer 3, uitgave Born's Uitgeversbedrijf N.V. Assen. 1941. 40.

Na 50 jaren. 12 Januari 1887-12 Januari 1937. Herdenkingsboekje ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan der Nieuwe kerk van de Ned. Herv. Gemeente te Katwijk aan Zee.

Bijleveld (W. J. J. C. -): Een oude grafzerk te Valkenburg. Z.H. Overdruk uit de „Nederlandsche Leeuw”, maandblad van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde. 1940.

Dezelfde : Nog een Valkenburgsche Wapenstein. Overdruk uit alsvoren. 1941.

Dezelfde: De Van Wassaers van Warmond en hunne kerk. Overdruk uit de Haarlemsche Bijdragen 59e deel, 2e aflevering. Maart 1941.

Tol 1. (Jurriaan van -): Inventaris van het familie-archief van Toll. Handschrift. 1933.

N.B. De inhoud vormt de beschrijving van een hoeveelheid in afschrift bijeengebrachte stukken betreffende de ridderhofstad van dezen naam en den oorsprong van het geslacht van Toll tot de eerste helft der 17e eeuw, dat daarop heeft gewoond.

Dezelfde : Een Rijnlandsch edelman in bewogen tijden. (jonge Floris van Toll.) Handschrift Dec. 1940.

INHOUD

	Blz.
Voorwoord	5
Verslag Vereeniging „Oud-Leiden” over 1941	7
Bestuur, Commissies en Naamlijst van donateurs, leden en begunstigers	20
Korte Kroniek van Leiden en Rijnland (1941)	31

IN MEMORIAM :

Prof. Dr. N. van Wijk, door Prof. Dr. A. W. Byvanck	42
Prof. Dr. D. C. Hesseling, door G. H. Blanken	46
Dr. A. H. Oort, door G. J. B. A. Janssens . .	51
W. P. van Rhijn Jr., door Mej. A. J. Versprille	55
W. van Rossum du Chattel, door R. de Wilde F.G.zn.	58
Elize van Kaathoven, door Mej. J. C. de Loos	61
P. A. van Aggelen, door Mr. P. A. Pijnacker Hordijk	64

MENGELWERK:

De studietijd van Samuel Bacher, door Dr. A. Scholte	69
Sionshof, door Mej. F. A. Le Poole	90
De Communiebanken in de kerken te Oegstgeest en Warmond, door H. J. Jesse Sr.	94
Oud Liedekje op den Jaere 1411 (Bladvulling)	103

	Blz.
Een Leidsch behanger-stoffeerder als zaakge- lastigde van Scandinavië, door W. J. J. C.	
Bijleveld	104
Iets over de restauratie van de Dorpskerk te Wassenaar, door Dr. H. J. Honders. . . .	109
De naam „Huis ter Lucht”, door A. Bicker Caarten	122
Een familiecorrespondentie van omstreeks 1600, door Mr. R. van Royen	124
Het Corpus Wedde, door W. J. J. C. Bijleveld	151
Het Sint-Annahofje, door Mej. F. A. Le Poole	152
Vijf en tachtig jaren „uiterlijke welsprekendheid”, door H. de Wilde	167,
Abraham Hopman, de eerste Nederlandsche luchtreiziger, door A. Bicker Caarten . . .	171
Leidsch idioom, door W. J. J. C. Bijleveld . .	184
Hoe Leiden zijn carillon herkreeg, door F. G. Rosier	186
Spel en vermaak in het oude Holland, door J. A. Brongers	203
De Leidsche Monumenten, door A. Bicker Caarten	216
Lijst van werken, betrekking hebbende op Leiden en omgeving (1941).	219

